

Природата като елементъ на щастие

За почитателитъ на природата.

сп. „Отзвукъ“, год. I, кн. 1. стр. 12—15, февруарий, 1920, Шуменъ.

Отдалечаването отъ суетата, покварата и безнравствеността на града и приближаването съ природата криятъ въ себе си хиляди удоволствия, които всъки може да изпита, стига да отдѣли частъ отъ свободното си време за тѣхъ. Съставтъ на тѣзи удоволствия е разнообразенъ, но главната имъ съставна частъ е безгрижието, образувано отъ забравянето на всички грижи, скърби, борби, низки сгрести и пр. предъ величието на природата. Това особено може да се каже за тѣзи, които сж изпитали силни душевни сътресения, борби и скърби. Че природата оказва благотворно влияние на душата на човѣка, това никой не може да откаже. Именно въ това благотворно влияние трѣбва да търсимъ щастieto. А въ какво се състои то. Въ природата. Ето какъ отговаря К. Фламарионъ на този въпросъ въ книгата си „Земя и небе“. „Въ природата душата се съвзима, забравя тѣлото и цѣвнува като полско цвѣте въ безмълвенъ въздухъ. Тогава тя мечтае самотно, съзерцава, изучава, разбира, усѣща, живѣе духовенъ животъ. И наслаждава се отъ мимолетно предчувствие на истината. Тогава чувствашъ суетността на човѣшкитѣ творения. Забравяшъ всичко, което отъ материално гледище представлява основна ценностъ за човѣчеството. Тогава ние се чувстваме слѣти съ природата, съ нашата майка, невѣсти, съ вѣчния намъ другаръ — слѣти съ онази вѣчна млада и хубава природа, въ лоното на която ни се присѣнятъ най-сладки сънища. Тя ни чува, разбира ни, отговаря ни съ звездитѣ, говори ни съ своята царствена тишина. Въ нея се чувстваме не граждани на нѣкаква си земица, а граждани на цѣла планета, но граждани на безкрайността“. Тука трѣбва да се забележи, че се говори не за материално, а за духовно щастие.

Да, всичко до тука добре казано, но човѣчеството, или поне болшинството отъ него, съзнава ли го? Съзнава ли „вънецтъ на творението“, че природата е неизчерпаемъ източникъ на блага, щастия и удоволствия. Че тя утешава оскърбенитѣ, ощастливя нещастницитѣ, зарадва загриженитѣ, смирява гнѣвнитѣ и имъ дава импулсъ за нова работа, за новъ животъ. Съзнава ли той, че неговата душа вѣчно трѣбва да се стреми къмъ нея, къмъ нейнитѣ недра, нейнитѣ обятия. За жалость, не. „Да, пише К. Фламарионъ, и въ това време, когато признателната природа славѣше едно отъ най-вѣрнитѣ си свѣтила когато всички живи същества бѣха съединени въ молитви, когато

бъбривата морска вълна сливаше своята благодарност с вечерния вѣтрецъ въ края на този прекрасенъ день, когато душата на цѣлото творение единадушно бѣ открита предъ твореца, тогава вашето създание, надарениятъ съ безсмъртна и свободна душа въплотителъ на творческия разумъ — тогава човѣкътъ не виждаше и не чуваше това великолепиe и нишо не знаеше за тая всемирна хармония, въ лоното на която той ще намѣри своето щастие и славата си“.

Но да се повърнемъ на главния си въпросъ. Говорихме и говоримъ, че природата е елементъ на щастие. Ето какво казва Жанъ Фино въ книгата си „Сждба и щастие“ по настоящия въпросъ: „Въ елементитѣ на щастieto се намиратъ и красотитѣ на природата. Нека се постараемъ само да ги разберемъ. Достатъчно е само да я обикнешъ. Това е всичко, което тя изисква отъ насъ, за да утеша, разхубави и усилва нашия животъ. Източникъ на възвишени удоволствия, тя ги увеличава и ги туря на наше разположение. На ленивцитѣ тя доставя едно приятно прекарване но времето. Достатъчно е само да я съзерцаваме, и душата ни се изпълва съ неизказани прелести. На работниците и на уморенитѣ отъ живота тя дава една възобновителна почивка, а на всички — жизнерадост. Еднакво нѣжна и благосклонна за всички, тя не признава нито привилегии на раждането, нито онаия на богатството. Най-изоставенитѣ отъ сждбата иматъ сждчото право и сждчата възможность да се стоплятъ и да се подновяватъ въ нейната пазва. Планината или морето, поляната или лесътъ, всички възпльтватъ безконечнитѣ видове на хубостта и сжд причина на безчислени наслади.

Би било много трудно да се изброятъ източниците, които доставятъ съзерцанието на природата. Тѣ сжд многобройни. Изгрѣването и залъзането на слънцето, хубавото време и дъждътъ, луната съ своитѣ многобройни фази, морето и планината, лесътъ или поляната, рѣкитѣ или езерата, мрачното или звездно небе, лазурното или непроницаемо пространство, меланхолията на вѣчното течение на нѣщата, — кой би могълъ да даде изцѣло израза на тѣхнитѣ безконечни видове на тѣхнитѣ тайнствени, бѣгливи, а неуловими влияния върху човѣка?

Планинитѣ, вълнитѣ и небето не сжд ли една часть отъ моето азъ и отъ моята душа, както е пѣлъ Манфредъ?

Защото земята е пълна съ райове, само че безумниятъ човѣкъ упорства да ги търси тамъ, гдето не може да ги намѣри.

Когато, уморени отъ земнитѣ пейзажи, ние оправиме очитѣ си къмъ небето, каква богата и величествена картина се открива на нашето съзерцание!

Изгоненитѣ отъ вѣтъра облаци представятъ едно безконечно разнообразие на формитъ на хубостта. Тѣхното наблюдение ни доставя много голѣми и силни наслади. И колкото мизеренъ и да бжде нашиятъ животъ, и гдето и да живѣемъ, зрелището на небето ще ни се представя съ сждчата благосклонность на всички ни.

Ние се удивяваме на изкуството, но ние не се удивяваме достатъчно на природата. А пъкъ има ли живописецъ, който да възпро-

изведе безбройнитѣ июанси на нейната хубость? Такъвъ не съществува, когато нѣма архитектъ, който да имитира нейнитѣ смѣли конструкции, които по величието и по смѣлостта си надминаватъ нашето въображение. Предъ насъ, надъ и подъ насъ съществуватъ свѣтове, които по красотата си, по своята обширность и богатство надминаватъ най-прочутитѣ музеи.*

Мисля, че това е достатъчно за сега. Бързамъ да прекратя, за да не се впускамъ въ излишни подробности и посочвамъ излишни примѣри, взети отъ съчиненията на бележити личности, к. н.: Б. С. Пиеръ, Х. Д. Торо, Густавъ Емаръ, Мултатули, Ив. Вазовъ, Л. Бобевски и др. Впрочемъ, завършвайки, азъ апелирамъ къмъ всички унижени, оскърбени, онещастливи, отчаяни отъ живота, отчаяни отъ всичко, да се прибератъ въ обятията на майката природа, която ще изцѣри болкитѣ имъ и забрави ранитѣ имъ. Но не само къмъ тѣхъ, а и къмъ всички, които искатъ да се облагородятъ, които искатъ да станатъ по-възвишени, по великодушни, по-нравствени по морални, да посещаватъ природата, и къмъ всички останали, които намѣсто да търсятъ развлѣчения въ разни непристойни заведения, да се лятъ и да скитосватъ напраздно, да прибѣгватъ въ природата.

Калевала

сл. „Чайка“ год. I, кн. 6, стр. 106—109, 1923 год., София

Срецу горната половина на Скандинавския полуостровъ, отъ Финския и Ботническия заливъ, се загааря единъ, три и половина пѣти по-голямъ отъ България полуостровъ, наречень Финландия.

Чародейната природа на мистериозния северъ е дарила тази страна на хилядитѣ езера, съ природни хубости, правещи я една отъ най-красивитѣ мѣстности на земята. Но ако природата на Финландия би могла да съперничи съ своитѣ хубости, то населението ѝ би могло още по-успѣшно да прави това съ своята култура.

Ако е вѣрна мисълта, че за културността на единъ народъ можемъ да сждимъ по богатството на народното му творчество, то въ това отношение финландцитѣ биха заели едно отъ първитѣ мѣста. Бурниятъ северъ е дарилъ жителитѣ на тази своя обична страна съ даръ много по-ценень отъ този на царъ Мидасъ. Докато всичко, до което се допре той, става злато, всичко до което се допре финландецтъ става поезия.

Богатството на финландската народна съкровищница е неизчерпаемо. Изъ него, разбира се, трѣбва да поставимъ на първо мѣсто — Калевала, епопеята на финландския народъ.

Единствената, може би, въ истинския смисълъ на думата, народна епопея, която свѣтовната литература познава, това е Калевала, продуктъ на общото колективно творчество на цѣль народъ. Всиккъ нейни части сж съчинени отъ обикнвени мъже, р живущи чрезъ земе, дѣлие и ловъ. Никжде въ нея не се същатъ опридворни, военачал-

ници или царе. Обратно на Илиадата, и на Пѣсенъта на Роланда, които възпѣватъ могъществото на сабята и на царетѣ, пѣятъ за войни и кръвопролития, Калевала възпѣва, не по-малко добре, могъществото на пѣсенъта и на словото. Въ нея победителътъ не е винаги най-силниятъ физически, а най-умниятъ, който именно притежава и „вродени думи“.

Проститѣ селяни сж знаели на изусть цѣли пѣсни, които сж се предавали отъ поколѣние на поколѣние. Даже непознати пѣвци сж започнали да свѣрзватъ отдѣлнитѣ пѣсни. Разбира се, такова голѣмо съчинение, като Калевала, съ повече отъ 22 хиляди стиха, не може да се знае цѣлото отъ единъ пѣвецъ. Опасността даже за изчезването на нѣкои части е била голѣма.

Финландскиятъ народъ презъ миналитѣ столѣтия, подобно на българския, се намиралъ подъ двойно иго, политическо на руситѣ и духовно на шведитѣ. Презъ втората половина на XIX вѣкъ, той успѣ окончателно да се отърси отъ грамадното шведско влияние, а преди четири години и отъ руското политическо владичество.

Начинитѣ на финландското възраждане, както и епохата презъ която стана то, се съвпадатъ съ тѣзи на българското възраждане. Както първоначално българскитѣ дейци презъ възраждането обърнаха голѣмо внимание на народното ни творчество, сжщо така направиха и финландскитѣ. Този, който обърна най-голѣмо внимание на финландското народно съкровище и посвети останалата частъ на живота си на него, бѣ Д-ръ Елио Лйонротъ (D-r Elio Lönnrot). Благодарение на него, Калевала успѣ де се запази цѣла и да вземе подходящото си мѣсто въ свѣтовната литература.

Презъ периода 1828—1832 г., той пропѣтува цѣла Финландия и отъ уста на старцитѣ записваше всички стари народни пѣсни, които той можа да чуе. Резултатътъ на неговия непосиленъ трудъ бѣ публикуваната презъ 1835 г. епопея на финландския народъ — Калевала, а малко по-късно сборникътъ на балади и лирични пѣсни — Кантелетаръ.

Лйонротъ се е родилъ въ селото Sammatti. Преживѣлъ най-голѣмата частъ отъ живота си между народа, той е билъ свѣрзанъ съ него съ трайни духовни връзки. Душата, характера, стремленията и идеалитѣ на народа си той е разбиралъ много добре. И малкитѣ незначителни поправки, които той е внесълъ въ Калевала, сж напълно въ духа на самото творение. Не напраздно го наричатъ последния и най-славенъ членъ на онази изчезнала генерация отъ стари финландски народни пѣвци.

Калевала е въ две части. Първата частъ е за хубавата дѣщеря на Похйола (северътъ, Лапония), „славата на земята“ „украшение на вълната“, блестяща въ бѣлитѣ си одежди“, и за тритѣ герои на страната Калевала (Финландия). Тѣзи три герои сж: стариятъ Вейнемйойненъ (Väinämöinen), божи пѣвецъ, който олицветворява финландската поезия, Илмариненъ (Ilmarinen), изкусенъ пригответелъ на Сампо (видъ талисманъ, муска), силно желанъ отъ всички, защото носи щастие на притежателя си, и Ле-

минкейненъ (Lemminkäinen), весель прелъстителъ. И тримата желаятъ да се оженятъ за дъщерята на Похйола. Илмариненъ, благодарение на магьосническата ѝ помощ, побеждава конкурентитѣ си. Урежда се грандиозна сватба, кждето Вейнемойненъ пѣе за пръвъ пжтъ за произхода на бирата, „известното питие, родено отъ хмела, дошло на свѣта съ помощта на вода и адски пламък“.

Втората частъ е посветена на търсенето на Сампо, останалъ въ Похйола, следъ сватбата на Илмариненъ. Тримата стари съперници се сдружаватъ въ тази експедиция. Следъ много борби, въ които триумфира Вейнемойненъ, благодарение на магьосническата му мощъ и на прелестта на пѣснитѣ му, които той пѣе, придружавайки ги съ кантелъ*) героитѣ отъ Калевала намиратъ Сампо и избѣгватъ съ него въ морето. Обаче, „фамилната майка“ на Похйола, обръната на орелъ, ги достига, и, докато тя се мжчи да вземе Сампо, той се разпада на части. Тя успѣва да занесе само частъ отъ него въ Похйола, отъ кждето и произлиза и бедността на тази страна.

Калевала отражава живота на народа, на проститѣ обикновени селяни, които повече ценятъ знанието, отколкото физическата сила и грубость. Тѣ вѣрватъ въ магьосническата мощъ на думитѣ, които могатъ да побеждаватъ саби и копия. Съдържаща много отъ истинска поезия, тя хвърля купъ златни лжчи въ преживелицитѣ на всѣкидневната имъ работа. Въ всичко Калевала е вѣренъ образъ на душата и чувствата на финландския народъ.

Споредъ известния филологъ Р а с к ъ финландскиятъ езикъ е единъ отъ най-хармоничнитѣ и най-съвършенитѣ на земното кълбо. Спреженията, главно склоненията, представляватъ богатство отъ забележителни форми, благодарение на многото представки и наставки, които позволяватъ да се изразятъ най-деликатнитѣ нюанси на човѣшката мисль. Освенъ главното ударение на първата сричка, има сжщо други ударения на всѣка нечифтна сричка, което дава възможность за добъръ ритъмъ.

Ритъмътъ на Калевала се смѣта като четиристжпенъ т р о х е й. Обаче това е само приблизителното обяснение на метриката ѝ. Тя има съвсемъ кжси съ ударение срички, дълги безъ ударение и обратно. Това дава голѣма вариация на метриката, почти невъзможна за имитиране въ преводитѣ. Освенъ това оригиналтѣ е пълненъ съ стилни украшения, които мжно се превеждатъ. Езикътъ на Калевала е така богатъ, че малко езици могатъ да го конкуриратъ поне на това поле.

За финландската нация Калевала има грамадна стойность. Тя е първиятъ продуктъ на финландското национално творчество, който обогати поезията на човѣчеството съ автентична и оригинална новостъ.

Калевала е дала импулсъ на финландското изкуство. Музиката на Сибелиусъ, най-голѣмиятъ композиторъ на Финландия, е инспирирана отъ нея. Финскитѣ поети, като Киви, Еркко, Ейно. Лейно и др., сжщо както и чуждитѣ Лонгфело, Леконтъ

*) Финландски националенъ инструментъ, единъ видъ арфа съ петь струни.

де Лилъ, Фогацаро и др., сж черпили не малко мотиви изъ нея. Главната заслуга на Калевала е, че основно подновява финския езикъ, като го направи да бжде истински литературенъ езикъ. Научното изследване на Калевала роди финландския методъ на Фолклорна¹⁾ наука, който сега се употрѣбява навсѣкжде. Въ това отношение много сж принесли Юлиусъ Крохнъ, познатъ като поетъ подъ името Суонио, и синъ му проф. Карле Крохнъ.

Калевала, повече отъ всичко друго, е възбудила интересъ въ чужбина за финландската литература и култура. Много литератори като Викторъ Хюго, Сень Бйовъ, Гизо и др. извънредно симпатично се изказватъ за хубоститѣ и ценноститѣ на Калевала, крайно различаваща се отъ творенията, на които латинскиятъ духъ е привикналъ. Тя е преведена на езицитѣ: английски, дански, естонски, италиански, нѣмски, норвежки, полски, руски, унгарски, французски, холандски, чешки и шведски. На много отъ тѣзи езици тя е претърпѣла по нѣ колко издания.

Въ времената на подтисничество, на безнадеждна неравна борба за съществуване, която е прекарала Финландия подъ чуждото иго, тя е била духовниятъ капиталъ, който е подхранвалъ въ финландския народъ, надеждата за по-свѣтло бждеще, тя единствена е била знакътъ на това, което никога не може да се ограби отъ него. Защото, финландскиятъ народъ можеше да изчезне, но никога не ще се забрави, че той създаде Калевала. И въ сегашния моментъ на националенъ триумфъ, който преживява Финландия, тя е пжтеводителъ имъ, който показва, какъ може да се създаде нѣщо вѣчно ценно върху културното поле на човѣчеството.

Видниятъ финландски художникъ Аксели Галенъ Калела се е заелъ да представи всички нейни важни моменти и характерни сцени, чрезъ картини. Това се вече осъществява чрезъ основаното преди 2—3 години „Дружество Калевала“. Пишущиятъ тѣзи редове имѣ щастието да види нѣколко отъ неговитѣ готови илюстрации, изложени въ художественния музей „Атинеумъ“, намиращъ се въ столицата на Финландия — Хелзингфорсъ; тоже така той можа да посети специалната „Стая на Калевала“, въ националния музей на Финландия. Самиятъ музей е една отъ най-голѣмитѣ забележителности на Хелзингфорсъ. Човѣкъ остава учуденъ, какъ е могла тази малка и бедна страна, доскоро подъ чуждо иго, да нареди такъв хубавъ и богатъ музей. Високъ и тържественъ, като храмъ, се издига той съ своитѣ остри върхове въ квартала Tölö.

Следъ като преминете историческия и етнографическия отдѣли, вие навлизате въ „Стаята на Калевала“ — светилището на финландския народъ. Тука ще намѣрите Калевала въ всичкитѣ ѣ издания и преводи. Стаята е пълна съ всевъзможни предмети, свързани съ нея. По стениитѣ сж окачени кантели и цигулки, а до тѣхъ вие виждате бюстовеитѣ на нѣкои отъ тѣхнитѣ знаменити, но вече

¹⁾ Фолклоръ — народоизучаване, народознание.

изчезнали притежатели. Въ живописно разнообразие сж разхвърлени различни талисмани и сръдства за гадания.

И може би въ тоя моментъ вие ще чуете мелодичната свирня на кантелитъ, която отдавна пълнѣше опушенитъ селски зали, и предъ васъ ще се появи незабравимиятъ божи пѣвецъ Вейнемйойненъ. Вслушайте се въ името му, повторете го, и кажете не чувате ли въ него тихия плѣсъкъ на безбройни езера, лекото шумоление на вѣковни гори и глухия тънежъ на далечни водопади, и тогава отговорете, не е ли поетиченъ този народъ, който може да създаде такива имена?

Унгария и България¹⁾

Мисли на единъ български учителъ-географъ въ Дебреценъ върху българо-маджарскитъ отношения

“Hungario²⁾ kaj Bulgario“

в. „Debreczen“ брой отъ 29 iulius 1928 г.. гр. Дебреценъ, Унгария, стр. 9—10

„Ако да не бѣхъ българинъ, бихъ желалъ да бжда маджаринъ“

На тая годишния цикълъ на Дебреценския лѣтень университетъ, столицата на симпатичния на всички ни български народъ и Университетътъ въ София сж представени отъ двама достойни млади люде. Единиятъ отъ тѣхъ, Гунчо Гунчевъ, географъ, бърже спечели приятели въ Дебреценъ. Възторженъ привърженикъ на езика есперанто, който въ възприемчивата къмъ напредничави и практични идеи България, се радва на несравнимо по-голяма разпространеностъ, отколкото у насъ. Веднага следъ пристигането си въ Дебреценъ, той потърси въ годишника на свѣтовния есперантски съюзъ адреса на тукашния делегатъ и му се представи. Чрезъ него той намѣри връзки, редовно ходи на срещитъ на есперантиститъ, кждето съ дебреценскитъ привърженици на езика есперанто, тѣ непринудено размѣнятъ мисли на най-различни теми. Така есперанто осъществява и задълбочава българо-маджарскитъ симпатии.

* * *

Многоуважаемитъ читатели на „Дебреценъ“, вѣроятно, ще простятъ на чужденеца—писачъ на тия редове, че ще отнеме нѣколко колони отъ вестника. Желая да напиша нѣколко истински и откровени слова за дветъ братски страни, за Унгария и за България. Досега мнозина изказаха най-искре-

¹⁾ Преводътъ отъ унгарски на български е направенъ отъ Д-ръ П. Миятевъ.

²⁾ Заглавието на есперанто Б. Пр.

ната си симпатия към моята родина, към България. Вървамъ, че българският народъ има и такива приятели, съ които не съмъ могълъ да се срещна и по това начинъ, надъвамъ се, че сърдечниятъ ми поздравъ ще достигне и до тѣхъ. Изказвамъ благодарностъ на дебrecенския университетъ, по чието добро желание азъ попаднахъ въ Дебреценъ. Университетътъ издействува стипендиитъ, съ които двама български студенти измежду участниците на лѣтния университетъ, ще покриятъ отчасти половината отъ своитѣ разноски (квартира, храна, екскурзии). Изборътъ на съвета на Софийския университетъ се падна на Димитъръ П. Димитровъ и на писача на тия редове. Приятелътъ ми Димитровъ има специалностъ археология и история, азъ пъкъ завършихъ преди нѣколко месеца отдѣла география на Софийския университетъ. Така попаднахме ние въ красивия градъ Дебреценъ, който е ималъ и има голѣма роля въ културния и политически животъ на Унгария. Невъзможно е въ рамките на една вестникарска статия да се събератъ всички ония нишки, които сж свързвали Унгария и България отъ най-древни времена. Това намѣрение стои и безъ това далечъ отъ мене, защото за даннитѣ, събрани въ тая статия, азъ съмъ ограниченъ само на моята паметъ. Преди заминаванетоъ ни, радващиятъ се на всеобщо уважение ректоръ на Софийския университетъ, професоръ Гавраилъ Кацаровъ, познатиятъ изследвачъ на историята на тракитѣ, се сбогува съ насъ приблизително съ следнитѣ думи: „Смѣтамъ за честъ на нашия Университетъ, че за тоя лѣтенъ курсъ сж поканени двама измежду неговитѣ студенти. Това става за първи пѣтъ отъ свѣтовната война. На васъ, млади мои приятели, задачата ви ще бжде не само да изслушате и отбележите всичко онова, което ще ви предадатъ, но и самостоятелно трѣбва да се ориентирате върху напредъка и развоя на собствената ви специалностъ и да се завърнете въ отечеството си съ нови познания върху Унгария. Не забравяйте, че едно такова посещение, като вашето, строи мостъ между дветѣ страни за по-лесната размѣна на културни ценности“.

Съветитѣ на господинъ ректора сж отлични напжтствия къмъ събиране на поукитъ ми отъ Унгария. Благодарение на ржководителя на лѣтния университетъ господинъ проф. д-ръ Яношъ Ханкишъ и на неговия секретаръ, господинъ Тоотъ, ние можахме, наистина, да видимъ и научимъ доста. Изразенитѣ до сега чувства на симпатия къмъ България доказватъ, че връзките между дветѣ страни, установени отъ редица дълги години, сж останали независими отъ политическите течения. Презъ европейската война маджарски и български войници се бориха заедно противъ общия врагъ. Отъ вѣкове на синоветѣ на двата народа не бѣше се отдавалъ случай за такова масово и непосредствено сближение. Презъ войната братскитѣ чув-

ства се разпротрѣха на по-широкъ кръгъ и се задълбочиха. Съ благоговение си спомнямъ, какъ моятъ баща, който, като санитаренъ офицеръ, презъ войната бѣше началникъ на една военна болница, съ топли думи говорѣше за ония маджари, съ които бѣше се срѣщалъ. Учени и вестникари много допринесоха за взаимното опознаване на двата народа. Тѣ писаха много статии. Започна се списанието „Туранъ“. Основаха се българо-маджарски и маджаро-български дружества, търговска камара и пр. Начело на софийското маджаро-българско дружество стои университетскиятъ професоръ Александъръ Балабановъ.

Когато говоря за културното сближение на двата народа, трѣбва да спомена единъ маджаринъ, който е единъ истински неофициаленъ културенъ посланикъ на маджарския народъ въ България. Него азъ трѣбва да спомена още повече и за това, защото той е отъ Дебреценъ и Дебреценъ трѣбва да се гордѣе съ него. Този господинъ е Гейза Фехейръ, професоръ по история, ориенталистъ и археологъ. Съ право мога да кажа, че въ България, измежду живущитѣ тамъ маджари, него го познаватъ най-добре. Той живѣе отъ четири години въ страната ни и така говори езика ни, като роденъ българинъ. Помага много и работи заедно съ ученитѣ при разкопкитѣ на първата българска столица Плиска до село Абоба, Шуменско. Съ негова помощъ се успѣ да се разгадае надписътъ на скалния надгробенъ паметникъ до Мадара. Изподъ неговото перо излѣзоха въ вестници, научни известия и български списания много статии върху старата българска история. Той е достоенъ синъ на народа си, обичащъ работата и напредъка. Най-голъмата частъ отъ ницкитѣ на инициативитѣ и плановетѣ за сношение между двата народа се намиратъ въ негови рѣце. Въ България, Унгария има и други представители, които работейки въ съвсемъ друга област, способуватъ щото българскиятъ народъ да се нагоди къмъ промѣненитѣ следвоенни условия. Бихъ желалъ да спомена многината маджарски учители, които преподаватъ въ специалнитѣ индустриални училища. До избухването на войната, България имаше много гимназии. Гимназия имаше и градчето съ 8—10 хиляди жители. Новоучредената държава имаше нужда отъ много образовани люде за своитѣ административни, просвѣтни и културни органи. Българската младежъ посещаваше масово гимназиитѣ. Всѣки малко поне заможенъ селянинъ бѣше гордъ да учи сина си или дъщеря си. Обаче следъ войната условията се измѣниха. Българската интелигенция отъ Македония, отъ грѣцка Тракия и Добруджа потърси убѣжище въ България. Гимназиитѣ просто изливаха образованитѣ люде и всѣки се оплакваше, че людетѣ съ обща култура сж много. Липсваха люде съ специално образование, майстори. Последваха критични времена за умножилата се интелигенция. Започ-

наха да говорятъ за духовенъ пролетариатъ. Тогава започнаха да основаватъ специални училища. Тъй като българитѣ не разполагаха съ достатъчно число подготвени сили — специалисти, българската държава ангажира за такива множество маджари. Споредъ това почти въ всѣко специално училище работятъ маджарски преподавателски сили въ качеството на директори и учители. Тѣ подготвятъ българскитѣ младежи като майстори по кожена, дърводѣлска, мебелна индустрия, дървена скулптура и гравьорство. Културнитѣ връзки между дветѣ страни сж значителни и иматъ постояненъ и траенъ характеръ. Попадна ми, напр., въ ржцетѣ една статистика, споредъ която презъ 1926 и 1927 год., значи за две години, между внесенитѣ въ България отъ чужбина книги, вестници и списания, тия на маджарски езикъ сж 35 на сто. Това число е сравнително високо, като се има предвидъ, че въ България малцина говорятъ маджарски езикъ и по-нататъкъ, че Германия, напр., въ сжщата статистика участвува съ 16 процента. Относно дипломатическитѣ връзки между Унгария и България: днесъ въ София, Унгария се представлява отъ дипломатическия шарже д'аферъ Кишъ. Въ Будапеща България се представлява отъ Петровъ-Чомаковъ. Не зная причината на това, защо нито въ едната столица нѣма пълномощенъ министъръ? Господинъ Кишъ е добре познатъ въ софийскитѣ обществени кръгове. Той се интересува живо отъ конния спортъ и е направилъ много за подигането на коневѣдството въ България. Последното ужасно земетресение, което хвърли въ развалини голѣма часть отъ Южна България, даде възможность, щото маджарскиятъ народъ отново да покаже своето великодушие. Българитѣ приеха съ дълбока благодарность значителнитѣ парични суми и дарения въ натура, които произхождатъ отъ помощната акция, която работѣше подъ председателството на графиня Стефанъ Бетленъ. Числото на помощитѣ възлиза на нѣколко милиона лева, които чрезъ съответната българска помощна комисия дадоха възможность да се възстановятъ или поправятъ около 20.000 кжщи. Българскиятъ народъ означава маджарщината, както въ всѣкидневната си речъ, така и въ народнитѣ си пѣсни съ името „маджаринъ“, а не съ „унгарецъ“. Последното име започва да се разпространява по литературенъ пжтъ. Любопитно е, че семейното име Маджаровъ, въ България често се срѣща. Причината на това явление досега не е подложена на изучване. Една отъ причинитѣ на това е безъ съмнение, че работящитѣ въ Унгария български градинари, когато се върнатъ въ отечеството ги наричатъ „маджари“. Ходилитѣ пъкъ въ Америка, ги наричатъ „американци“. Между носителитѣ на семейното име Маджаровъ и сега се срѣщатъ двама известни политици, Михаилъ Маджаровъ, доайенътъ на българскитѣ политици, билъ нѣколко пжти министъръ, и Рашко Маджаровъ, предсе-

датель на сегашната правителствена партия, билъ сжщо така три пжти министъръ. Може би въ отдѣлни случаи името Маджаровъ произхожда отъ ония маджарски народности елементи, които презъ срѣднитѣ вѣкове сж се претопили въ българския народъ. Въ тия случаи азъ естествено оставямъ настрана въпроса за расовото родство между маджаритѣ на Св. Стефана и древнитѣ българи, които въ 679 г. сл. Хр. основаха България. Въ България, въ Самоковската околия, въ красивата област на Рила планина, която е най-високата планина на Балканския полуостровъ, има четири села съ общо име „Искроветѣ“. Отдѣлното име на едно отъ тѣхъ е „Маджаре“. Въ селото днесъ живѣятъ само българи, но тия българи иматъ нѣкаква особеностъ, като че ли въ жилитѣ имъ тече чужда кръвь. Въ околността на тия села преди 40 години сж се занимавали съ промиването на сиенитенъ и диоритенъ пѣськъ, който съдържа магнетитна желѣзна руда. Така полученото отъ промиването е било претапяно, на желѣзо, което е било прочуто въ турската империя. Тия първобитни желѣзни пещи, наричани „мадани“¹⁾ били притежания на турски паши, които завличали и много чужденци тамъ на робска работа. Вече имаме доказателства, че въ Самоковска околия, кждето по онова време се произвеждало най-вече желѣзо, сж работили саксонци и сърби. Задача на едно бждеще проучване ще бжде да се открие, дали въ четиритѣ села Искроветѣ не сж попаднали и маджари, които сж се претопили въ българщината. Това проучване е вече започнато отъ писача на тия редове. Въ Унгария познаватъ твърде добре българскитѣ градинари, които прѣснати въ цѣлата страна, сж въ непосредственъ допиръ съ маджарския народъ. Тия български градинари сж спокойни, честни и работливи, но въобщетѣ сж люде изъ по-низкокултурни народни слоеве. Въ своето благосъстояние тѣ се ограничаватъ само на собственитѣ си сили: нито българската държава, нито нѣкаква обществена организация ги подкрепя. Тѣ трѣбва да изминатъ тежкъ пжтъ, дордето достигнатъ подобрене на материалното си положение и то въ чужбина, кждето, обаче, отличното имъ познание на работата се цени повече, отколкото въ родината. Тия градинари сж доказателство за още неизчерпани древни сили, криещи се въ българския народъ. На една по-висока културна степенъ на българския народъ — която той, надѣвамъ се скоро ще постигне — тая древна сила ще създаде още многобройни духовни и материални ценности, полезни за цѣлото човѣчество. Тия градинари сж дребни зърна отъ броеница, които свързватъ двата народа непосредствено единъ съ другъ. Свободната рѣка Дунавъ, която раздѣля цѣла Унгария, е въ сжщото време и гранична линия на България и

¹⁾ Въ маджарския текстъ погрѣшно мадами. Б. Пр.

като неутрална тя прави възможно отиването съ параходъ отъ България въ Унгария и обратно, безъ да става нужда да се минава границата на друга държава. По Дунава се развива най-големата частъ отъ живото търговско движение между дветъ страни.

Нека завърша своитъ редове съ думитъ на Гьоте: „Ако искашъ да опознаешъ истински единъ народъ, потърси го въ собственото му отечество“. Ние дойдохме въ Унгария, видѣхме много, наслаждавахме се на маджарското гостоприемство и толкова обикнахме Унгария, че подражавайки познатия английски изразъ, можемъ да кажемъ: ако да не бѣхъ българинъ, бихъ желалъ да бъда маджаринъ.

Слугинството въ Вакарелско

в. „Миръ“, год. XXXVI, бр. 9,102 отъ 10 ноемврий 1930 г., София стр. 3.

Поменъ за единъ младъ ученъ

в. „Литературенъ гласъ“, год. III, бр. 90 отъ 22 ноемврий 1930 г., София, стр. 6.

На 12 ноемврий т. г. се навършиха петъ години отъ трагичния и преждевремененъ край на доцента по география при Софийския университетъ Д-ръ К. Дрончиловъ.

Загубата на Дрончилова не е само за семейството и близкитъ му, но още и за две научни дисциплини, въ които подготвенитъ работници у насъ се броятъ на пръсти.

Дрончиловъ почина младъ, на 36 години, и поради това не можа да даде всичко, което се очакваше отъ подготовката и голѣмата му любознателностъ.

Той е свършилъ Берлинския университетъ, съ помощта на една стипендия отъ Министерството на просвѣтата. Тамъ е следвалъ антропология, като главенъ предметъ, и география, като допълнителенъ. Той е единствениятъ българинъ, който е придобилъ специално висше образование по антропология, а заедно съ Д-ръ Ст. Ватевъ, сега професоръ по детски болести при Университета, сж единственитъ българии, които сж работѣли въ тая дисциплина, така занемарена въ България. Тя не само че не е застъпена въ Университета, но и значението ѝ за опознаване на българския народъ не е достатъчно оценено. Защо Министерството на просвѣтата, което отпуска стипендии по специалности, отъ които

не се чувства особена нужда, не даде поне още веднажъ стипендия по антропология?

Следъ като свършва, къмъ края на 1914 год., Дрончиловъ по-стѣпва като асистентъ при нашия Етнографски музей.

Презъ войната, макаръ и подъ знамената, той успѣва да събере доста материали, отъ които следъ свършването ѝ, обработва и публикува. Отъ това време сж трудоветъ му: Приносъ къмъ антропологията на албанцитъ (Сп. Бълг. Акад. на Наукитъ, кн. XXI, 1921 год.) и Материали за антропологията на българитъ. I. Македонскитъ българи (Годишн. на Соф. Унив. I, Истор.-Филол. факултетъ, 1921 год.). Отъ другитъ му антроположки трудове трѣбва да споменемъ на първо мѣсто докторската му дисертация: *Beiträge zur Anthropologie der Bulgaren* (Braunschweig, 1914), следъ това *Metrische Studien an 93 Schadeln aus Kamerun* (*Archiv für Anthropologie*, Bd. XII, 1913) и Предисторическитъ черепи отъ България. (Годишн. на Народн. музей).

Въ 1918 г., следъ демобилизацията, Дрончиловъ бива назначенъ за асистентъ по география при Софийския университетъ. Съ това му се дава възможность да заработи въ втората си специалность — географията. Отъ нея той избира тоя отдѣлъ, който се занимава съ взаимоотношенията между природата и човѣка, известенъ като антропогеография. Като резултатъ на тия му занимания се явява голѣмиятъ му трудъ за Бурелъ (една покрайнина отъ 23 села, намираща се на ю. з. отъ гара Драгоманъ), печатанъ въ Годишн. Соф. Унив. — И. Ф. фак. т. XIX, 1923 г., който му послужва като хабилитация. Презъ есенята 1923 г. той встѣпва въ новия си постъ съ лекция: Политическата граница (Посоч. Год. т. XXI, 1925 г.). Тя показва други посока на заниманията му, политическата география, новъ клонъ на географията, който следъ войната се разработва особено добре въ Германия.

Презъ лѣтото 1925 г. той обикаля цѣлата ни южна граница, за да събере материали за политико-географското ѝ проучване.

Неочакваниятъ му край на 12 ноемврий 1925 г. попрѣчва да се разработятъ тия материали.

Освенъ посоченитъ по-важни трудове, Дрончиловъ е печаталь и доста статии, рецензии и съобщения въ разни наши списания и вестници.

Не би трѣбвало да се отмени тукъ мѣстото, което се пада на Дрончилова въ българския туризъмъ.

Неговото значение не е толкова като организаторъ, колкото като ратникъ за осмислянето и вдѣлбочаването на туризма, като се остави на по-задень планъ спортната му страна и се внесе въ него по-голѣма любовознателность и всестранно опознаване на природата. (Ср. статията му Туризмътъ и природата, Сборникъ Туризмътъ въ България 1899—1924, София, 1924). Хубавитъ научно-попу-

лярни публикации на П. Делирадев за Витоша, Рила и Осогово показват, че се е тръгнало по този път.

Дрончиловъ бѣ членъ на много наши и чужди научни сдружения. До колко той е билъ цененъ въ чужбина, показва фактътъ, че презъ 1925 год. бива поканенъ отъ Люблянския университетъ да се произнесе върху хабилитационния трудъ по антропология на Д-ръ Н. Жупаничъ.

Още по-интересенъ е случаятъ, обаче, че въ навечерието на неговата петгодишна, на 11 т. м., се получи въ Географския институтъ при университета, едно писмо отъ D-г M. Fauga у Sans, единъ отъ редакторитѣ на най-голъмата въ свѣта енциклопедия — Enciclopedia universal ilustrada espana, която се състои отъ 70 тома. Въ това писмо той умолява Дрончилова да му изпрати пълна биография и списъкъ на трудоветѣ си, за да бждатъ помѣстени въ допълнителнитѣ тонове на енциклопедията, които сега се приготвяватъ.

Слѣпъ случай или прѣстъ на сждбата, но този фактъ е най-добриятъ поменъ по случай неговата петгодишна.

La nomo de la Balkana duoninsulo

сп. „Balkana konkordo“, monata revuo-organo de Balkanaj esperantistoj
Jaro I, № 1, 1 januaro 1931, Sofio, стр. 8—9, голѣми, 1 карта.

Колко е високъ в. Мусала

в. „Зора“, год. XIII, бр. 3582 отъ 15 юний 1931 г., София, стр. 8; съ една фотография.

Чувство на гордостъ изпитва всѣки българинъ стѣпвайки на най-високия връхъ Мусала, който е най-високиятъ връхъ и на Балканския полуостровъ. Чудната панорама, която се открива при хубаво време и задоволството отъ това, че стотици километра наоколо нѣма хора, които да сж стѣпили на толкова високо парче земя, е наградата за тия, които сж се възкачили на него.

Бавно достига Мусала до това си първенство, защото бавно върви и научното изследване на балканскитѣ страни, поради специфичнитѣ имъ стопански и политически отношения, които не имъ даватъ пълна възможностъ за спокойно културно развитие.

Въ древността за най-високъ връхъ на Балканския полуостровъ сж смѣтали единъ такъвъ на Стара планина (Хемусъ) която споредъ тогавашнитѣ схващания е била частъ отъ дълга непре-

кжсната верига, простираща се между Черно и Адриатическо море. На този най-високъ връхъ се е възкачилъ македонскиятъ царь Филипъ V, за да може да види отъ него, както тогава се е вѣрвало, Черно и Адриатическо морета, Дунава и Алпитъ. Има споръ, кой е този връхъ. Проф. Г. И. Кацаровъ е може би най-близко до истината, предполагайки, че това е Мусала.

Презъ срѣдновѣковието голѣма роля при опредѣлянето на височината на върховетъ е играло относителното имъ издигане надъ околния теренъ, а не абсолютното отстояние отъ морското равнище, както днесъ се приема. Поради това за най-високъ връхъ въ свѣта се е считалъ Пико де Теиде на о. Тенерифа (Канарскитъ о-ви), който величествено се издига отъ морското равнище на (37 6 м.) височина. Като втори по височина се е считалъ в. Атось 1935 м. на Св.-Горския полуостровъ, който хвърлялъ сѣнка 40 мили далечъ въ морето.

Условия за научното изследване на Балканския п-въ, въ днешното значение на думата, се създаватъ едва въ втората четвъртъ на миналия вѣкъ. Ученитъ пжтешественици отъ това време сж ни оставили много данни за височини, измѣрени съ барометръ.

Около преди 50 год. се появява въ картитъ, за шарския връхъ Люботрънъ, една височина отъ 3050 м., резултатъ на погрѣшни измѣрения. Тази грѣшка става причина мнозина, дълго време, да приематъ Люботрънъ, като най-високъ връхъ на Балканския полуостровъ. Като таквъвъ той сжществува и до днесъ въ френски атласъ.

Следъ като се доказа неговата по-малка височина, която, споредъ най-новитъ и точни тригонометрични измѣрения на сърбитъ, е 2492 м., съ което той се оказва почти съ 150 м. по-низкъ отъ в. Бистра, най-високия сега връхъ на Шаръ, като най-високъ се приемаше до преди 6—7 години олимпийскиятъ връхъ Св. Илия, поради предписванитъ му 2985 м. По това време именно станаха известни фотограметричните измѣрения на швейцареца Марселъ Курцъ, който опредѣля, че най-високиятъ връхъ на Олимпъ е 2918 м. Неговитъ изучавания не сж още достатъчно познати у насъ, защото въ неотдавна издадени книги, както е случаятъ съ География на Македония, г. I отъ Ил. Ивановъ, още се посочва 2985 м. като височина на Св. Илия.

Два съперника. Следъ като се развѣнча Олимпъ, като първенецъ остана нашиятъ рилски връхъ Мусала, който съ своитъ 2923 м., малко превъзхожда Олимпъ.

Неговото първенство, обаче, като че ли изглеждаше застрашено отъ измѣренията, които доцентътъ по география при Берлинския университетъ д-ръ Х. Луи направи презъ 1926 г. на Пиринъ, изработвайки една топографска карта на цѣлата Пиринска областъ. Тѣзи измѣрения, направени съ помощта на сегашната триангуляционна мрежа на България, доказаха, че Пиринъ планина е много по-висока отколкото дотогава се приемаше, поради липсата на каквито и да е по-точни карти за този край. На най-високия връхъ на Пиринъ, Елъ-

тепе, Луи определя височина 2920 м., съ което той се оказва малко по-низък от Мусала, дотогава нему се даваха само 2681 м.

Данните на Д-ръ Луи, както и на Курцъ, ще претърпят въ-ротно малки незначителни измѣнения, въ зависимост отъ редицата специални условия, които ще се взематъ предвидъ, когато се пристъпи къмъ униформирането на резултатитѣ на разнитѣ измѣрения въ Балканския полуостровъ.

Въпросътъ за височината на Мусала има, обаче, и своя задкулисна страна. Отъ тамъ сж пустнати между неосведомената публика нѣколко числа, които посочватъ една по-голяма височина на този връхъ. Най-напредъ такива числа сж сковани, по-чисто локално-патриотични съображения, въ Самоковъ, отъ кждето обикновено се по-тегля за в. Мусала.

На триангулационната пирамида, разположена на те-мето на в. Мусала, има отбелязано съ боя височина отъ 2935 м., която се появява тамъ въ края на 1926 г. или първата половина на 1927 г. Тази височина не е сложена отъ Географическия институтъ, който, както това ни се потвърди, не е още готовъ съ измѣренията си за този край.

На една пжтеуказателна табелка, поставена близу до двореца Царска Бистрица, височината на Мусала се посочва на 3005 м. Тази височина ние за пръвъ пжтъ срещнахме презъ 1927 г. въ единъ позивъ издаденъ отъ юношитѣ туристи.

Напоследъкъ височината на Мусала е още порастнала. На едно мѣсто тя е 3007 м., а на друго дори 3100 м.

Всички тия прояви ни напомнятъ, че точно отъ подобенъ ха-рактеръ бѣха и желанията на нѣкои жители на Банско, които на-мекнаха на Д-ръ Х. Луи презъ 1926 г., пишещиятъ тѣзи редове иг-раеше роля на преводачъ, дали не би могълъ да изкара в. Елъ-Тепе по-високъ отъ Мусала.

Ясно е, прочее, че всички по-голямѣ височини, които се да-ватъ на Мусала напоследъкъ, сж резултатъ на желания, които нѣ-матъ нищо общо съ науката. Тѣ оставатъ въ широката пуб-лика убеждението, че височинитѣ на върховетѣ у насъ не сж още точно опредѣлени и че измѣрването имъ е много лесна задача. Това допринася за косвеното дискредитиране на нашитѣ научни институти, които работятъ въ тая областъ. Докато Географскиятъ (Картографскиятъ) институтъ при Министерството на войната не публикува официално резултатитѣ на тригонометричните измѣрения на върховетѣ, ще трѣбва да се задоволимъ съ досегашната височина на Мусала отъ 2923 м., която едва ли ще се различава много отъ новополучената.

За височината на в. Мусала

в. „Миръ“, год. XXXVII, бр. 9, 293 отъ 3 юлий 1931 г., София, стр. 4.

Въ в. „Миръ“ брой 9285 отъ 24 юний 1931 г. е помѣстено въ стълбеца „Туризъмъ“ едно съобщение отъ страна на самоковското

дружество, по поводъ моята статия „Колко е високъ в. Мусала?“, печатана въ в. „Зора“ отъ 15 юний т. г., въ което съобщение се казва, че по-голѣмитѣ височини на в. Мусала, разбиратъ се височинитѣ 3005, 3007 м. „сж посочвани и лансирани отъ хора, които сж претендирали, че тѣ сж плодъ на тѣхни научни изследвания“. Въ въпросната си статия азъ посочвамъ, че тия височини не почиватъ на никаква научна основа и че сж сковани въ Самоковъ по чисто локални патриотични съображения.

Горното опровержение на самоковскитѣ туристи е само една диверсия, която най-малко би могла да мине предъ научнитѣ срѣди, къмъ които, позволявамъ си тая скромность да забележа, принадлежи и моята личностъ, тъй като никой ученъ, запознатъ съ начинитѣ на измѣрването на височинитѣ, не би се нагърбилъ да измѣрва отдѣлно и само в. Мусала, по следнитѣ причини:

Въ географската наука днесъ се приематъ за най-точни височинитѣ измѣрени по триангулационенъ начинъ, който се прилага, когато се изработватъ карти на голѣми области, държавни територии и пр. При него цѣлата страна се покрива съ мрежа отъ тригълници, на чиито върхове се построяватъ специални пирамиди. Следъ като се измѣрятъ точно една или нѣколко бази и следъ като се нивелиратъ редица линии (пжтища, ж. п. линии), се почва изчисляването на бедрата на тригълницитѣ и хоризонталнитѣ имъ жгли. Следъ това се изчисляватъ вертикалнитѣ имъ жгли, чрезъ които именно се получаватъ височинитѣ. Такава триангулация е направена у насъ отъ руситѣ веднага следъ освобождението. Върху нея почиватъ всички наши карти, издавани отъ Военния географически институтъ (1:40,000, 1:50,000, 1:126,000 и пр.). Всички височини, които имаме въ тѣхъ, сж резултатъ на тая триангулация. Отъ тогава е височината на Мусала 2923 м. При нея, поради краткото време, въ което е извършена, се оказватъ нѣкои грѣшки, особено при събирането на листата въ С. И. България. Подобна триангулация, по най-съвършенитѣ съвременни методи, работи отъ нѣколко години насамъ нашиятъ Воененъ географски институтъ. Изчисленията, засѣгащи южнитѣ покрайнини на България, скоро ще бждатъ готови за публикуване. Тогава ще имаме и новитѣ височини на България, които споредъ досегашнитѣ пресмѣтания, малко ще се различаватъ отъ тия на руската триангулация, което показва, че и окончателната височина на Мусала съ малко ще се различава отъ досегашната.

Понеже първопричината да се създаде убеждението у нашитѣ туристи, че отдѣленъ човѣкъ може да измѣрва върхове, бѣ топографската карта на Пиринъ и посоченитѣ въ нея много по голѣми височини, направена отъ берлинския доцентъ по география д-ръ Хербертъ Луи, трѣбва да забележа, че той сжщо така е приложилъ при изработването ѝ триангулационния методъ въ единъ по-опростенъ видъ, като е използвалъ за база минарето на джамията въ Кобулската махала въ Г. Джумая и рилския Мусовъ връхъ (Срв. стр. 109 отъ книгата му „Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien“, Щутгартъ, 1930), чиито височини и точно астрономическо положение той е по-

лучилъ отъ нашия военно-географски институтъ, тъй както тѣ сж били измѣрени отъ руситѣ. Последнитѣ не сж картирали пиринската област и за това за нея нѣмахме никаква точна карта. Д-ръ Луи не е само специалистъ географъ, но и вещь топографъ, две качества, които рѣдко се съчетаватъ въ днешнитѣ географи.

Измѣрвания на отдѣлни височини се практикува и днесъ за специални цели, обаче, и тѣ се основаватъ на триангулацията. Такъвъ е случаятъ при фотограмметрията, при стереофотограмметрията и пр' Нѣма нужда отъ триангулация, когато измѣрваната височина е близу до морското равнище. Така е постъпилъ швейцарскиятъ ученъ Марсель Курцъ, измѣрвайки височинитѣ на планината Олимпъ, съ което доказва, че най-високиятъ връхъ е 2918 м., т. е. 5 метра по-низкъ отъ в. Мусала, който, отъ 7—8 години, откакъ сж известни измѣрванията на Курцъ, се приема за най-високия връхъ на Балканския полуостровъ.

Нашата задача, съ статията си въ в. „Зора“, бѣ да обърнемъ внимание, че разпространяванитѣ височини 3005, 3007, 3100 м. за в. Мусала сж чиста измислица. Жертва на тѣхъ бѣха станали и нѣкои научни кржгове, а даже и учители по география.

Постъпката на самоковскитѣ туристи води по хлъзгавъ пѣтъ, по който наука и туризъмъ не биха могли да ходятъ задружно, една идея, която бѣ така горещо защищавана отъ покойния видень туристически деятель и доцентъ по география Д-ръ Кр. Дрончиловъ.

Плана—планина

Приносъ къмъ историческото развитие на славянскитѣ земеписни имена

Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ, книга XXVIII, 6, (1930—1931 г.), 1931 г. София, стр. 1—20 съ 2 стр. Zusammenfassung 8°.

Преди нѣколко години, като на студентъ, ни бѣ зададена писмена работа за Плана и Лозенската планина. Още въ началото ние се заинтересувахме за значението на името Плана. Понеже не можахме да намѣримъ неговото обяснение въ съответната българска книжнина, обърнахме се къмъ сръбската, тъй като ни бѣ известно, че въ Сърбия сжществуватъ подобни земеписни имена. За наше съжаление, обаче, въ всички тѣзи трудове, които разгледахме тогава, не можахме да намѣримъ нѣкакви положителни указания, които да ни задоволятъ. Въпросътъ ни заинтересува по-отблизу и следъ продължителни издирвания изъ достъпната ни тогава книжнина, дойдохме до почти всички тия общи заключения, които ще изложимъ по-нататкъ. Учебната 1928/1929 год. прекарахме въ Берлинъ на специализация. Богатитѣ тамошни библиотеки

ни позволиха, между другото, да съберемъ доста материали и по тоя въпросъ, което ни подтикна да разширимъ първоначалната си задача, като проследимъ тия земеписни имена въ славянскитѣ земи.

Подобни въпроси географитѣ разглеждатъ сравнително — исторически. По тоя начинъ сж постъпвали много учени¹⁾, поради което методическата страна на нашата задача бѣ лесно опредѣлена.

Въ славянскитѣ земи или въ земитѣ обитавани нѣкога отъ славяни се срѣщатъ много топографски имена Плана, Плана, Планова, Планина и др. Ние сме успѣли да съберемъ по-голямата частъ отъ тия имена, които сгруппирани по държави, ще разгледаме по-надолу.

Нашата целъ съ това е, да проследимъ тоя пѣтъ на развѣтие, отъ който тѣзи имена представляватъ различни стъпала. Началото на този пѣтъ е една или повече общи праславянски думи, а краятъ му представлява за сега земеписната дума планина, която е една отъ най-често употребяванитѣ думи въ южнославянскитѣ езици, за чийто произходъ обаче и до сега още сжществуватъ въ научната книжнина погрѣшни или недояснени представи.

Въ България най-познатото име е това на прикрепената къмъ ю. и. страна на Витоша Плана планина, която загражда отъ своя страна, откъмъ северъ, Самоковското поле. До преди 40 г. Плана не е била още отдѣлена като засебна орографска единица. Hochstetter, Г. Златарски и др. сж я считали като частъ отъ Витоша. Морфоложки, па и геоложки отлики позволяватъ, обаче, тя да се отдѣли. Първи това сж сторили Братя Шкорпилови въ своята „География на България“ (Пловдивъ, 1889 г., стр. 40). Тѣ ѝ даватъ настоящето име по срѣдоточния ридъ на планината, който именно се казва Плана, тѣй като мѣстното население нѣма едно общо име, съ което да я означава. Ридътъ Плана представлява широко и плоско гърбище, силно нажбено отстрани отъ многото притоци, които изпраца на рѣкитѣ Егуля и Планинцица, които го заграждатъ отъ З.—Ю. З. и И.—С. И. То е обратнало съ хубава трева и е едно отъ най-добритѣ пасбища, съ каквито е заета почти цѣлата планина. Това обстоятелство наредъ съ благоприятнитѣ почвени условия, главно за картофи, става причина въ срѣдната частъ на рида да възникне постоянно селище, махала Плана (сега въ общ. Чупетлово, Самоковска околия).

¹⁾ Срв. напр. статийтъ на Проф. А. Иширковъ — Областното име Загорье или Загора въ миналото и сега (Изв. Н. Етн. м., г. V. (1925) стр. 80—88; Прилагателнитѣ „бѣлъ“ и „черъ“ въ нашата топонимия. (Сп. Родна речъ, год. II (1928), стр. 85—87 и др.; сжщо E. Oberhammer, Eisernes Tor. Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde (Mitt. Geogr. Ges. Wien, 1916, стр. 201—223) и пр.

Първоначално тукъ сж се намирали само кошари на жители отъ с. Чупетлово, наричани обикновено Чупетловски кошари. Така тѣ сж означени и въ оригиналната руска триверстова карта, правена презъ 1877—79 г. Следъ освобождението селяни отъ с. Чупетлово откупватъ общо цѣлата тази мѣстность и си я раздѣлятъ. Кошаритѣ еволюиратъ въ постоянно селище, едно обикновено явление въ гжстонаселенитѣ планински краища на нашето отечество. Новото селище получава името си отъ това на рида.

Името на р. Планшица сжщо стои въ връзка съ това на рида Плана. Махнемъ ли окончанието щица (-ица), което въ българскитѣ топографски имена се явява обикновено като окончание на рѣки, ще получимъ основна дума План-(а).

Ясно е, прочее, че отъ четиритѣхъ имена, които имаме въ тая областъ, тѣзи на планината, махалата и рѣката идатъ отъ името на рида Плана.

Въ северозападната частъ на Рила рѣкитѣ Малевица и Прѣка-рѣка, дѣсни притоци на р. Черни Искъръ, заключватъ единъ ридъ, който сжщо така носи името Плана¹). Около една трета отъ него, както ние имаме случай лично да се увѣримъ, е изсѣчено мѣсто, до нѣкъде обраснало съ трева и заобиколено отстрани съ иглолистни гори.

Къмъ долината на рѣка Малки Ломъ, притокъ на Бѣли Ломъ, между селата Садина и Омуръ-бей се спускатъ два дола: Кючукъ Полянѡва (Планѡва) и Бююкъ Полянова²).

Въ околността на Девинъ има мѣстность Планин-връхъ, а въ околноститѣ на с. Мугла (Девинско) мѣстность Планището³) (не е възможно това име да иде отъ планище, чрезъ изпускане на д-то).

Въ земитѣ на Югославия се срѣщатъ много повече земеписни имена, принадлежащи къмъ нашата група.

Въ Босна, върху югозападнитѣ склонове на планината Яворъ, се намира село Плана. Близу до гр. Сараево има долина, която носи име Плана (Плана дола). По нея минава пжтъ нареченъ кираджийски друмъ⁴). Едно малко езеро върху пл. Лейела се казва Plan jezero. Въ Сараевското окръжие се числи махала Plan.

Въ Далмация има две бърда, носящи името Plan⁵) Planik е малкъ островъ при Далматинското крайбрѣжие, западно отъ о-въ Паго. Въ околноститѣ на Спалато и на Ма-

¹) Вж. Ж. Радевъ, Рила планина, сп. Естествознание, г. I (1909), стр. 216 и топографскитѣ карти 1:40,000 и 1:50,000.

²) К. Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ по течението на р. Русенски Ломъ. Матер. за арх. карта на България. I София. 1914, стр. 33.

³) Вж. Названия на мѣстности отъ Девинско (Съобщава А. П. Стояловъ) Изв. Етн. Музей, г. VIII—IX (1929), стр. 240.

⁴) Срв. етн. зб. кн. V, стр. 1151.

⁵) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. ч. IX. Загребъ. 1924—1927.

карска има по една махала Plana¹⁾.

Въ Моравско, въ Прокупленската околия, върху южнитѣ склонове на Ястребацъ пл. сж разположени две села Голѣма (Велика) Плана и Мала Плана. Въ сжщата област друго село Плана се числи къмъ Парачинска околия²⁾.

Въ Сърбия при гр. Паланка се намиратъ две села Мала и Велика Плана, последното отъ които е станция на желѣзопътната линия Нишъ—Бѣлградъ. На планината Копаоникъ има селце Плана, при стари, известни още въ древността, рудници за желѣзо, злато и сребро³⁾. За него има доста стари известия. Арабскиятъ географъ Идризи, който е пътувалъ по тия мѣста презъ 1153 год., го споменува подъ името Abîâna⁴⁾. По късно то се споменува презъ 1346 и последващитѣ я години въ документи отъ архивата на гр. Дубровникъ, който е ималъ тамъ колония⁵⁾.

Една отъ махалитѣ на с. Приељина (Лубички окръгъ) се казва Плана⁶⁾. Единъ отъ притоцитѣ на р. Чемерница се именува Плана⁷⁾.

При границата на Херцеговина съ Черна Гора, въ покрайнината Билечке Рудине има село Плана⁸⁾. Такова име носи друга една махала въ сжщата провинция).

Въ Черна Гора, при с. Рашовичи, недалечъ отъ гр. Медуинъ, има единъ „заравањак“ (малкъ и високо поленце, малко плато) Плана¹⁰⁾. Мѣстность, назоваваща се Плана Омерова се намира въ Хотското корито¹¹⁾.

Въ Хърватско, въ Лика-Крабавската жупания, се числятъ две села Velika и Mala Plana.

Въ Словенско има село Planina въ едноименно поле. При Подпечъ, недалечъ отъ Любляна, единъ потокъ,

¹⁾ Specialorts-repertorium der Osterreichischen Länder, XII, Dalmatien, Wien 1919.

²⁾ Срв. Списъкъ на нас. мѣста въ Македония, Моравско и Одринско, София, 1917 г., стр. 35, 84, 85.

³⁾ Вж. Dr. C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerken von Serbien и пр. Prag, 1879, стр. 53.

⁴⁾ W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus—Haldinsel, II, Wien, 1887. стр. 90.

⁵⁾ Jireček, пом. съч. стр. 53.

⁶⁾ Срв. етнограф. зб. кн. V, стр. 41.

⁷⁾ П тамъ, стр. 40.

⁸⁾ Срп. етн. зб. кн. V стр. 869.

⁹⁾ Rjesnik и пр. при Plana.

¹⁰⁾ Срп. етн. зб., кн. VIII, стр. 110.

¹¹⁾ Тамъ стр. 90. Д-ръ Р. Ерделяновичъ, отъ чиято студия взимаме името Плана Омерова, е единствениятъ сръбски авторъ отъ тѣзи, които сж печатали въ Српски етнографски сборник и въ чинто трудове се застъгатъ тонографски имена Плана, който дава известно обяснение на това име. Той пише: „За сръбски названия ни подсѣщатъ само. . . Плана Омерова, плана или рудина Омерова (Караджичъ, рудина die Flur, partum; Н. Геровъ, рудина равнина на планина съ хубава паша, планинско пасище).

чито води се губятъ въ карстовия теренъ, се казва *Podplanšica*¹⁾. Това име е образувано по начина по който е образувано и името на нашата р. Планщица. Въ камениститѣ Алпи (*Steiner Alpen*) единъ лесно достъпенъ връхъ носи името *Planjava*²⁾.

Чехия е сжщо така много богата съ такива топографски имена. Ние ще посочимъ нѣкои имена на селища, които се намиратъ въ *Ottav Slovník naučný*³⁾: *Plán* (име на 3 села), *Plana Horné* (*Ober Plan*), градецъ, *Plan* градецъ на ж. п. линия Пилзенъ—Егеръ, *Plana* (2 селища), *Plana Chodova*, *Plana nad Lužnicí* *Plaňany*, *Plaňavy*, *Plané* (*Plan*) при *Budějovice*, *Plané*, *Plané Dolní*, *Plané Horní*, *Planice*, *Planice Nova*, *Planička*, *Planské* (или *Planská*). Повечето отъ тѣзи чешки имена сж стари, защото се срѣщатъ въ документи отъ преди нѣколко вѣка.

Въ границитѣ на днешна Австрия, специално въ юго-западнитѣ ѝ планински части, кждето нѣкога е имало гжсто славянско население, сжществуватъ сжщо така такива имена. Голѣмъ брой, по сръдновѣковни паметници, е събралъ за Щирия *Josef v. Zahn*⁴⁾. Това сж имена на селища, отдѣлни дворове, мѣстности и пр. *Plan* (3), *Plana*, *Planau*, *Planauer*, *Planer*, *Planina* (мѣстность, презъ 1265 г. се означава като *Alben*) *Planinsdorf*, *Planitzen* мѣстность презъ 1285 год. *Planitz*, *Montpreis*, на слав. *Planina* (градче при *Geirach*), *Mersplanina* (планин. пасбище, презъ 1436 год. *die kalten albm*) и много др. *Planitzberg*, 2511 м. високъ връхъ въ Източнитѣ Алпи, с. и. отъ *Kitzsteinhorn*, носи име, което споредъ *I. Stur* очевидно иде отъ славянската дума *plana*, *planica*⁵⁾ *Plana* се наричатъ група жци въ *Mitter Ennstal*⁶⁾. Отъ приложената карта къмъ посочения по-долу трудъ се вижда, че тѣ се намиратъ въ мѣстность обиколена отъ всички страни съ гора. *Pirchegger* мисли, че името иде отъ слав. *plan offene, waldfreie Gegend*, а *Steinhauser* отъ *planjava* равнина.

Въ Германия, много части на която, както е известно, сж били населени отъ славяни, особено Померания, Шлезия и Саксония, има много топографски имена съ коренъ *plan*.

¹⁾ A. E. Forster, *Hydrograph. Forschungen in Inner- und Unterkraint Mitt. Georg. Ges. Wien*, 1922, стр. 16.

²⁾ Stanojevič. *Narodna encyklopedija*, стр. 484.

³⁾ Срв. XIX т., *Praha* 1902, стр. 833 и следва.

⁴⁾ *I. v. Zahn*, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893, стр. 44 и сл.

⁵⁾ *I. Stur*, *Die slavischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau und Drau* (Sitzb. d. Akad. d. Wiss. Wien, phil.-hist. Kl. 176, Bd. 6 Abh., стр. 59).

⁶⁾ *Dr. H. Wissman*, *Das Mitter Ennstal*, Stuttgart, 1927, стр. 131. Топографскитѣ имена отъ славянски произходъ сж преработени отъ *S. Pirchegger* и *W. Steinhauser*.

Въ Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reiches, II т. 1913 г. сж посочени повече отъ 40 имена на селища, като Plan, Planberg, Pläne, Planena, Planenhof, Plagut, Planheide, Plania, Planitz, Niederplanitz, b/Zwickau, Plänitz, Planke, Plankenstein, Pläns, Planschwitz и др. Къмъ всички тия имена, обаче, трѣбва да се пристъпва извънредно предпазливо по две причини. Първата е, че нѣкои отъ тѣхъ въ миналото сж звучали съсемъ другояче, т. напр. Planitz b/Meissen въ 1311 г. се означава Plawenwitz, 1386 — Plawnicz и пр. и пр., и иде отъ Плавановци¹⁾. Други, обаче, като Plohn b/Lengendorf идатъ отъ plon—plan²⁾. За нѣкои имена, както е случаятъ напр. съ рѣчичката Planitze на Рюгенъ, не може да има съмнение, че сж отъ славянски произходъ³⁾. Втората причина да се отнасяме по-предпазливо е, че въ нѣмскитѣ наречия plag, дошелъ въ тѣхъ чрезъ латинския езикъ, се употребява съ почти сжщитѣ значения, които има и въ славянскитѣ езици, както ще видимъ това по-нататкъ. При едно старателно проследяване на съответната нѣмска книжнина, би могло да се уясни, кои отъ тѣзи имена сж отъ славянски, кои отъ други произходъ, една задача, която излиза отвънъ рамкитѣ на настоящия трудъ.

Въ Гърция, на п-въ Мореа, където е имало отседнало многобройно славянско население, сж оцѣлѣли до днешенъ день две имена: рѣка Planina, въ древността наричана Cephissus и рѣка Planizza, въ древността Inachus⁴⁾.

II.

И сега още има запазени въ живия говоръ на славянскитѣ народи много думи съ корень план-, отъ където си водятъ началото изброенитѣ горе земеписни имена.

Въ сърбо-хърватски срѣщаме две думи синоними планка и пропланак, които означаватъ мѣсто въ планината, където нѣма гора или пъкъ полянка (пасбище) въ планината между гора⁵⁾. Даничичъ въ своя Рјечник из књижевних старина српских (Бѣлградъ, 1863. II т., 309 стр.) пише, че съ думата плана, въ областъта Црници (въ Черна-гора) означаватъ какво и да е бърдо⁶⁾.

¹⁾ G. Hey, Die slavischen Siedlungen in Königreich Sachsen mit Erklärung ihrer Namen, Dresden, 1893, стр. 147.

²⁾ Тамъ, стр. 278.

³⁾ Miklosich, Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, II, стр. 74.

⁴⁾ M. F. Thielen, Die europ. Turkey. Ein Handwörterbuch für Zeitungsleser, Wien, 1828, стр. 224.

⁵⁾ Вук Караджичъ, Српски рјечник, Бѣлградъ, 1898, стр. 629.

⁶⁾ Народътъ въ сръбскитѣ земи съ бърдо нарича широко, плещестъ и дълъгъ хълмъ (J. Цвијић, Прилог географіјској терминологији нашој, Говори и чланци, кн. III, Бѣлградъ, 1923, стр. 68). Значението, което нашиятъ народъ дава на бърдо, е сходно.

Въ езика на словенцитѣ *plan* е открита, безъ дървета мѣстность; плоскостъ; *plan*, *plana* (прил) свободно отъ дървета; *planja* сѣчище, мѣсто въ гората безъ дървета; *planja* стрѣмно или равно пространство въ гората, безъ дървета и храсти; *planica* сжщото, само че въ по-малки размѣри; *planina* планина, високо планинско пасбище (*Die Alpe*), пасбище въ планината; *planiniti* занимавамъ се съ скотовѣдство въ планинитѣ; *planinščina* паритѣ, които се плащатъ за използване на планинскитѣ пасбища¹⁾.

Въ чешкия езикъ *plán* е равнина, равна повърхнина, поле, ливада; *planja* горско сѣчище, неплодородна гора, степь (*Heide*); *planina* разчистена земя, требежъ (*Rodeland*, *Reutland*), горско сѣчище, неплодородна земя, поле, равнина, плоскогорие; *planina horská* плато, *plano* отворено поле, изсѣчена гора, сѣчище²⁾.

Въ словашкия езикъ имаме *plán* поле, равнина; *planava* горско сѣчище (*Waldhau*), равнина; *planu*, -а дивъ, безплоденъ, лошъ; *planina* равнина, цѣлина, угаръ (*-gachfeld*); *planit* уравнивамъ, планирамъ, разоравамъ цѣлина³⁾.

Въ българския езикъ думитѣ отъ тази група сж почти изчезнали, като изключимъ, естествено, отъ това число планина. Следъ много издирвания можахме да се доберемъ само до две думи. Това е на първо мѣсто лично отбелязаната отъ насъ дума *планове* (умал. *планѣта*), съ която означаватъ въ Вакарелско отдѣлнитѣ, отдалечени едно отъ друго дървета, които се оставятъ въ единъ изсѣченъ участъкъ гора, за да се засѣе отново или пъкъ да се използватъ покъсно, при нужда, като строителенъ материалъ. Втората дума е *планучка*, *планици*, както наричатъ въ С. И. България обикновенитѣ горски ягоди (*Fragaria vesca*)⁴⁾. Тѣ растатъ обикновено въ поляни, открити мѣста или сѣчища въ гората. Тѣзи мѣста ще да сж се наричали и у насъ, както се изяснява това отъ гореизложеното, *планъ*, *плана*⁵⁾. Думата *планъ*,

¹⁾ Slovensko-nemški slovar, uredil M. Pleteršnik. Люблина, 1894-95, II т. стр. 48.

²⁾ I. Herzer a V. Prach, Česko-německý slovník, II т. Praha, 1916, стр. 109—111.

³⁾ Срв. I. Loos, Wörterbuch d. ungar., deutsch., und slovak. Sprache, Pest. 1869—1871, III т. стр. 365 и I. Seewarth, Slovník německej a slovenskej řeči. Bratislava, 1922, стр. 383.

⁴⁾ Н. Геровъ, Речникъ, IV, стр. 39.

⁵⁾ Въ славянскитѣ езици се срѣщатъ имена на много растителни видове, които стоятъ въ връзка съ думитѣ отъ нашата група. На нашитѣ планици отговаря малоруското *полоница* (полуница) ягоди; после *планіка* на чешки и *планика* на сръбски е мече грозде. Повечето отъ тѣзи думи, обаче, водятъ началото си отъ значението дивъ, пустъ. Така *planák* (чеш.) е дива детелина, *plan*, *pláné* (чеш.) диво плодно дърво; *planu* (чеш.) дивъ лукъ, чесновъ лукъ и др., *planča* (словаш.) дива ябълка, дива круша; *planka* диво плодно дърво, не присадена ябълка, круша; *planka* (пол.) диво плодно дърво, *planika* (словен.) еделвайсъ, *planizza* (дол.-луж.-сръб.) дива ябълка.

съ която българскитѣ колонисти въ Русия наричатъ дворицето (селището) си, т. е. тоя кжсь земя, върху който е кжщата имъ съ другитѣ стопански сгради, двора и пр.¹⁾, ще да е късна заемка. Къмъ подобно заключение ни навежда обстоятелството, че въ съседната областъ, въ бившата Полтавска губерния, се употрѣбява думата планокъ, планка за участокъ земя въ шесть десятинъ.²⁾

Праславянската сричка *ol* между две съгласни преминава въ чешки, български, сръбски, словенски и словашки въ *la*, въ полски и лужичко — сръбски въ *lo*, а въ рускитѣ наречия, въ *olo*³⁾. По тази причина съответнитѣ думи въ полския езикъ сж: *plonica* високо планинско пасбище, пасбище безъ дървета; *plonina*, *plonia* суха неплодородна почва, *plonpu* безплоденъ, празенъ, безосновенъ, суетенъ⁴⁾.

Въ долнолужички се употрѣбаватъ *plon* равнина, плоскостъ, *plony* равненъ⁵⁾. Въ малоруски езикъ *polonina* е висока равнина, плато, столова земя, високо планинско пасбище⁶⁾.

Съ *polonina* се наричатъ всички планински пасбища въ Карпатитѣ, отъ тамошното славянско население⁷⁾, което се е отразило и на топографскитѣ имена *Polonina govna* и *Polonina*, напр., се наричатъ два голѣми планински рида въ Източнитѣ Бескиди.

Всички тѣзи примѣри достатъчно добре говорятъ, че въ случая ние имаме общославянска родова група отъ думи, чиито основи се криятъ въ православянския езикъ. Тѣзи праславянски думи споредъ Persson-а сж *polnŭ* (ŷ = ъ) *polnĭ* (ĭ = ъ), *polna*, *polnina*⁸⁾. Тѣ могатъ да се сравнятъ съ други индоевропейски думи, на първо мѣсто съ добре познатата латинска дума *planus*, после съ литов. *pleine* равнина,

¹⁾ Н. С. Державинъ, Болгар. колонии въ Россіи, Сб. н. ум., кн. 29, стр. 74.

²⁾ Б. Гринченко, Словарь української мови, Киевъ 1908—1909 III, стр. 191. Отъ подобна дума за поземлена мѣрка ще да иде и името на село Планъ въ бившата Саратовска губерния (П. Семеновъ, Географ.-статист. словарь Россійской имперіи, Спб. 1878, т. IV, стр. 126.

³⁾ L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II, 2, стр. 126.

⁴⁾ Vollständiges Handwörterbuch d. deutsch. und polnisch. Sprache, bearb. von F. Konarski и др. I Abt. II Bd. Wien 1907, стр. 21. Естествено е, че тѣзи имена ще сж оставили белези и въ топографската номенклатура. Въ Słownik Geograficzny królestwa Polskiego (т. VIII, Варшава 1887) се наброяватъ една редица отъ имена, главно на селища, като *Plonczup* *Plonczunek*, *Plone*, *Plonia*, *Plonianka*, *Ploniauw*, *Plonica* и др.

⁵⁾ J. Zwahr, Niederlausitz — wendisch — deutsches Handwörterbuch. Spremberg 1847, стр. 250.

⁶⁾ Е. Желеховский и С. Недѣльскій, Малоруско — нѣмецкій словарь т. II. Львовъ, 1886, стр. 692

⁷⁾ D-r I. Král, Die Alpwirtschaft in Karpathorussland (Mitt. d. Geogr. Ges. Wien, 1928) стр. 116.

⁸⁾ P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung (Skrifter utgifna af kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, Bd. X, Uppsala 1912, стр. 227.

plūnas равенъ, безъ дървета (baumlos), летон. plēni плоска леска; старошвед. falla равнина, степь; нѣм. Feld, поле, равнина, площъ¹⁾.

III

Отъ всички горепосочени значения на планина се вижда, че въ по-вечето славянски езици тя означава плоскост, равнина, високопланинско пасище, а не планина въ това значение, което тя има въ българския и сръбския езикъ. До него тя е дошла изтласкайки гора, старата²⁾ дума съ това значение, която отъ своя страна стѣснява обхвата си, като подъ нея почва да се разбира гористиятъ поясъ, лесоветѣ.

Гора (gōga, hōga), е общославянска дума за планина, която и до днесъ е запазена въ това си значение въ славянскитѣ езици, съ изключение донѣкъде на българския и сръбския. Въ това значение тя се употребява, обаче, въ старобългарскитѣ писмени паметници, употребява се дори и въ първитѣ новобългарски печатни книги, наредъ съ планина³⁾.

За това първоначално значение на думата гора ни напомнятъ мѣстни названия като Срѣдна гора, Света гора и пр.⁴⁾.

Къмъ края на срѣднитѣ вѣкове гора започва да приема у българитѣ и сърбитѣ днешното си значение. Сжщевременно у тѣхъ все по-често и по-често се появява думата планина, която въ по-старитѣ паметници, като въ превода на Швеценитѣ писания е голѣма рѣдкостъ, но после съвсемъ е завладѣла. Въ сръбскитѣ грамоти отъ 13 и 14 в. тя изпърво значи по-вече пасище по височинитѣ, отколкото самитѣ височини. Въ този смисълъ трѣбва да се разбира и въ българската грамота на царь Константинъ Асена отъ 13 в., дето се споменуватъ села съ нивитѣ, ливадитѣ и планинитѣ имъ⁴⁾.

И до днесъ още думата планина съ значение на високопланинско пасище се употребява въ българския народенъ говоръ много по-вече, отколкото може да се предположи

Въ с. Желѣзница (Софийско), намиращо се въ Плана планина, селяни ни разправяха преди 3 години, че общината имъ лѣте дава планинитѣ си на Витоша подъ наемъ на предприемачъ, който тамъ устройвалъ мандра.

¹⁾ Първи у насъ, който съобщава за това сродство е Проф. Ст. Младеновъ въ Студии по славянско и сравнително езиковедие (Годишн. Соф. Унив. Ист.-фил. фак. XIII—XIV (1917—1918) стр. 97.

²⁾ Срв. напр. Краткое политическое землеописание отъ арх. Неофитъ Хилендарца (Въ Карагуевцѣ, 1835), стр. 48 и др.

³⁾ Тази промѣна не ще е била известна на Е. Априлова, който въ Българскія грамоты (Одесса, 1845, стр. 91) пише, че българитѣ назовавали собствено съ планини най-голѣмитѣ планини, Алпитѣ, Балкана и пр., а малкитѣ назовавали гори. До подобно заключение той сигурно ще е дошелъ сравнявайки имената на Стара-планина и Срѣдна гора.

⁴⁾ К. Иречекъ, Пѣтни бележки за Срѣдна гора и Родопскитѣ планини, Пер. сп., кн. 8 (1884) стр. 31.

Въ Троянско, по съобщения на мѣстни хора, народътъ нарича съ планина обростналитъ съ трева най-горни части на планината, надъ гористия поясъ.

Родопскитъ помаци сжщо така наричатъ планинскитъ пасбища (на тур. яйла) съ планина, а планината наричатъ балканъ¹⁾.

Панагюрскитъ тамазлъкчи сж изпращали зимно време стадата си на зимовище, а лѣте на планина, на паша въ родопскитъ, рилскитъ или витошкитъ пасбища. Мнозина скотовъдци имали и свои собствени пасбища (планини)²⁾.

При едно такова значение на планина иматъ смисълъ мѣстни названия, като Говѣжда планина въ Девинско, Конска планина въ Копривщенско или Широка планина, както се нарича една голѣма поляна между Чамкория и Самоковъ. Турцитъ сжщо така сж имали предъ видъ значението на планина високо планинско пасбище, като сж превеждали името на Souvo-Planina (Сува-планина, между Нишъ и Пиротъ), като Kouyou-Jaila³⁾ или Доспатската планина, като Доспатъ-яйласж.

Въ това си значение планина и до днесъ още се широко употребява отъ сърбитъ, при все че, колкото и любопитно да изглежда това, въ голѣмитъ сръбски речници, като този на Караджичъ, напр., то не се указва. На него многократно е обръщано внимание отъ страна на сръбски и чужди автори⁴⁾. Тъкмо това значение е подтикнало проф. Г. Вайгандъ да я сложи въ онази редица думи, които значатъ въ говора на македонскитъ българи едно, а въ сръбския езикъ друго, тъй като, ни съобщава той, сърбитъ означаватъ съ планина Bergweide, а македонцитъ само Berg⁵⁾.

Ние имаме, обаче, много основания да твърдимъ, че и македонскитъ българи ѝ даватъ значение на високо планинско пасбище. Така напр. въ Западна Македония, както ни съобщилъ г. Илия Ивановъ⁶⁾, мѣстното българско население разбира и сега подъ планина не само височинитъ, но и планинскитъ пасбища.

Споредъ Даничичъ, въ старитъ сръбски книжовни памет-

1) К. Иречекъ, Кн. България, II, стр. 405, забел. 51.

2) П. П. Карапетровъ, Материали за описване града Панагюрище и околнитъ му села, София 1893, стр. 36.

3) A. Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, I т. Vienne 1854, стр. 62.

4) E. Granger въ своята Nouvelle Geographie universelle (Paris 1922) т. I, стр. 228 и 229 при Югославия отдѣля цѣла глава — La vie dans la planina. Споредъ него: C'est la zone verte, celle à laquelle on réserve d'ordinaire le nom de „planina“.

5) G. Weigand, Ethnographie von Makedonien, Leipzig 1924, стр. 73.

6) Г-нъ Илия Ивановъ е билъ дълги години учителъ въ Македония. Той е съставителъ на География на Македония, I кн. Физическа география, София, второ издание презъ 1928 г.

ници думата планина се поменува най-често при текстове отнасящи се до власи (разбирай — пастири, овчари)¹⁾. Сърбитѣ и до сега казватъ планинѣр на планинския овчарь (der Sennhirt, pastor Alpinus), а на планинеца — планинац²⁾.

Ясно е, прочее, че съ планини, планина сж разбирали и разбиратъ пасбища, които се простиратъ обикновено надъ гористия поясъ. Такива се срѣщатъ и въ низкитѣ планини, въ които близу до билото нѣма гори, поради силата на вѣтъра, който прѣчи на растежа имъ.

Думата планина е била широко разпространена въ езика на скотовѣдцитѣ, на планинскитѣ овчари, презъ миналитѣ вѣкове. Съ даденото ѝ отъ тѣхъ първоначално значение тя преминава въ говора на полскитѣ, равниннитѣ жители. Тамъ именно нейното значение еволюира, като отъ чисто стопанска дума — високо планинско пасбище, тя става земеписна дума — планина. Най-напредъ това ще да е станало въ книжината, а по-късно въ говора на народа. Понастоящемъ тя се употрѣбява още съ дветѣ си значения въ много наши планински краища, както видѣхме това, кждето следователно тая промѣна продължава и до сега.

Тази еволюция е интересна съ своята историко-етнографска страна. Тя ни говори, че по времето, когато думата планина прониква и въ книжовнитѣ паметници, т. е. поне преди 8—9 вѣка, въ Балканския полуостровъ е имало вече благоприятни условия за скотовѣдство, съ сезонни придвижвания между планинитѣ и низинитѣ. Фактътъ, че тая дума започва все по-често и по-често да се употрѣбява и въ последствие да изгласква гора отъ значението ѝ планина, ни показва пѣкъ голѣмата стопанска роля, която започва да играе планинското скотовѣдство малко по-късно, т. е. преди 5—6 вѣка, по времето на турскитѣ завоевания въ Балканския полуостровъ и следъ това, въ живота на югославянитѣ, за да почнатъ тѣ да отождествяватъ височинитѣ (планинитѣ) съ планинскитѣ пасбища. Въ планинитѣ, както това е добре известно, народътъ ни е търсилъ подслонъ и закрила отъ турскитѣ притѣснения, но наедно съ това и прехраната си. Нѣкои планини, като Родопитѣ и Стара-планина, и до сега оставатъ много гжсто населени.

Интересно е, че и името Алпи, което не е само собствено име на добре известнитѣ европейски планини, а отчасти служи и като нарицателно име, съ което се означаватъ високи и стрѣмни, млади планини, е дошло по подобенъ пжтъ. Алпе е келтска дума и значи високо планинско пасбище. Римлянитѣ чрезъ обобщаване сж нарекли така цѣлата планинска верига. Но и до сега въ езика на алпийскитѣ жители съ Alpe, Alpen

¹⁾ Ъ. Даничиѣ, Рјечник, II т. стр. 309.

²⁾ В. Караджиѣ, Рјечникъ, стр. 521.

се означаватъ високо разположенитѣ зелени пасбища по билата на планинитѣ, кждето лѣте пасе добитѣкътъ и кждето се добива сирене и масло¹⁾.

IV

Отъ посоченитѣ думи отъ разнитѣ славянски езици, спадащи къмъ нашата група, ясно личи, че въ основата имъ лежи освенъ значението равенъ, плосъкъ и друго такава — дивъ, безплоденъ. Това друго значение споредъ Персона е вторично²⁾. Той приема, че отъ равенъ е произлѣзло плешивъ, безъ дървета, безплоденъ, а отъ тамъ плешива (безъ дървета), неплодородна равнина, висока равнина, планинско плато, планина (baumlose, unfruchtbare Ebene, Hochebene, Bergplateau; Berg)³⁾. Този пжтъ на развитие, колкото и логично построенъ да изглежда, тѣй като Persson привлича въ подкрепа и примѣри отъ другитѣ индоевропейски езици, не постига крайната си цель, а именно да обясни начина по който е дошла думата планина въ южнославянскитѣ езици до днешното си значение, което става ясно отъ изложеното по-горе.

Опитътъ на Персона, до колкото ни е известно, е последниятъ въ това отношение. Той има нѣколцина предшественици.

J. Schmidt изкарва произхода на планина отъ праславянска дума съ значение безплоденъ. Той посочва въ подкрепа на това нѣколко думи отъ разни славянски езици, които сега иматъ подобно значение, като, обаче, изрично подчертава, че да се мисли за произходъ отъ равенъ, плосъкъ, забраняватъ южнославянскитѣ значения на думата планина⁴⁾.

Miklosich отива по-напредъ. Той различава два праславянски корена, първия *rolnъ*, съ значение безплоденъ, отъ който сж произлѣзли съответнитѣ думи въ сегашнитѣ славянски езици и планина въ българския и сръбския, и втория — *planъ*, отъ кждето пкъкъ идатъ всички думи съ първоначално значение равенъ, плосъкъ⁵⁾.

Persson, както вече посочихме, приема една обща праславянска група отъ думи, съ значение равенъ, плосъкъ и вторично такава безплоденъ, дивъ, отъ кждето произлизатъ и всички съответни думи въ славянскитѣ езици.

Първиятъ опитъ да се обясни произхода на думата планина дължимъ, обаче, на Urban Jarnik, който изкарва, че *planina*, съ значение високо планинско пасбище, е чужда

1) D-r A. v. Böhmersheim; Steiner Alpen, Wien 1893, стр. 10, 11.

2) P. Persson, Beiträge и пр. стр. 228.

3) Тамъ, стр. 228.

4) J. Schmidt: Zur Geschichte d. indogerman. Vocalismus, II, Weimar, 1875, стр. 133.

5) F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886, стр. 248 и 256.

дума въ езика на словенцитѣ, произлѣзла отъ alp, alpina чрезъ размѣстване на звуковетѣ (буквитѣ)¹⁾. Още по-любопитенъ е случаятъ съ A. Unterhofer. Каго разглежда образуването на нѣкои реторомански топографски имена, той приема, че и planina е ретороманска дума, която произлиза отъ лат. planus²⁾.

V.

Пжтътъ, по който е вървѣло развитието на нашата група думи, за да се стигне до планина, съ това значение, което има въ южнославянскитѣ езици, би могълъ да се схематизира така:

Plan, p̄lon, plana

- а) плоскъ, равенъ
б) поле, равнина

- в) плешива, гола, открита
безъ дървета мѣстность
г) неплоденъ, дивъ

plana
planja
planka
(пропланак)

сѣчище; мѣсто
въ гората безъ
дървета

p̄lany
p̄lony

безплоденъ

planava
(planjava)

горско сѣчище;
стръмно или
равно простран-
ство въ гората
безъ дървета;
равнина

p̄lonja
p̄lonina
planina

суха, неплодна
почва, (земя)

planica

сжщото, само
че въ по-малки
размѣри

planina

равнина; цѣли-
на; разчистена
земя, требежъ

¹⁾ U. Jarnik, Versuch eines Etymologikons der slovenischen Mundarten in Innerösterreich, Klagenfurt, 1832, стр. 59.

²⁾ A. Unterhofer, Nachträge und Berichtigungen и пр. (Programm des k. k. Staats — Obergymnasium in Eger) Eger, 1890, стр. 3.

plonica	{ високо планинско пасбище, пасбище безъ дървета
полонина	{ висока равнина; плато; високо планинско пасбище
planina планина	{ високо планинско пасбище
	↓
планина	{ планина (das Gebirge, la montagne ¹).

Отъ тази схема става ясно, че психическитѣ процеси, които сж благоприятствували този пжтъ на развитие, не сж сложни. Понятието плоскъкъ, равенъ, равнина се винаги асоциира съ поле, поляна, съ пасбище, въ широката смисълъ на думата. Най-интересното въ това развитие е, че отъ първоначалното значение равенъ, равнина, добиваме въ края неговата пълна противоположность (антонимъ) планина.

Въ подкрепа на гореказаното се явяватъ и напълно подобнитѣ значения, които се даватъ на думата Plan въ разнитѣ нѣмски краища. Приема се, че тя иде отъ лат. planus, което не изключва, обаче, и по-късно влияние отъ славянскитѣ езици²). Баварцитѣ означаватъ съ der Plan, eine Eben auf dem Hochgebirge, швейцарскитѣ нѣмци — Pferdweide, силезийцитѣ — eine Ackerstrecke, въ срѣдногорнонѣмския езикъ специално подъ нея се разбира — die Wiese (ливада), die Aue (лжка, равнина, която се напява отъ рѣка). Освенъ това съ нея въ нѣмски езикъ се означава едно свободно мѣсто за различни цели, като напр. стрелбище, черковенъ, пазаренъ площадъ и пр., а като лесовѣдски терминъ съ нея се разбира — ein ebener Platz im Walde zum Holzverkauf, ein Waldfleck, wo die Bäume gefällt sind oder gefällt werden sollen. Въ срѣдновѣковния латински езикъ planum има значение и на ager cultus cui oppo-

¹) Въ нѣкои по-стари сръбски пѣсни зелена планина почнала да получава значение на лесъ, обаче то не си пробило пжтъ. (Иречекъ, Кн. България, II, стр. 315, забел. 5).

²) Къмъ подобно заключение ни навеждатъ думи като plan freier Platz, Ebene (Entstehungszeit: Ende des 14 Jahrh); plangie, planie, planje Ebene, посочвани отъ E. Jelinek въ *Mittelhochdeutsches Wörterbuch, zu den deutsch. Sprachdenkmälern Böhmes und der mährischen städte Brünn, Jglau und Olmütz (XIII bis XVI Jahrh).* Heidelberg, 1911.

nitur nemus, silva [обработваемо поле, на което се противопоставя (съ което граничи) гора съ пасбища, гора]¹⁾.

Въ Швейцария се срѣщатъ стотици имена Plan (особено много) Plans, Planet, Planard, Plon, Plons, Plangg и пр. и то главно въ романскитѣ кантони, но сѣщо така и въ граничните съ тѣхъ области на нѣмскитѣ кантони. Съ тѣзи имена населението означава малка тераса или плато въ планината; сѣчище, естествена поляна въ гората (Waldichtung), планинско пасбище (Alpenweide) или разработена частъ на не особено, високъ планински склонъ²⁾.

VI.

Запазването на толкова много непромѣнени топографски имена отъ нашата група, въ продължение на столѣтия, въ земитѣ, кждето славянското население е изчезнало или пъкъ тамъ кждето съответнитѣ основни думи не сѣществуватъ вече въ живия му говоръ, както е случаятъ при южнитѣ славяни, се дължи на това, че повечето отъ славянскитѣ топографски имена, както обяснява Миклошичъ, сѣ прости и че при тѣхъ акцентътъ не оказва значително влияние³⁾.

Ние не можахме да установимъ, щото нѣкое отъ имената, които разглеждаме въ тоя трудъ, да е въ сѣщностъ остатъкъ отъ старата топографска номенклатура на южнославянскитѣ земи отъ латински произходъ. Имена, като напр. срѣдневѣковното *Magnum planum* (*Magnum plano*), както се наричало едно селище намиращо се западно отъ Нишъ, е било преведено отъ славянското население на *Ravni* или *Ravno*⁴⁾.

Земеписнитѣ имена, сами по себе си, като езикова проява, не сѣ толкова важни за географа, колкото като останки, които ни позволяватъ да възстановимъ отчасти поне по-раншната земегледка (ландшафтъ).

Естественитѣ поляни въ гората, отворенитѣ мѣста не заети отъ дървениста растителностъ или мѣста, понѣ не обградени отъ голѣми първобитни гори, поради почвени, климатични или други условия, сѣ играли голѣма роля при разселването на предисторич. или ранноисторическото население на Европа, което е намирало при тѣхъ възможностъ леко да обработва земята и да отглежда добитъка си, както доказа това Grad-

¹⁾ За всички горни примѣри вж. Grimm's Deutsches Wörterbuch, Leipzig, 1889, VII т. стр. 1883.

²⁾ Срв. Geographisches Lexikon der Schweiz, III. Neuenburg, 1905, стр. 755, 758, 761.

³⁾ F. Miklosich — Die slav. Ortsnamen aus Appel'ativen, I, стр. 6.

⁴⁾ P. Matković, Reisen durch die Balkanhalbinsel während des Mittelalters, (Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien, 1880) стр. 380.

map за Сръдна Европа¹⁾ и Vidal de la Blache за Франция²⁾, тъй като, да се изразимъ съ думитъ на последния авторъ, борбата срещу гората е една мжчна и отблъскваща задача, която човѣкъ си поставя по-късно, когато добива по-висока култура. Ако локализираме находкитъ отъ това време, намѣрени въ нашитъ земи, ще видимъ, че тѣ сж предимно въ мѣста като горепосоченитъ, следователно, тази констатация важи и за насъ, или, нека си позволимъ едно обобщение, важи и за Балканския полуостровъ.

На такива именно заобиколени отъ всички страни съ гора поляни (Waldlichtung, clairière) се е казвало Plan, Plana, Planjava и пр. Тѣ сж били едни отъ най-подходящитъ мѣста за заселване всрѣдъ голѣмитъ гори и за това тамъ сж възникнали, обикновено доста отдалечени едно отъ друго, селища, много отъ които по подобие на нашата махала Плана, взематъ името си отъ това на мѣстото, въ което сж се заселили.

Една голѣма частъ отъ земитъ на днешната Югославянска държава, специално на Сърбия, сж били, дори до сръдата на миналия вѣкъ, обрасли съ буйни гори, поради което сръдецътъ на последната, областта заключена между рѣкитъ Колубара, Дунавъ и Морава, се нарича Шумадия. Ламартинъ, който е пътувалъ по тия мѣста презъ 1833 г., е хубаво и правдиво описалъ въ книгата си Voyage en Orient тия буйни девствени гори, всрѣдъ които, подобно на острови, се намиратъ отдѣлнитъ селища, обикновено край нѣкоя рѣка, заобиколени отъиви и ливади, задъ които следва гората.

Въ едно много по-старо описание на Diogilio, който ни дава сведения за пътуването на френскитъ кръстоносци презъ 1147 г. презъ България, която почвала съ Бѣлградъ (Bellagrava), българската страна се нарича „гориста поляна“ („waldige Grasfläche) или богата съ трева гора („grasreichen Wald“). Матковичъ приема, че това описание се отнася за тѣзи земи отъ днешна Сърбия, които се намиратъ източно отъ Морава³⁾.

Тѣзи примѣри, взети отъ мѣста близки до насъ, сж достатъчни да ни покажатъ, че многото топографски имена Плана, които имаме въ Югославия, действително си водятъ началото отъ епоха, когато земегледката на тия мѣста е била по-друга отъ днешната. Фактътъ, че тѣ сж предимно имена на селища, ни разкрива отношенията между тая земегледка и поселищата.

¹⁾ R. Gradmann, Das mitteleurop. Landschaftsbild nach seiner geschicht. Entwicklung (Geogr. Zeitsch. 1901), стр. 437 и Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedlungsgeschichte (Geogr. Zeitschr. 1906), стр. 316.

²⁾ P. Vidal de la Blache, Tableau de la géographie de la France (въ E. Lavisse, Histoire de France t. I), Paris, 1911, стр. 32, 33.

³⁾ P. Matković, Reisen и пр. стр. 367.

Биха могли да се приведатъ още много други примѣри отъ други мѣста, въ подкрепа на казаното.

Заклучението, което може да се извлѣче отъ всичко до тука изложено, ще потвърди това, което така наречената географска етимология многократно е изтъквала, а именно, че природнитѣ отношения въ цѣлото тѣхно неизчерпаемо разнообразие играятъ много по-важна роля при географскитѣ наименования, отколкото човѣкътъ и всестранната му деятелность.

Името на Балканския полуостровъ

Сп. „Български туристъ“, Год. XXIII, кн. 8, октомврий 1931 г.
София, стр. 121—123, голѣмъ форматъ, съ една карта.

Всѣки образованъ човѣкъ безъ голѣми затруднения би могълъ да заключи, че името си Балканскитъ полуостровъ е получилъ отъ дългата планинска верига, която се простира въ североизточния му край, известна въ чужбина съ името Балканъ. Въ този фактъ нѣма нищо чудно, тъй като, да не взимаме повече примѣри, най-често употребяванитѣ имена на другитѣ южноевропейски полуострови — Апенинския и Пиринейския, идатъ тоже отъ главнитѣ имъ планини. Въпросътъ, въ същность, не е така просто поставенъ, както изглежда на пръвъ погледъ. Той има своя малка историйка, чиито най-важни етапи ще се постареемъ да проследимъ.

Старитѣ гърци сж си представлявали Балканския полуостровъ много по-тѣсенъ въ източно-западна посока, почти като провлакъ. Това ще да е причината, що нѣкои древни автори да съобщаватъ, че отъ най-високия връхъ Haemus, както тогава сж наричали Стара-планина, можело да се видятъ водитѣ на Черно море. По-късно по времето на Страбона (1 в. сл. Хр.) несъстоятелността на тоя възгледъ се доказва.

Поради неясната представа за голѣмитѣ земноповръхни форми, както и поради малкитѣ размѣри на познатия тогава свѣтъ отъ страна на срѣдиземномордитѣ, древността не ни е оставила едно общо име за цѣлия Балкански полуостровъ. Отдѣлнитѣ му части се наричали тогава по народитѣ, които сж ги населявали: Thraci-, Moesia, Illyricum. Това положение продължава презъ срѣднитѣ вѣкове до новитѣ времена. Съ идването си въ Европа, турцитѣ завладяватъ Балканския полуостровъ и го владѣятъ почти изцѣло до преди 100—120 год., поради тази причина презъ миналитѣ вѣкове, когато земноповръхнитѣ голѣми дѣлове сж носили името на държавитѣ, които ги заематъ, обикновено сж го наричали Евро-

пейска Турция, което е имало много широко употрѣбление до срѣдата на 19 в.

Ако древносттата не ни е завещала никакво име за Балканския полуостровъ, то тя ни е завещала, обаче, друго, една погрѣшна представа, която става причина да се дойде до днешното име.

Древнитѣ географи Страбонъ и Ливий описватъ една голѣма планинска верига, която се простираше между Адриатическо и Черно море. Тя е обхващала, да си послужимъ съ днешнитѣ географски имена, Северо-Албанскитѣ планини, Шаръ, Осогово, Западна Срѣдна-Гора и Стара-Планина. Други автори ни я описватъ съ по-другъ обхватъ. При едни тя включва Родопитѣ и Странджа като разклонение, при други тази верига чрезъ Динарскитѣ планини се свързва съ Юго-източнитѣ Алпи и пр.

Презъ Ренесанса, когато вниманието на образования свѣтъ се обръща къмъ древнитѣ цивилизации, тази верига се появява отново на картитѣ, съ име *Catena mundi* или *Catela del mondo*. Въ картитѣ или съчиненията следъ Ренесанса тя не се нарича вече съ едно общо име, а се даватъ само имената на отдѣлнитѣ планини, които я съставляватъ. Въ научнитѣ трудове отъ края на 18 и началото на 19 вѣкъ, както и отъ пѣтешественицитѣ отъ това време, тя носи името централна верига (*Chaîne centrale, Centralette*).

Тази представа е била въ пълна хармония съ симплистичнитѣ теории, които сж сществуваели въ географията до ново време, поради недостатъчното познаване на земната поврѣхнина. Споредъ едни отъ тѣзи теории планинитѣ сж скелетъ на земята и се простиратъ по опредѣлени небесни посоки, споредъ други тѣ излизатъ лжеобразно отъ една опредѣлена земна точка и пр. Решителенъ ударъ всички тия теории получаватъ отъ геологическитѣ изучавания презъ втората половина на миналия вѣкъ, които установяватъ, че изобщо нѣма никаква система въ наредбата на планинитѣ на земята.

На научнитѣ изследователи на Балканския полуостровъ отъ първата половина на 19 в., главно на *Ami Boué* и *August Viquesnel*, се пада заслугата да отбележатъ, че централна верига не сществува, защото планинитѣ, които я съставятъ, сж отъ различенъ произходъ, съ различни посоки или се отдѣлятъ една отъ друга чрезъ низини или значителни проломи. *Ami Boué* написва специална студия по тоя въпросъ, въ Известията на Виенската академия на наукитѣ. Тази фалшива представа за релефа на Балканския полуостровъ продължава да сществува въ нѣкои съчинения дори до 1886 г.!

Създадениятъ стремежъ въ природнитѣ науки около края на 18 в. и началото на 19 в. къмъ по-системни класификации, които да почиватъ на чисто естествени основи, става причина много географски обекти, носещи исторически или полити-

чески имена, да бъдат прекръстени съ такива взети от самата природа. И ето, че нашият полуостровъ, който до тогава не е ималъ едно общо опредѣлено име, бива нареченъ презъ 1808 г. отъ берлинския географъ А. Zeune Balkanhalbeiland — Балкански полуостровъ (Ср. Goea, Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung, II изд. Berlin 1811 г.) по името на източната част на описаната горе верига, тъй като тази част винаги е била считана като най-сществува и дѣлъ.

Балканъ е турска дума, преминала въ езика на балканскитѣ народи. На турски тя означава планина, или по-точно

Стара карта изъ атлаза на Abraham Ortelius отъ 1624 г.

казано, планина, чието име не е известно. Западноевропейцитѣ, които презъ 16—18 в. сж пътували по ония мѣста, взематъ тая нарицателна дума за собствено име на планината. Отъ тѣхнитѣ пътеписи, тя прониква и въ тогавашната научна книжнина. Тя сществува и въ книгата на Jochann Gatterers: Abriss der Geographie (Göttingen, 1775 г.), отъ когото ние имаме всички основания да потвърдимъ това, Zeune е черпилъ съ пълни шепи при съставянето на своя трудъ. Представата, която Gatterers има, която се възприема и отъ Zeune за тритѣ южноевропейски полуострова, е, че тѣ сж отдѣлени отъ туловището на континента съ планини: Пиринейскиятъ съ Пиринейтъ, Италианскиятъ, който Zeune нарича Алпийски, съ Алпитъ и Балканскиятъ съ Балкана или Haemus. Споредъ това схващане на Zeune цѣла Северна България, Сърбия и Босна оставатъ на континента, а останалата частъ образува полуострова, Ясно е, прочее, че кръстникътъ на нашия полуостровъ му е давалъ много по-ограничени размѣри, отколкото днесъ обикновено се приема.

Следъ като става общеизвестно, че централна планинска верига не сществува на нашия п-въ, като реакция срещу

името Балкански се появяватъ една дълга редица отъ имена, предлагани отъ най-различни автори. Първо мѣсто между тѣхъ трѣбва да заеме *Südosthalbinsel*, предложено отъ познатия балкански изследвачъ G. von Hann въ 1854 г. поради това, че то играе известна роля и до днесъ. Четири години по-късно то се появява въ Kiepert—новитѣ карти. Въ нѣмската научна книжнина то добива почетно мѣсто чрезъ Theobald Fischer, който е далъ на времето си, близу преди 40 години, най-хубавия географски трудъ за Балканския п-въ (въ *Länderkunde von Europa, herausg. von A. Kirchoff*). Той, а понастоящемъ и много други нѣмски учени го употрѣбаватъ подъ форма *Südosteuropäische Halbinsel*. Това е единственото име, което се употрѣбява въ научната книжнина наредъ съ Балкански п-въ, и то само въ нѣмскитѣ страни. Широката публика въ тѣхъ знае, обаче, само името Балкански п-въ. Много и добре обосновани възражения могатъ да се направятъ срещу едно подобно безлично име. То е особено непригодно за извличане на производни думи (напр. съответни на балканцитѣ, балканскитѣ страни и пр.). Видни нѣмски географи, като A. Hettner напр., сж противъ него.

Въ сжщата година, въ която се е появило за пръвъ пжтъ името Балкански п-въ, е било лансирано отъ познатия тогава италиански географъ Adriano Balbi името *Penisola Orientale*. Въ единъ по-късенъ нѣмски преводъ на неговъ трудъ, то е замѣнено отъ преводача съ *Türkisch-Griechische Halbinsel* (въ 1878 г.). Френскитъ географъ Malte-Brun сжщо така употрѣбява *Péninsule Orientale* (1836 г.). Много често се е срѣщало и името Хемуски полуостровъ (*Haemus-Halbinsel, Péninsule de l'Hémus*). Покрай тѣзи имена сж били употрѣбявани и много етнически, напр. *Illyrian Peninsula, Dardanische Halbinsel* (F. Linder 1813.), Тракийски полуостровъ (Ю. И. Венелинъ), *Péninsule Gréco Slave, Péninsule Hellenique, Péninsule Grèce* и пр. Нѣкои български географи (Д. Илковъ, Н. Данковъ и др.) лансираха въ края на миналото столѣтие името Старопланински полуостровъ, което, обаче, не можа да намѣри широкъ приемъ.

Нѣма географска единица въ свѣта, която да е получавала толкова най-различни имена въ продължение на едно столѣтие, както е случаятъ съ нашия полуостровъ презъ 19 в.

Името Балкански п-въ е изтласкало или оставило на заденъ планъ всички други имена. За това ще да сж допринесли много въстаническитѣ движения на балканскитѣ народи, руско-турската война и по-къснитѣ балкански войни, които сж го наложили, чрезъ вестникарскитѣ известия за тѣхъ, на широката публика. То се употрѣбява отъ всички балкански народи. Най-силниятъ аргументъ срещу него, че е резултатъ на фалшиви представи, не е отъ сжществено значение, тъй като и много други географски имена сж дошли по този пжтъ. Отъ

друга страна хората, на които не е известна промънливата история на това име, оставатъ съ впечатлението, че то е дадено по името на една отъ значителнитъ планински вериги на полуострова.

D-r Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest — Bulgarien

(Geographische Abhandlungen herausg. von N. Krebs, Dritte Keihe, Hest 2) Stuttgart, 1930, 8°, стр. 119, рецензия, печатана въ сп. „Македонски прегледъ“, год. VII, кн. 1, 1931 г., София, стр. 160—166.

Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ

в. „Литературенъ гласъ“, год. IV, бр. 129 отъ 15 ноември 1931 г., София, стр. 6, съ две фотографии.

Между всички български писатели Антонъ Страшимировъ е единичниятъ, който съ непрекъсваща обичъ се е занимавалъ съ географски и народоведски въпроси. Той е далъ редица голъми или по-малки трудове отъ този видъ, подтикванъ не само отъ писателското си призвание, но и отъ подготовката, която е получилъ, следвайки география въ Швейцария. По тази причина повечето отъ неговитъ работи съ географски характеръ не сж обикновени пжтеписи или природоописания, каквито имаме отъ много наши писатели, особено отъ по-старитъ поколѣния (Ив. Вазовъ, А. Константиновъ, К. Величковъ, Ц. Гинчевъ, С. Чилингировъ, П. Росенъ и др.).

Страшимировъ е вмъкналъ въ тѣхъ, въ непринудена форма, изобилень географски материалъ, като навсѣкжде, кждето това се налага, е подчертана и причинната връзка между явленията. Отъ голъмо значение, въ тоя случай, е обстоятелството, че до много отъ изложениитъ заключения Страшимировъ е дошелъ възъ основа на собствени изучавания. Всичко това прави тѣзи негови съчинения да печелятъ много отъ гледище на положителнитъ знания, което, отъ друга страна, се цени особено отъ географитъ при подобень видъ литературни трудове.

Най-лична творба, въ която най-добре проличаватъ всички тия качества, е голъмата му книга „Въ южнитъ земи“, издадена презъ 1918 г. Погромътъ, който последва скоро следъ това, става причина тая книга да не добие това широко разпространение, което, наистина, заслужава. Въ нея се засѣга цѣлата Родопска областъ, Бѣломорската равнина и Драмската областъ. Много географски материалъ, похватно

и непретрупано, е вмъкнатъ въ текста, съ което лекиятъ, лѣщъ се езикъ нищо не изгубва отъ това. Нѣкои отъ даденитѣ описания сж многократно препечатвани, като „Чиль-тепе“, напримѣръ.

Съ силни думи, Страшимировъ подчертава въ нея всестранното значение, което тѣзи земи иматъ за живота на България, като засебена държавна единица.

Заради „Въ южнитѣ земи“ ние приближаваме Страшимирова къмъ една особена школа, известна въ Германия като *kunstgeographie*, художествена география, а въ Англия като *Aesthetic geography*, която цели всичко въ географията да бжде изложено въ художествена форма. Основателитѣ ѝ демонстриратъ обикновено идеитѣ си въ описания на засебени земни ландшафти, като ги представятъ въ хармонична и свързана картина отъ земя, животъ и култура.

Не би трѣбвало, естествено, да се мисли, че географскитѣ творби на Страшимирова сж най-чисти образци на подобенъ родъ творчество. Страшимировъ е малко запознатъ съ физикогеографскитѣ явления. Мъртвата природа буди фантазията му, но въ картинитѣ, които се получаватъ, има малко научно-положителни указания. Дойде ли, обаче, той до човѣшко поселище, наблюдателното му око веднага ще разбере орографскитѣ особености на околността, въ връзка съ които е то, ще се спре върху поминѣка, миналото му, а главно върху миналитѣ и сегашнитѣ предвижвания на населението, кждето, именно, най-често и най-охотно той насочва вниманието си. По този пжтъ той е дошелъ до голѣмитѣ си народоведски студии.

Отъ географскитѣ описания на Страшимирова първо хронологически, та и едно отъ първитѣ по значението си е „Българскитъ черноморски брѣгъ“ (сп. „Нашъ животъ“, год. I (1901). То е първото по-системно описание на нашето черноморско крайбрежие, съ което за първи пжтъ вниманието на по-широката публика се привлича къмъ тия хубави и тѣй високо ценени сега, за лѣтуване и лѣкуване, краища на отечеството ни, пренебрегвани до тогава поради преобладаващото въ тѣхъ гръцко население.

Една отъ заслугитѣ на Страшимирова е, че обърна внимание на единъ голѣмъ рилски дѣлъ, който до неотдавна въ научната книжнина и въ учебницитѣ съвсемъ бѣгло се отбелязваше. Той, съ известни резерви, го приема за засебена планина между Рила и Пирина, (срв. Къпотна или Капатово въ „Български туристъ“, год. 1925). Това е единъ мощенъ ридъ, който започва подъ върха Ай-гидикъ и свършва при Предѣлската седловина. Споредъ д-ръ Х. Луи, първия ученъ, който го е проучвалъ въ физико-географско отношение, този ридъ геоложки е засебенъ, но орографски е тѣсно срастналъ съ Рила. Луи го наименоува Капатникъ, по единъ отъ срѣдоточнитѣ му върхове, едно име, за което и ние сме имали случай да се убедимъ, добре познато на мѣстното население.

Особена обичъ Страшимировъ храни къмъ Бѣлоградчикъ и прочутитѣ Бѣлоградчишки скали. На тѣхъ той посветява още преди тридесетъ години една възторжена статия въ Демократически прегледъ, год. I. Много по-сбити, съдържателни и пълни съ географски мате-

риалъ сж дветѣ му статии публикувани презъ 1928 и 1929 въ „Български туристъ“.

Въ кржга на географскитѣ трудове на Страшимирова трѣбва да се причислятъ и тия, въ които той се спира върху турскитѣ топографски имена въ България („Pro domo sua“, „Развигоръ“, бр. 184, 1925 г., „Малко здравъ смисълъ“, „Развигоръ“, бр. 198 и „География и народъ“, „Отецъ Паисий“, год. 1930). Той изтъква, че тѣ нѣматъ историческа стойностъ, защото въ по-голѣмата си частъ сж описателни. Застѣпва се да се дадатъ на всички наши видни географски обекти съ турски имена наши такива, напомнящи свѣтли прояви изъ миналото ни. Така напр. той предлага Юмрукъ-чалъ да носи името Дяконъ въ честь на Левски, Мусала да се нарече Будителъ, ако не и прѣко връхъ Паисий, Ель-тепе да се нарече Илиинъ връхъ, въ паметъ на общомакедонския Илинденъ и пр. Тѣзи възгледи на Страшимировъ не се съгласуватъ съ изработеното вече отношение на географитѣ-специалисти къмъ преименуването на топографскитѣ имена.

По-голѣмо значение иматъ народоведскитѣ трудове на Страшимирова. Това не сж академични проучвания, замислени и изпълнени между четиритѣ стени на отрупанъ съ книги кабинетъ. За Страшимирова тѣ се явяватъ като зрѣлъ плодъ на дългогодишни наблюдения, преживелици, разпитвания и личенъ допиръ съ всички наши кржгове, каквито той е ималъ и добилъ презъ своя многостраненъ животъ.

Страшимировъ прѣвъ раздѣля нашия народъ на 5 голѣми етнически групи: шопи, мизийци, тракийци, македонци и рупци, чиито граници въ груби черти се съпадатъ съ съответнитѣ български наречия. Той описва характера на всѣка една група, особено то въ бита имъ, като се спира и върху сравнителнитѣ имъ характеристики. Особено внимание той отдава на широкия поясъ около Рила, срѣдището, кждето всички тия групи се преливатъ. Отъ тамъ сж излѣзли видни просвѣтители, държавници, търговци и пр., нѣкои отъ които сж играли видна роля и въ живота на Сърбия. Страшимировъ има най-присърдце отъ българскитѣ етнически групи — рупцитѣ, на които той посветява специална студия въ известията на Етнографския музей (1923 г.), единичния неговъ трудъ, печатанъ въ чисто научно издание.

Описанията на етническитѣ ни групи Страшимировъ излага прѣвомъ въ редактираното отъ него сп. „Културно единство“ (Солунъ, 1908). По-късно той ги използва въ увода на книгата си „Войни и освобождение“, следъ което ги разширява въ отдѣлна „Книга за българитѣ“, издадена презъ 1918 г. Петъ години по-късно той я преиздава подъ ново заглавие — „Нашиятъ народъ“, вмѣквайки нѣкои нови глави.

Методътъ на Страшимирова въ народоведскитѣ му трудове е прѣко-наблюдателниятъ. Това е, безспорно, единъ много субективенъ методъ, къмъ който научнитѣ срѣди сж се отнасяли винаги много предпазливо, тѣй като има вече изработени научно-положителни методи за изследване на народната психология. Съ такъвъ методъ

претендира да си е послужилъ и сръбскиятъ географъ Йованъ Цвиичъ който отдѣля точно половината отъ книгата си *La Péninsule Balkanique* (Paris, 1918) върху психичнитѣ черти на югославянитѣ, въ това число и българитѣ. Сравнимъ ли несполучливитѣ, пропити съ тъмни краски описания на Цвиича съ тия на Страшимирова, веднага ще можемъ да разберемъ голѣмата цена на последнитѣ. Трѣбва да съжаляваме, че тѣ до сега не сж публикувани въ по сбита форма, на нѣкой чуждъ езикъ.

Въ народоведската си студия „Българи, гърци и сърби“ Страшимировъ ни е далъ много опорни точки, възъ основа на които бихме могли да разберемъ характера на нашитѣ южни и западни съседни, а наредъ съ това е нахвърлилъ и картината на негласната борба, която тия три народи сж водили помежду си презъ миналитѣ 2—3 вѣка, въ областитѣ, кждето сж се срѣщали. Въ общи линии той очертава народностнитѣ промѣни, станали презъ последнитѣ столѣтия въ Балканския полуостровъ.

Проучвайки Родопитѣ и Бѣломорието, Страшимировъ е обърналъ особено внимание на помацитѣ. Въ книгата си „Въ южнитѣ земи“, въ „Българи, гърци и сърби“, както и въ други по-малки работи, той се спира върху печалната роля, която е изиграло помохамеданчването, за да не бжде побългарено изцѣло Бѣломорието. Много силна е въ това отношение статията му „Националенъ трагизъмъ“ („Всеобщъ прегледъ“, год. 1918, кн. 1). Той изтъква, че главната последица отъ помохамеданчването е въ спиране хода на географския законъ — населването на полетата отъ планинитѣ — тъй като помацитѣ не сж слизали отъ планинитѣ, за да заселятъ поне едно село въ Бѣломорската равнина.

Страшимировъ има много здрави схващания и по вътрешната колонизация, върху която той се спира въ две статии, печатани въ сп. „Всеобщъ прегледъ“ отъ 1917 г.

Отъ малкитѣ му народоведски статии трѣбва да се отбележи и тая, печатана въ новогодишния брой за 1929 г. на в. Зора, озаглавена „Една разгадка“. Въ нея той излага, по какъвъ начинъ е дошелъ до заключението, че нѣколко години следъ Чипровското въстание става принудително заселване на жители отъ Чипровци и околнитѣ села въ Еленско.

Къмъ народоведскитѣ трудове на Страшимирова трѣбва да се причислятъ и тия, които засѣгатъ македонския въпросъ. Въ тѣхъ Страшимировъ проличава като прониквателенъ наблюдателъ и предвидливъ общественикъ. Най-голѣмо значение отъ тѣхъ има „Тайна политическа анкета въ Македония“, издадена презъ 1911 г. Въ нея той излага проучванията си на самото мѣсто върху чуждитѣ влияния въ Македония, като изтъква, че по това време е преобладавало това на австрийцитѣ, нѣщо, което е било въ ущрѣбъ на българскитѣ интереси.

Освенъ тия трудове Страшимировъ е написалъ и много други по-малки статии, бележки, отзиви и пр., прѣснати изъ много списания и вестници, въ които кжсо, сбито и ясно е излагалъ гледищата си,

съ което не малко е допринесъл за осветяването на ржководната ни интелигенция.

Народоведските трудове на Страшимирова не приличат на обикновени научни трудове. Изложението имъ е обобщено, сочно, сбито. То е преплетено съ легенди, кжсове отъ народни пѣсни, спомени, та даже и анкети. Така сж създадени тия леснодостъпни за всѣки интелигентенъ човѣкъ изложения, които, подъ форма на сказки бѣха така жадно поглѣщани навредъ изъ България, веднага следъ войната. Тъкмо въ тая насока ние виждаме най-голѣмата заслуга на Страшимирова — въ запознаване, чрезъ слово и книга, на широкитѣ интелигентни срѣди съ много отъ нашитѣ важни и общодържавни и народни въпроси. За това и не би трѣбвало да се навлиза съ подробности въ тѣзи му трудове, нѣкои работи отъ които могатъ да иматъ други тълкувания или пъкъ да не се съгласуватъ съ това, което се смѣта за установено въ науката.

Дѣлото на Страшимирова щѣше да бжде още по-ценно, ако той пристѣпяше къмъ него, имайки на ржка редица монографии, въ които българскиятъ {народъ и българскитѣ земи сж проучени най-грижливо. Съ това народоведскитѣ му трудове щѣха сигурно да спечелятъ още повече на дълбочина и сжгстеностъ въ багритѣ.

Страшимировъ не принадлежи само на литературата, той принадлежи и на науката. Затова и въ тържествата по случай шестдесетгодишния му животъ и близу чеиридесетгодишната му творческа дейность, трѣбва да взематъ еднакъвъ дѣлъ, както българскитѣ писатели, така и българскитѣ учени.

Антонъ Страшимировъ като географъ и народоведъ

Въ сборника „Антонъ Страшимировъ, личностъ и дѣло“, по случай 60-годишния му юбилей — 12 ноемврий 1931 г. София.
Стр. 26—46.

Две рецензии на български трудове въ XL Bibliographie Géographique 1930, Paris 1931 г.

Антонъ Страшимировъ и българската природа

Сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. I, януарий 1932 г.
София, стр. 5—6, съ единъ портретъ.

Манджурия

Страната, за която се води най-новата война. В. „Зора“, бр. 3774
отъ 2 февруарий 1932 г.

Ловечъ и Ловченско

Географско, историческо и културно описание, кн. III, 1931 г., София,
рецензия печатана въ в. „Литературенъ гласъ“, год. V, бр. 151
отъ 17 априль 1932 г. София.

„*XLe Bibliographie géographique 1930*“

Paris 1931, 8°, 576 стр.; рецензия печатана въ сп. „Училищенъ
прегледъ“, год. XXXI, кн. 4, София, стр. 1051.

Петнадесетъ рецензии

на български и чужди трудове въ *Bibliographie géographique
internationale 1931*, Paris, 1932, стр. 305—310 (*XLI Bibliographie annuelle*)

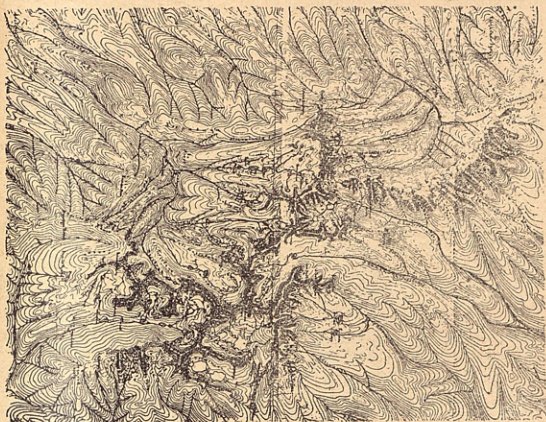
Стари и нови карти на Пиринъ

Сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. 8, октомврий 1932 г.
София, стр. 122—125, съ две карти.

Отдалечена отъ важнитѣ международни пжтища, по които презъ миналитѣ вѣкове чужденцитѣ сж прекосявали Турската империя, Пиринъ планина е била, поради това, малко позната на чуждия свѣтъ. Съ днешното си име (Пиринъ, Перинъ или Перимъ) тя се явява въ научната книжнина едва презъ 19 в., когато започва по-системно изучване на Турската държава отъ страна на западно-европейцитѣ, като резултатъ на което мѣстнитѣ имена, давани на по-важнитѣ физикогеографски единици, ставатъ известни и почватъ да измѣстватъ класическитѣ такива, за които въ мѣстното население нито поменъ не е сжществувало. До тогава въ чуждата книжнина и въ картитѣ Пиринъ планина се означава съ името *Orbelus*. Въ последнитѣ тя се представя като редица отъ купчинки съ северо-южна посока, както сж били представяни всички планини до началото на миналия вѣкъ, когато, едва, се обръща внимание на височиннитѣ отношения. Върху всички тия карти, които нищо

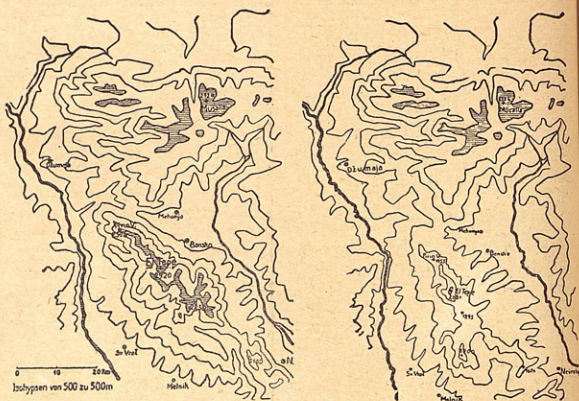
не сж допринесли за опознаване на планината, ние нѣма да се спираме.

Началото на картирането на Пиринъ, въ днешното значение на тая дума, слага французкиятъ геологъ А. Viquesnel. Презъ 1847 и 1848 г., той пропжтува цѣла Тракия и части отъ Източна Македония. За всички тия мѣста той е правилъ топографски скици, които сж приложени къмъ голѣмия му трудъ *Voyage dans la Turquie d'Europe*. Възъ основа на тѣхъ е изработена една карта на тия области въ мѣрка 1:800,000. Една отъ тия скици, именно, засѣга часть отъ североизточнитѣ скло-

нове на Пиринъ и стига до главното било на планината. Като най-високъ въ нея е отбелязанъ връхъ Jel-Têrê, съ 2700 м. Втори по височина следва Périn Dagh (2400 м.). Това е единъ връхъ, който Викенелъ е означилъ въ южната часть на планината. Голѣмиятъ изворъ Харамы бунаръ, който дава началото на притокъ на р. Пиринска Бистрица, е означенъ при него сжщо като връхъ. На Викенела ще да е разправяно за езерото Папазъ-гьолъ, чиято слава, както изглежда, е отдавнашна. Той го е отбелязалъ въ скицата си съ значително голѣми размѣри: дълго 4'2 км., а широко 1'5 км. Отъ тогава та и до днесъ, въ всички карти и атлази, то се означава като голѣмо високопланинско езеро. Въ английския *Times atlas* нему сж дадени 10 кв. км. повърхнина!

Въ нашата карта на Македония съ Одринския вилаетъ, въ мѣрка 1:210,000, наричана на кратко турската карта, защото е направена по турски първообразъ, който, до колкото ни е известно, не е билъ правенъ достояние на широката публика, Пиринъ планина е очертана съ значително повече подробности. Но тъй като тази карта, поне въ тази часть, не почива на точни картографски снимки, а само на скици отъ бързи обиколки и небрежно мѣрени съ барометъръ височинни отношения, тя е пълна съ грѣшки, по-важнитѣ отъ които ще

посочимъ. По нея, или по сжщия първообразъ, е изработенъ и листътъ Г. Джумая отъ австрийската Generalkarte von Mitteleuropa 1:200,000, който засѣга тая область. Врѣхъ Пиринъ, който при Викенела и при турската карта се отбелязва въ южния край на планината, въ австрийската е вече точно отбелязанъ въ най-северния ѳ край, тамъ кждето започва високото ѳ било. Въ нея сж нанесени и нѣколко отъ многобройнитѣ езера на планината, като естествено, за най-голѣмо е дадено Папазъ-гьолъ. Севернитѣ склонове на Пиринъ, откъмъ Разложката котловина, както при турската, така и при австрийската карта, сж представени като полегати, благи склонове, докато въ действителность тѣ сж значително стрѣмни, поради което снагата на планината особено добре изпѣква въ тая часть. Височиннитѣ отношения въ дветѣ карти сж едни и сжщи. Посочени сж височинитѣ само на нѣколко врѣха: в. Пи-

ринъ (1955 м.), в. Елъ-тепе (2681 м.), в. Мангъръ-тепе (1895 м.), Арабския гробъ (2200 м.) и пр. Макарь и издадена на български, много отъ имената въ картата 1:210,000 не сж предадени тъй както мѣстното българско население ги изговаря, или пъкъ, отъ друга страна, сж погрѣшно написани (напр. Даудъ-дуругу, вмѣсто Даутовъ-врѣхъ; в. Мангеръ, вмѣсто Мангъръ-тепе, в. Базбукъ вмѣсто Безбогъ, Бабатумбеси и пр.).

Повечето отъ грѣшкитѣ и недостатѣцитѣ на тия две карти сж поправени въ картата на Пиринъ 1:40,000 отъ проф. Ж. Радевъ, която, за съжаление, не е публикувана. Отъ нея той е помѣстилъ въ книгата си „Природната скулптура по високитѣ български планини“ (Географска библиотека № 2, София 1920 г.), копие въ мѣрка 1:160,000. Проф. Радевъ е работилъ тази карта главно като пособие при проучванията на дилувиалното заледеяване на Пиринъ планина и на морфоложкитѣ ѣ отношения, тъй като преднитѣ две карти абсолютно не сж го задоволявали. По тази причина при нея циркуситѣ и езерата въ тѣхъ, сж особено добре очертани. Наредъ съ това е дадена и цѣлата гжста водна мрежа, която се подхранва отъ Пиринъ. На проф. Радева се пада заслугата първи да обърне внимание, че височиннитѣ отношения на Пиринъ, тъй както сж дадени въ турската и австрийската карти, сж далечъ отъ действителността.¹⁾ Безъ да е правилъ много специални и точни измѣрвания, той намира за в. Елъ-тепе една височина отъ 2860 м., за в. Башлийски чукаръ (Бъндеришка чука) 2680 м. в. Джано 2600 м., Даутовъ връхъ 2580 м. и пр. Една друга добра страна на картата му е, че въ нея сж нанесени всички по-важни земеписни имена.

Проф. Ж. Радевъ е пжтувалъ за първи пжтъ изъ Пиринъ презъ 1917 г. и то заедно съ нѣмския географъ проф. К. Oestreich. Видѣното и отбелязаното презъ това пжтуване последниятъ е далъ въ книгата си *Reise in Bulgarien 1917* (Utrecht, 1927). Въ нея е приложена и карта-скица въ мѣрка 1:150,000, озаглавена *Reiseweg im Pirin-Gebirge 1917*, изработена, както изрично отбелязва това авторътъ, върху основата на австрийската карта, като въ нея сж нанесени направенитѣ наблюдения. Билото и ридоветѣ на планината, както и долинитѣ, сж очертани чрезъ засѣнчване, поради което теренътъ релефно изпѣква. Поправени сж доста грѣшки на австрийската карта. На Елъ-тепе Oestreich дава 2790 м. височина мѣрена съ барометъръ. На Овнатия връхъ (Uinatica) 2510 м. Отбелязва още ненаименовани върхове високи 2620 м., 2550 м., 2530 м. и др. За първи пжтъ се узнава, съобщава той, че въ Пиринъ се издигатъ много върхове, които стигатъ до висо-

¹⁾ Чудно е, наистина, какъ по-раншнитѣ изследвачи на Пиринъ, като сръбскитѣ географъ П. Јанковичъ напр., изучавалъ заледеяването ѣ презъ 1902 год., не сж могли, поне отъ отчитане на барометра да заключатъ за нѣщо подобно.

чина, която до тогава се даваше само на най-високия връхъ Елъ-тепе.

Последната отъ картитѣ на Пиринъ, върху която ще се спремъ, значително превъзхожда разгледанитѣ до сега карти. Тя излѣзе едва преди две години, като приложение къмъ книгата *Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien* отъ доцента по география при Берлинския университетъ Д-ръ Herbert Louis. Изработена е отъ него по сжитѣ причини, по които и проф. Радевъ изработва своята, именно да послужи като основа на географскитѣ му проучвания. Къмъ тая книга е приложена сжщо така и една специална карта на Централния Пиринъ въ мѣрка 1:25,000, която обхваща областъта между Елъ-тепе, Мозговица, Спанополе и Мангъръ-тепе, изработена възъ основа на стереофотограметричнитѣ снимки, които Луи е правилъ презъ 1927 год.

Картата 1:100,000 той е работилъ презъ лѣтото 1926 год. и довършилъ презъ лѣтото 1927 год. За основа тя има опростена триангулационна мрежа, свързана съ точки отъ руската мрежа на нашитѣ земи. Тази карта обхваща цѣлия високъ Пиринъ между Струма и Места до Мелникъ и Неврокопъ, Капатнишкия дѣлъ на Рила и почти цѣлата Разложка котловина, пространство отъ около 2500 кв. клм. Въ нея Пиринъ се оказва изобщо съ 500 м. по-високъ, отколкото турската и австрийската карти показватъ. Това добре личи въ изработената отъ самия Луи сравнителна скица. Посоката на Пиринъ се очертава като С.-З.—Ю.-И., а не почти С.-Ю., както се отбелязваше на предишнитѣ карти. Главниятъ ѝ връхъ, Елъ-тепе, има 2920 м., почти съ 240 м. е по-високъ отъ порано приписваната му височина (2681 м.). Съ това той взема второ мѣсто по височина въ Балканския полуостровъ; първи е в. Мусала 2925 м., трети в. Олимпъ, 2,918 м. Другитѣ измѣрени отъ Луи височини на по-важнитѣ пирински върхове сж: Кутело, 2910 м., Мангъръ-тепе 2860 м., Каменица 2835 м., Газей 2810 м., Яловарникъ 2770 м., Страгата 2765 м., Тодоринъ връхъ 2755 м. Бъндеришка чука 2750 м. По всичко изглежда, че като се направятъ изчисления, възъ основа на тая карта, Пиринъ ще излѣзе, по срѣдната си височина, най-високата планина въ България.

Картата, както Луи самъ признава, не е пълна. Правена за чисто геоморфоложки цели, въ нея липсватъ много пжтища, дадени сж малко земеписни имена, изпуснати сж нѣкои махали отъ разпръснатитѣ села, не сж означени всички езера, които така разхубавяватъ снагата на планината. Нѣкои грѣшки проличаватъ като се сравни картата на проф. Радевъ, както и тази на Ив. х. Радоновъ, приложена къмъ пжтеводителя за Пиринъ, издаденъ отъ Б. Т. С. и направена възъ основа на проф. Радевата карта, съ картата 1:100,000 на Луи. Д-ръ Луи е свършилъ сравнително леко и сръчно работата

си въ толкова кратко време, защото е ималъ значителна опитностъ отъ по-раншнитѣ си картирания въ Албания, върху която той е издалъ отдѣлна книга, а сжщо и карта въ мѣрка 1:200,000. Пиринската му карта ще може да служи на тия, на които е достъпна, още нѣкоя друга година, докато бждатъ готови листоветѣ, засѣгащи този край, отъ новата карта на България, която се готви отъ Военния географически институтъ. За изработването ѝ се използватъ всички най-съвременни методи за картографско снимане, поради което тя ще бжде най-добрата карта, каквато може да се изисква за тази наша хубава планина. Съ това тази областъ щѣ се присъедини къмъ останалитѣ отъ културния свѣтъ, при които не става вече въпросъ за повече или по-малко точни карти. А стане ли това, историята на картитѣ на Пиринъ ще се затвори за дълго, за да продължи, обаче, всестранното ѝ природонаучно проучване.

Мусала — 2925 м.

сп. „Български туристъ“, год. XXIV, кн. 10, декемврий 1932 г.,
София, стр. 150, съ една фотогр. снимка.

Слугинството въ Вакарелско

Приносъ къмъ географията на труда въ България. „Списание на Българското икономическо дружество“, год. XXXII, кн. 2, 1933, София, стр. 93—103, 8⁰, съ 6 таблици.

По най-севернитѣ части на Ихтиманска Сръдна гора, които служатъ като вододѣлъ между р. Искъръ и р. Марица, 40 клм. на юго-изтокъ отъ София, по пѣтя за Пловдивъ, сж разпрѣснати 20 села и махали, известни съ едно общо име Вакарелъ, поради което се мисли обикновено, че то е име на едно село. Сега тѣ сж раздѣлени на 5 общини, но до 1921 г. тѣ сж образували една голѣма община, която се е наричала Вакарелска, макаръ че никое отъ селищата не носи понастоящемъ това име. Общото име селищата дължатъ на общия си произходъ отъ едно село на име Вакарелъ, което се е намирало до днешната гара Вакарелъ и което е било разрушено около преди 200 години.

При антропогеографскитѣ проучвания, които правихме презъ лѣтото на 1930 г. въ тия селища, се спрѣхме и на слугинството, като много интересна проява въ стопанския животъ на тоя край.

Слугинството въ Вакарелъ датира не по-малко отъ 130—150 год. По предания въ самия Вакарелъ, както и по

нѣкои странични сведения, положително може да се установи, че въ началото на 19 в. е имало вече вакарелки-слугини, съ задължения, заплата и срокове на слугуване, каквито иматъ и днешнитѣ градски слугини. Докато днесъ вакарелкитѣ отиватъ да слугуватъ изключително въ София, преди освобождението тѣ сж слугували изключително въ Самоковъ. Той е билъ по това време богатъ градъ, съ силно развита желѣзодобивна индустрия и занаяти (абаджийство, кожарство, зографство, желѣзни издѣлия, кираджилъкъ и др.). По икономическо, па и по културно значение той далечъ е превъзхождалъ гр. София, въ чийто санджакъ е спадалъ. Самоковъ е ималъ това и много богати хора. Такива сж били на първо мѣсто турскитѣ бейове, въ чието притежание до срѣдата на миналия вѣкъ сж били всички видни самокови (мадани). На второ мѣсто сж били българитѣ — чорбаджии, чието богатство се е дължало главно на търговията съ самоковскитѣ произведения, които сж се продавали по панаиритѣ на цѣлата обширна турска империя. Трета група сж образували богатитѣ евреи, търговци и посрѣдници за търговията съ другитѣ държави.

Всички тѣзи мѣстни богаташи сж имали хубави и голѣми къщи въ града, градини и чифлици въ околността. Грижитѣ за тѣхъ сж изисквали странични помощни ржце, които се търсѣли по околнитѣ села. Първи по богатството и разкоша си, по многобройността на слугитѣ и слугинитѣ си, сж били, естествено, турскитѣ бейове. Прочутиятъ отъ срѣдата на миналия вѣкъ, Рашидъ бей, е ималъ въ самоковскитѣ си дворци стоици слуги и слугини, безъ да влизатъ въ тая смѣтка ония по чифлицитѣ и маданитѣ. Между тѣхъ е имало и вакарелки¹⁾.

При тѣзи турски бейове сж били ценени първитѣ вакарелки — слугини. Ние имаме основания да вѣрваме, че тѣхното ценяване не е станало съвсемъ доброволно. Въ Вакарелско и сега се помни отъ нѣкои старци, че нарочно пратени отъ бейоветѣ хора, сеймене, както ги нарече единъ отъ тѣхъ, идвали да търсятъ момичета за слугини и често насила закарвали нѣкои да слугуватъ въ Самоковъ. Причинитѣ, които карали родителитѣ да не пущатъ дъщеритѣ си за слугини при турцитѣ, сж много ясни. Много добре е известно, какъвъ моралъ и какво отнасяне сж имали последнитѣ къмъ раята. Съ слугитѣ тѣ сж правили каквото си искатъ. Много отъ тѣхъ тѣ сж потурчвали, а други развращавали.

Отъ споменитѣ на вакарелскитѣ старци, които сме разпитвали за слугинството, излиза, че почти всички момичета, които сж отивали слугини въ Самоковъ, сж били при бейоветѣ или при други богати турци. Всѣки заможенъ турчинъ държалъ за всѣка отъ женитѣ си (обикновено имали по две

¹⁾ Хр. Марковъ, Желѣзнитѣ рудници и мадани въ Самоковско. Сб. Н. Ум. 15 (1898), стр. 273.

жени) по една слугиня. Богатитѣ туркини ценявали, и то само за салтанатѣ, по 3—4 такива. Имало е, обаче, слугини отъ Вакарелско и при българитѣ — чорбаджии. Така въ с. Крушовица се помни отъ старцитѣ, че една мома отъ селото имъ била слугиня у Хаджи Гюровци. У еврейтѣ не слугували, защото се бояли, че ще ги заколятъ, за да имъ изпиятъ кръвѣта. Последнитѣ си пазарявали за слугини бедни еврейски момичета.

Сложено веднажъ начало, макаръ и не по най-доброволенъ начинъ, на слугинстване, полека то си извоюва мѣсто като общопризнато временно занятие за момичетата. Бедни и затруднени бащи почватъ да водятъ сами дъщеритѣ си. Да слугуватъ биватъ пращани и момичетата-сираци, които въ това сж намирали едничката прехрана, тъй като положението на сирацитѣ въ Вакарелско преди освобождението е било много тежко. Нито законъ, нито обичайно право имъ гарантирали имотитѣ, които се разграбвали отъ алчни роднини и съседи.

На слугинитѣ тогава, както и сега, се плащало споредъ възрастта и годността имъ за работа. Добра слугиня, десетина години преди освобождението, получавала 80—100—150 гроша за времето отъ Димитровденъ до Гергьовденъ, или обратно. Малко момиче, слугуващо за първи пжтъ, за сщщото време взимало 30—40 гроша. Освенъ това слугинята получавала обикновено едни обуца („кондури“), една шамя и единъ коланъ, чапразитѣ на който сама си купувала. Слугинитѣ тогава се наричали съ турската дума и змикярки, която и сега още се употребява отъ по-възрастното население. Броятъ имъ е билъ, сравнително съ сегашния брой, малкъ. Старцитѣ помнятъ отъ различнитѣ махали само по нѣколко момичета да сж ходили презъ разни години. Ако приемемъ, че отъ всѣко вакарелско селище (нѣкои отъ тѣхъ тогава сж били отъ 5—6 кжщи), сж ходили презъ разнитѣ години по 3 слугини, то за цѣлия Вакарелъ правятъ 60 слугини. Отъ разпитванията и съпоставянето на споменитѣ на старцитѣ, ние сме съ впечатление, че около една подобна цифра се е движило годишното число на слугинитѣ, презъ последнитѣ години преди освобождението, съ едно увеличение презъ зимата и намаление презъ лѣтото.

Идва освобождението ни. Самоковъ запада. Избѣгватъ богатитѣ турци. Обновяването и засилването на желѣзодобивната индустрия, която държавата мисли да вземе подъ своя опека, се оказва нерентабилно. Западатъ занаятитѣ. Запада и търговията, тъй като Самоковъ остава, поради новитѣ граници, на страна отъ важнитѣ търговски пжтища. Съ западането на града намалява и нуждата отъ слугински ржце. Незначителното търсене се посрѣща отъ по-близкитѣ села. Вакарелскитѣ оставятъ Самоковъ и премѣстватъ дейността си въ София, за да задоволятъ нуждата отъ слугински ржце въ но-

вата бързо нарастваща столица. Към пѣстрото разнообразие на народни носии, които тогава така често сж се срѣщали изъ улицитѣ ѝ, се прибавя и натруфената вакарелска носия. Въ описанията, които Ив. Вазовъ ни е далъ на тогавашна София, вакарелскитѣ слугини не сж забравени.

На първо време следъ освобождението тѣ като че ли преобладавали въ София. Но съ нарастването на града, малкитѣ вакарелски селища, които презъ 1880 г. заедно сж наброявали 3,472 жители, а презъ 1892 г. — 3,796, не сж могли да задоволятъ всички търсения. Явяватъ се слугини отъ софийскитѣ села, отъ пирдопско, трънско, царибродско, радомирско, а въ по-ново време и отъ Северна България. И днесъ, обаче, вакарелскитѣ сж едни отъ най-популярнитѣ слугини въ София.

При изучаванията си ние си вземахме бележка, колко души отъ всѣко семейство иматъ нѣкое странично, временно или постоянно занаятие, какво е то и кжде го упражняватъ. По този начинъ можяхме да установимъ броя на всички вакарелски слугини. Понеже не сме разпитвали всѣко семейство по отдѣлно, една непосилна работа, то възможно е, броятъ имъ да не е напълно точенъ. Но нѣколко слугини, въ по-малко или повече, не намаляватъ значението на самата проява.

Следващата таблица ни дава броя на установенитѣ отъ насъ слугини за периода Димитровденъ 1929 г. — Димитровденъ 1930 г. Даннитѣ за мѣстното население и домакинствата сж споредъ преброяването отъ 1926 година. (Вижъ таблицата на стр. 137).

Една частъ отъ тѣзи слугини сж били ценени отъ Димитровденъ 1929 г. до Гергьовденъ 1930 г., друга частъ отъ Гергьовденъ 1930 г. до Димитровденъ 1930 г., а трета за цѣлото време. Важното въ случая е, че 358 вакарелки сж били слугини за цѣлия периодъ Димитровденъ 1929 г. — Димитровденъ 1930 г. или за една отъ половинитѣ му.

Цифритѣ отъ таблица I много добре ни очертаватъ мажсовия характеръ на слугуването въ Вакарелско. Процентно на първо мѣсто стои малката махала Млѣчановци, която на 13 домакинства дава 9 слугини (69⁰/₀), следъ нея идватъ с. Крушовица съ 82 домакинства — 55 слугини (67⁰/₀), с. Кутрахци съ 104 домакинства — 66 слугини (63⁰/₀), м. Семковци съ 44 домакинства — 24 слугини (55⁰/₀), м. Брънковци съ 47 домакинства — 24 слугини (51⁰/₀) и пр. По абсолютно число на слугинитѣ на първо мѣсто стои с. Кутрахци (66 слугини), следватъ с. Крушовица (55 слуг.), м. Селянинъ (32), с. Бърдо (27) и пр. Отъ тази таблица сжщо така ясно проличава, че вакарелскитѣ слугуватъ само въ София. Симптоматично явление е, че има вакарелки слугини въ чужбина. Освенъ посоченитѣ четири слугини въ Египетъ, Цариградъ, Букурещъ и Парижъ, има и други, които сж били въ Бѣлградъ, Будапеща,

Таблица I.

№ по редъ	Селища	Мѣстно население	Домакинства	С л у г и н и	
				въ София	другаде
1	м. Бальовци . .	201	33	5	—
2	м. Банчовци . .	65	12	6	—
3	м. Богдановци . .	116	16	5	—
4	м. Брънковци . .	299	47	24	—
5	м. Бузяковци . .	186	30	15	—
6	с. Бърдо	647	99	27	—
7	м. Джамузовци . .	160	31	3	—
8	м. Драгйовци . .	127	21	5	—
9	с. Крушовица . .	448	82	55	—
10	с. Кутрахици . .	548	104	66	—
11	м. Мечковци . .	237	41	17	—
12	м. Млъчановци . .	88	13	9	—
13	м. Пановци . . .	94	19	8	—
14	м. Полийовци . .	238	33	5	—
15	м. Поповци . . .	344	59	21	11)
16	м. Ръжана	265	42	12	—
17	м. Селянинъ . . .	483	77	31	12)
18	м. Семковци . . .	249	44	21	33)
19	с. Хановетъ . . .	529	106	8	—
20	м. Яздирастовци	218	36	10	—
Всичко		5542	945	353	5

Италия и другаде. По тѣзи мѣста тѣ сж отишли съ господаритѣ си, обикновено чужденци, които сж ги ценили въ София. Следъ известно престояване, тѣ се завръщатъ. Има случаи, когато нѣкои се оженватъ и оставатъ тамъ. Такъвъ ни се посочи въ Парижъ. Отишлата тамъ вакарелка, като слугиня, се оженва за руснакъ и остава.

Това слугуване въ чужбина ясно подчертава напредничавия духъ на вакарелката, тъй като българската селянка, изобщо, мъчно се отдѣля отъ родното си мѣсто, а още помъчно емигрира и се нагажда въ съвсемъ чужда ней, по обичай, езикъ и култура, срѣда.

Би могло да се помисли на пръвъ погледъ, че това голѣмо число слугини презъ въпросния периодъ стои въ прѣка връзка съ тежката стопанска криза, която преживява страната ни, така осезателно чувствуваща се и отъ селското население. Естествено, не може да се откаже влиянието ѝ върху едно увеличаване броя на слугинитѣ, обаче и преди тя да се изрази така остро, пакъ е имало значителенъ брой отъ слугини. Това личи отъ следващата таблица II, въ която е даденъ броятъ на домакинствата и на слугинитѣ за 1920, 1926 и 1930 год.

1) Въ Египетъ. 2) Въ с. Хановетъ. 3) По една въ Цариградъ, Букурещъ и Парижъ.

отъ десетъ селища. Даннитѣ за слугинитѣ за 1920 и 1926 г. сж извлѣчени отъ домакинскитѣ листове, които агентъ-преброителитѣ приготвятъ споредъ преброителнитѣ листове, за общинитѣ. Въ тѣхъ е отбелязано, кжде и по каква причина отсъствува даденъ членъ на семейството.

Таблица II.

№ по редъ	Селища	1920		1926		1926	1930	Точниятъ брой на домакин. презъ 1920 г.
		Домакинства	Слугини	Домакинства	Слугини	Домакинства	Слугини	
1	м. Балювци . .	26	7	33	9	33	5	26
2	м. Банчовци . .	11	4	—	—	12	6	11
3	м. Брънковци . .	38*)	27	47	18	47	24	39
4	с. Крушовица . .	71*)	30	82	41	82	55	74
5	с. Кутрахци . .	54*)	17	95*)	27	104	66	95
6	м. Полиовци . .	26*)	3	33	11	33	5	34
7	м. Поповци . .	63	26	59	15	59	22	63
8	м. Селянитѣ . .	70*)	10	75*)	23	77	32	72
9	м. Семковци . .	39*)	25	43*)	10	44	24	40
10	м. Яздирастовци	35*)	13	—	—	36	10	36
	Всичко . .	—	162	—	154	—	249	—

Съпоставката на тия цифри, макаръ и непълни, за 1920 и 1926 год., ясно ни очертаватъ масовия характеръ на слугинството въ Вакарелско. То най-релефно би могло да изпъкне, ако се направи анкета, колко отъ роденото въ Вакарелъ женско население отъ 10 год. нагоре, когато почватъ да ходятъ слугини, е слугувало. Резултатитѣ ѝ ще потвърдятъ думитѣ на вакарелци, че почти нѣма жена или момиче отъ Вакарелъ, което да не е ходило, макаръ и година-две, слугиня. Тукъ, обаче, понастоящемъ не трѣбва да се смѣта центърътъ на покрайнинката с. Хановетѣ, при което е гара Вакарелъ. По физиономия и стопанска дейность то се очертава като градецъ. Гражданѣ се и населението му по облѣкло и по нрави. Поради това отъ Хановетѣ има толкова малъкъ брой слугини — само 8 за горния периодъ при 106 домакинства (530 жители).

За да получимъ представа за възрастта на слугинитѣ, използвахме домакинскитѣ листове отъ 1920 и 1926 г., въ повечето отъ които тя е отбелязана. По възраст слугинитѣ могатъ да се групиратъ на 4 групи. Първата група обхваща момичетата отъ 10 до 13 год. възраст включително. Тя е мал-

*) Толкова запазени домакински листове имаше въ общинитѣ. Съ липсващитѣ листове числото на слугинитѣ презъ 1920 и 1926 год. би било, несъмнено, по-голъмо. Точниятъ брой на домакинствата презъ 1920 г. е означенъ въ последния стълбецъ.

ка, защото на тая възраст слугинитѣ сж деца, неподготвени за домашна работа, затова сж и лошо платени. Тѣ още мжно се отдѣлятъ отъ семействата си. Па и полицейскитѣ наредби, които регламентиратъ слугинството, не позволяватъ слугини по-млади отъ 12 години. Задължителното прогимназиално образование, на което подлежат момичетата отъ тая възраст (10—14 г.), не оказва влияние върху намаление броя на слугинитѣ отъ тая група. Въ Вакарелско има само една прогимназия при с. Хановетѣ. Къмъ нейния районъ се числятъ и махалитѣ Селянинъ, Бальовци и Полийовци, които отстоятъ на по-малко отъ 3 клм. отъ с. Хановетѣ. Отъ тѣзи 4 селища сж подлежали на задължително обучение презъ учебната 1930/31 г. 17 момичета, а сж посещавали само 4 (3 отъ Хановетѣ, колкото и подлежатъ и 1 отъ м. Селянинъ, отъ 10 подлежащи).

Втората група се образува отъ слугинитѣ между 14 и 20 години. Известно е, че на тази възраст е най-голѣмата частъ отъ слугинитѣ. Тѣ се най-много търсятъ отъ градскитѣ домакинства. Къмъ 19—20 години тѣ намаляватъ. Нѣкои отъ тѣхъ се оженватъ, други оставатъ у дома си да момуватъ.

Третата група, между 20—25 г., е група на закѣснѣлитѣ съ женитбата си или отказали се отъ такава поради недостатъци, а наредъ съ последната, четвъртата група, отъ 26 год. нагоре, такава на слугини, които сж обърнали слугуването отъ временно на постоянно занятие. Въ тѣзи групи влизатъ и вдовици, разведени или изоставени жени, които не могатъ по другъ начинъ да изкаратъ прехраната си.

Следващата таблица ни дава численото и процентно съотношение на отдѣлнитѣ групи слугини, съ отбелязана възраст, въ преброителнитѣ списъци отъ 1920 и 1926 год.

Таблица III.

Слугини	Отъ 10 до 13 г. включително		Отъ 14 до 20 г. включително		Отъ 20 до 25 г. включително		Отъ 25 години нагоре		В с и ч к о	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
1920	16	11%	105	75%	17	12%	3	2%	141	100%
1926	24	18%	97	72%	13	9%	1	1%	135	100%

Несъмнено е, че подобно процентно съотношение винаги ще може да се намѣри въ възрастта на вакарелскитѣ слугини.

Какъвъ процентъ съставляватъ констатиранитѣ отъ насъ 358 слугини за периода Димитровденъ 1929 г. — Димитровденъ 1930 г. отъ числото на вакарелското женско население, което сега е на 10—25 г. възраст?

Таблица IV.

	Женско население отъ 0 до 15 год. презъ 1920 г. безъ това отъ с. Ха- новеть	Приблизит. брой на починалитъ отъ него за периода 1920—1930 г. 1)	Въроятенъ брой на сегашното женско население отъ 10 до 25 г.		Отъ сегашното женско население слугини	
			I гр. 10—13 г.	II гр. 14—20 г.	брой	%
I гр. 0—3 г.	180	34	I гр. 10—13 г.	146	54	37%
II гр. 4—10 г.	459	87	II гр. 14—20 г.	372	261	70%
III гр. 11—15 г.	279	53	III гр. 21—25 г.	226	39	17%
Всичко	918	174	—	744	354 2)	48%

Цифритъ отъ тази таблица говорятъ достатъчно красноречиво. 70% отъ женското население въ Вакарелъ между 14—20 год. е било презъ горния периодъ ценено въ София, като слугини! Значението на този процентъ още повече се усилва отъ обстоятелството, че женитбитъ почватъ на 18 години и че 19—20 години е възраст, на която ставатъ най-много женитби.

Преди да се спремъ на стопанското значение на слугинството за Вакарелъ, ще бжде отъ значение да видимъ, колко сж семействата, които даватъ отъ своята срѣда слугини и по колко дава всѣко едно отъ тѣхъ. Това добре личи отъ следващата таблица V, почиваща на събранитъ отъ насъ сведения.

Таблица V.

	Домакинства, които даватъ			Всичко дома- кинства
	една слугиня	две слугини	три слугини	
	189	59	17	265
Всичко слугини	189	118	51	358

Домакинствата, които иматъ повече момичета, не пращатъ всички изведнажъ слугини, но оставятъ нѣкое за помощникъ при домакинската работа.

1) Женското население въ България отъ 0 до 25 год. възраст е имало презъ периода 1919—1922 год. 19% годишна смъртност. Въз основа на нея сж изчислени даннитъ въ тоя стълбецъ. Макаръ и голѣма, поради значителната смъртностъ въ раннитъ възрасти презъ тоя периодъ (59% за децата отъ 0 до 5 год.), ние приемаме, че грѣшкитъ, които биха могли да се получатъ при подобно грубо изчисление, се компенсиратъ отъ броя на изселилото се женско население презъ периода 1920—1930 год. на възраст 1 (10)—24 (34) години.

2) Отъ общия брой на слугинитъ 358, приблизително 1% (4 слугини) сж надъ 25 години.

Преброяването презъ 1926 г. е констатирано въ Вакарелъ 945 домакинства, както видѣхме това отъ таблица I. Отъ тѣхъ, като извадимъ домакинствата отъ с. Хановецъ, които понастоящемъ почти не даватъ слугини, ще получимъ 839 домакинства отъ останалитѣ вакарелски махали и села. Отъ тѣзи 839 домакинства, 256 или 30⁰/₀, сж имали презъ разглеждания периодъ свои членове като слугини.

Основавайки се на процентното съотношение между възрастта на слугинитѣ, което опредѣлихме въ таблица III, въ табл. IV приехме въроятния имъ брой да възлиза (къмъ края на 1930 г.) отъ I група (10—13 г.) на 54, отъ II гр. (14—20 г.) — 261, отъ III гр. (21—25 г.) — 39 и IV гр. (25 г. и нагоре) — 4, всичко 358. Тѣзи групи ще вземемъ като основа, за да изчислимъ на каква сума възлиза общиятъ сборъ на месечнитѣ и годишнитѣ заплати на слугинитѣ.

Таблица VI.

Г р у п и	Слугини	Срѣдна едномесечна заплата	Сборъ на еди- ничнитѣ месеч- ни заплати	Сборъ на заплатитѣ за година
I	54	300	16,200	194,400
II	261	550	143,550	1,722,600
III	39	850	33,150	397,800
IV	4	900	3,600	43,200
Всичко	358	—	196,500	2,358,000

Единичнитѣ месечни заплати сж опредѣлени въз основа на личнитѣ ни разпитвания въ Вакарелъ и въ София.

На пръвъ погледъ едва ли би се очаквало, че вакарелскитѣ слугини ще донесатъ на семействата си приходъ, възлизашъ кржгло на около два милиона лева. Тѣзи сума закржгляваме, защото не всички слугини оставатъ да слугуватъ презъ лѣтото (Гергьовденъ—Димитровденъ). Много отъ тѣхъ тогава се прибиратъ по домоветѣ си, за да помагатъ при земедѣлската работа.

Една сума отъ два милиона на година, на население отъ 5,590 души (1926 г.) и то отъ такава група, която се слага въ по-големата си частъ въ категорията на непроизводителното население, е отъ значение и за по-богати селища. Значението на тая сума най-добре може да оцени човѣкъ, който е прекаралъ въ Вакарелъ и надникналъ въ живота на вакарелци. Платата на слугинята отива главно за задоволяване на общо-семеинитѣ нужди. Много бащи сж оправили смѣткитѣ си съ помощта на дъщеритѣ си слугини.

Единъ малъкъ процентъ, 2—3⁰/₀ отъ слугинитѣ, главно закѣснѣлитѣ да се оженятъ по една или друга причина, обръщатъ тая си временна професия въ постоянна. Много отъ тѣхъ

слугувать 10—15—20 години. Нѣкои успѣватъ да спестятъ голѣмичка сума пари, 30—40,000 лева, та и повече. Съ такива пари е направена чешма „Ангелина“, на шосето между гара Вакарелъ и м. Поповци, завещани отъ преждевременно починала вакарелка, носеща подобно име.

Въ София, споредъ сведения, дадени ни отъ бюро слугинство при полицейското коменданство, е имало къмъ Димитровденъ (8. XI. 1930 г.) приблизително 8,000 слугини на работа. Ако това число важи за цѣлия периодъ Димитровденъ 1929 — Димитровденъ 1930 г., то отъ тѣхъ 353 (4·4%) сж отъ Вакарелъ.

Числото 358 на вакарелскитѣ слугини добива съвсемъ друго значение, ако го сравнимъ съ нѣколко общи данни за цѣла България. Презъ 1920 г. на 10,000 жени въ България 146 сж имали като професия домашна прислуга и домакинска работа. Нека приемемъ, че това число има значение и до днесъ. Въ Вакарелъ презъ 1920 г. е имало 2,490 жени, като приведемъ тѣхния брой къмъ 10,000, ще получимъ, че тамъ съотношението е на 10,000 жени 1,432 занимаващи се съ домашна прислуга и домакинска работа, т. е. десеторно повече отколкото за цѣла България.

Слугинството, спокойно може да се каже, че е единственото занятие на вакарелскитѣ момичета. Презъ 1930 год. ние сме си отбелязали освенъ слугинитѣ, че има още 4 шивачки, 1 плетачка и 1 работничка въ тютюневъ складъ, следователно, на 358 слугини отговарятъ 6 момичета съ друго занятие, едно съвсемъ, несъразмѣрно, прочее, съотношение.

Най-важната причина за масовото слугуване въ Вакарелско е създалиятъ се тамъ обичай да се слугува въ Самоковъ, който отпосле се закрепва и развива, поради бедността на тоя край.

Слугини отиватъ, както отъ по-бедни, така и отъ по-заможни семейства. Причини за това сж поддържането, желанието да се избѣгне по тежката селска работа, па и да се спечелятъ свои пари.

Вакарелскитѣ охотно се приематъ за слугини, защото сж по природа по-пъргави, по-живи и по-възприемчиви отъ шопкинитѣ. Тѣ сж отворени по характеръ, което се засвидетелствува даже и отъ нѣкои отъ старитѣ пжтешественици (Ri-caut, 1665 г.).

Много отъ слугинитѣ се оженватъ въ София, кждето шансоветѣ за женитба сж много по-голѣми поради значителния привесъ на мъже (1920 г. — 81,303 м. на 72,722 ж.). Тази е най-важната причина за чувствуващата се постоянно нужда въ Вакарелско отъ моми-кандидатки за женитба. Нѣколко данни, взети отъ преброяването презъ 1920 г., ни освѣтляватъ това добре. Тогава е констатирано отъ 0 до 17 год. мъжко население 1,209 души, а женско население 1,094 души, отно-

шение 100:90·5, а на възраст отъ 17 до 25 год. сж намѣрени 426 мъже и 343 жени, отношение 100:80·5. Въ тази възраст, именно, се сключватъ най-много бракове, като разликата въ годинитѣ на съпружитѣ е малка, или никаква. Ергенитѣ обикновено си избиратъ своя възраст мома. Последното отношение ясно ни показва недостига отъ моми. Затова и тѣ се търсятъ другаде. Презъ 1920 г. сж намѣрени 155 жени родени отъвънъ Вакарелскитѣ селища. Това число, съ положителностъ можемъ да твърдимъ, е много по-голъмо. Така напримѣръ, въ с. Бърдо намъ сж известни нѣколко възрастни жени, родени въ съседното не вакарелско село Г. Раховица. Въ статистиката, обаче, не е отбелязана нито една жена отъ с. Бърдо, родена отъвънъ Вакарелъ.

Докато въ всички бедни планински области въ България женското население е срѣдно съ 60 на хиляда въ повече отъ мъжкото, въ Вакарелъ презъ 1920 г. на 1,000 мъже сж се падали 921 жени, въпрѣки намаления брой на мъжетѣ, вследствие войнитѣ. Обяснението на това интересно демографско явление ние намираме въ окончателното изселване на отишлото да търси другаде прехраната си (да слугува) женско население. Тъкмо отъ този родъ сж причинитѣ, но само че тѣ се отнасятъ за мъжетѣ, на които се дължи привесътъ на женското население въ гореспоменатитѣ области. Други, подобни на това явление, въ България, доколкото ни е известно, не сж отбелязани.

За да бжде разглеждането ни по-пълно, не би трѣбвало да забравимъ и чисто културтрегерската роля, която слугинството играе въ Вакарелско. Бързата промѣна, която вакарелскитѣ слугини претърпяватъ въ по-културната градска срѣда, не е отбѣгнала отъ наблюдателното око на Ив. Вазова, който посветява на нея цѣлъ разказъ, озаглавенъ Кой ще цивилизува Шопско? (въ Драски и шарки, очерки изъ столичния животъ). При нашитѣ обиколки изъ Вакарелско многократно сме се убеждавали въ добритѣ страни, които слугинството внася въ живота на тоя край.

Слугинскитѣ трудъ у насъ се урежда само отъ полицейски наредби. Инспекциитѣ на труда не считатъ слугинитѣ като работници, затова и тѣ не сж подъ тѣхно покровителство, не се ползватъ и отъ облагитѣ на фонда „Обществени осигуровки“. Въ нашето социално законодателство нищо не е направено за тѣхъ. Налага се, прочее, съответнитѣ обществени органи да обърнатъ внимание на тоя въпросъ, защото само въ София къмъ 2. III. 1933 г. е имало 18,022 слугини, слуги и камериери, зарегистрирани при бюро „Слугинство“, една значителна частъ отъ които, обаче, е прекъснала временно, или пъкъ е изоставила слугуването.

Вакарелъ

Антропогеографски проучвания. Годишникъ на Софийския университетъ, Историко-филологически факултетъ. Книга XXIX, 8, София, 1933 г., стр. 1—191, съ 23 фигури въ текста, 4 карти и 20 фотографски снимки.

Резюме, направено отъ Д-ръ Л. Диневъ.

На около 40 клм. югоизточно отъ София, по сръдния дѣлъ на рида, който прегражда Ихтиманското отъ Софийското поле, сж разпрѣснати 20 села и махали, които ние ще назоваваме съ мѣстното име Вакарелъ. Всички тѣзи селища образуватъ сега една покрайнина, поради общото си име, общия си произходъ и битъ. Тѣ се явяватъ като рѣдъкъ случай, при който може да се проследи оформяването на една покрайнина, тъй като благодарение на редъ благоприятни обстоятелства могатъ да се проследятъ всички стъпала на развой, които сж преминати, за да се стигне отъ събраното старо село до днешнитѣ 20 селища.

I. Физикогеографски отношения.

1. Орографски прегледъ на Ихтиманска Сръдна гора (стр. 7—13).

Сръдна гора подобно на много други орографски единици въ Балканския п-овъ твърде късно бива отдѣлена и засебена като планина. Въ географскитѣ карти до къмъ седемдесеттѣхъ години на миналия вѣкъ тя се представя като частъ отъ Стара-планина. Пръвъ Ф. в. Hochstetter (1869) отдѣля Сръдна гора като засебена планина раздѣляйки я на три дѣла: 1) Ихтиманска Сръдна гора, 2) Сжщинска Сръдна гора и 3) Сърнена гора.

Ихтиманска Сръдна гора е съставена отъ Лозенската планина, Вакарелския ридъ, Бѣлишкия дѣлъ, Еледжишкия дѣлъ и Кара баиръ и представя неправиленъ многожгълникъ, граничащъ отъ повечето страни съ полета и съ сръда силно понижена отъ Ихтиманското поле.

2. Вакарелски ридъ.

а) Орографски прегледъ стр. 14—17).

Вакарелскиятъ дѣлъ не представя едно единствено било, отъ дветѣ страни на което въ две противни посоки да се изтичатъ водитѣ му. Ерозивната дейность на рѣкитѣ, наредъ съ орогенетичнитѣ процеси, станали въ близки геологически времена, сж оформили въ него както нѣколко по-малки рида, така и значителни заплатывания, простиращи се между тѣхъ.

Можемъ да споменемъ: Брънковския ридъ, Сиврийския ридъ, Циганката, а отъ плоскоститѣ — Бозъ-аланъ и съ най-важно значение за съобщенията и поселищнитѣ отношения Вакарелската седловина.

б) Водна мрежа (стр. 18—23).

Въ Вакарелския ридъ нѣма голѣми извори, а непроницаемостта на материалитѣ става причина по-голѣмата частъ отъ валежитѣ да се изтичатъ повърхно, съ което се създаватъ условия да се развие гъста рѣчна мрежа. Водитѣ на Вакарелския ридъ се изтичатъ главно къмъ Софийското и Ихтиманското поле. Най-важниятъ гидрографски центъръ за Вакарелския ридъ и за цѣла Ихтиманска Сръдна гора се явява най-високата частъ на Бѣлишкия дѣлъ. Втори по значение гидрографски центъръ се явява западната частъ на Сиврийския ридъ (в. Даутица — 1051 м.), трети гидрографски центъръ е в. Гарваница (1099 м.) и като четвърти гидрографски центъръ се очертава в. Сиври баиръ (1090 м.). При разглеждане на гидрографската карта прави впечатление, че по-голѣмата частъ на повърхнината на Вакарелския ридъ принадлежи къмъ басейна на р. Марица (147·5 кв. клм.), а по-малката къмъ този на Искъръ (108·6 кв. клм.). Сръдната му рѣчна гъстота е 0·75, а количеството на водата на всички рѣки е въ тѣсна зависимостъ отъ падналитѣ валежи презъ различнитѣ годишни времена.

в) Геоложки и петрографски строежъ (стр. 23—26)

Материалитѣ, отъ които е изграденъ Вакарелскиятъ ридъ, срѣщаме и въ съседнитѣ нему дѣлове, съ които той е тѣсно свързанъ. Най-голѣмо разпространение въ него иматъ кристалиннитѣ шисти, които заематъ южнитѣ и източнитѣ части на рида. Втори по значение материали сж триаскитѣ седименти (Бунтзандщайнъ). Тѣ заематъ северната частъ на рида. Между тѣзи две групи материали се обхваща широка ивица отъ сиви, сиво-зеленикави, а на мѣста и жълто-ръждиви шисти отъ палеозойска възраст. Отъ останалитѣ материали по-голѣмо разпространение иматъ плиоценскитѣ седименти, които изпълватъ Чукуровската котловинка. Презъ дилувиално време се образуватъ малки падини, чрезъ слабо огъване въ снагата на рида, изпълнени съ дребни чакъли и пѣсъци, а на мѣста и съ бѣлезникави глини. Алувиални материали се намиратъ въ разлатата долина на р. Урка. Сжщитѣ покриватъ и Ихтиманското поле.

г) Обликъ и генезисъ на земноповърхнитѣ форми (стр. 26—36).

Вакарелскиятъ ридъ представя добре позната и често описвана отъ географитѣ картина на подмладена планинска частъ.

Плоскости: Плоскоститѣ, които имаме въ Вакарелския ридъ, сж остатъци отъ туловищна повърхнина (пенепленъ), обхваната сега отъ новъ ерозионенъ цикълъ. Тѣ не сж нѣщо изолирано, а стоятъ въ тѣсна връзка съ тия, които се намиратъ както по другитѣ части на Ихтиманска Сръдна гора, така и по другитѣ планини на Югозападна България. Плоскоститѣ въ Вакарелския ридъ могатъ да се сгрупиратъ въ две нива. Едното обхваща тия отъ тѣхъ, които се намиратъ въ височинния поясъ отъ 700—900 м.; надъ тия плоскости се издигатъ снагитѣ на тритѣ голѣми рида на тоя дѣлъ, чиито заравнени гърбища очертаватъ второто ниво отъ плоскости простиращи се между 950 и 1050 м. Тия две нива сж останки отъ две различни денудационни повърхнини. Къмъ първото ниво трѣбва да се причислятъ и плоскитѣ ридове терасоподобно разположени въ терциера при селата Нови ханъ, Богданлия и Гюреджия, както и Чукуровската младотерциерна котловинка. Всички тѣзи плоскости отъ първото ниво, въз основа на геоложкитѣ материали, приемаме, че сж отъ левантиска възраст. Съ огледъ на много други данни и изучавания на нѣкои други автори въ околнитѣ планини имаме основание да мислимъ, че второто ниво е отъ понтийска възраст.

Рѣчни тераси: При морфоложкото проучване на долинитѣ можемъ да установимъ четири групи тераси: I група: 1—3 м. надъ равнището на рѣкитѣ (повсемѣстно разпространени); II група: 5—8 м. (срѣщатъ се сравнително често); III група: 12—16 м. (само поединично по рѣкитѣ: Габра, Суха и Баба); IV група: 30—35 м. (по р. Габра). Първитѣ сж съвременни, а последнитѣ произхождатъ отъ стария дилувиумъ. Откъмъ Софийското поле при с. Богданлия и с. Гюреджия и при Чукуровската котловина на около 840—850 м. намираме и левантиски тераси.

Морфогенеза: Презъ долния плиоценъ цѣлиятъ ридъ е представялъ наклонена къмъ Софийското поле туловищна повърхнина, понижаваща се отъ югъ къмъ северъ. Вѣроятно презъ втората половина на понтикума, въ сръдната частъ на Ихтиманска Сръдна гора започва потъване въ с. з.—ю. и. посока, чрезъ слаби, но нѣкжде и по-силни, почти флексурни огъвания. Най-добре се засебва отъ потъващата частъ сегашното Ихтиманско поле. На с. з. отъ него, по сжщата линия на снишаване, се оформяватъ, но вече презъ левантикума, голѣмитѣ плоскости около Бозь-аланъ, Дервишката плоскостъ и Чукуровската котловинка. Изглежда, че презъ понтикума започватъ живота си рѣкитѣ въ източната частъ на рида. Презъ левантикума релефътъ се усилюва, за което свидетелствуватъ едритѣ левантиски пѣсъци и дрѣбни чакъли въ източната частъ на Софийското поле. Презъ дилувиума ставатъ нови потъвания въ съставената отъ стари материали частъ на рида. Тогава става образуването на Чамджаската котловина,

потъванията подъ днешното село Вакарелъ, подъ махалата Ръжана, при гара Чамшадиново, на цълото Ихтиманско поле и на Софийското поле. Това предизвиква понижаване на локалния ерозионенъ базисъ и усилва ерозионната дейность на ръкитъ. Въ сжщото време става понижаване и на самия Вакарелски ридъ.

д) Климатъ (стр. 36—46)

Добра и закржглена представа за климатичнитъ отношения на Вакарелскитъ селища, бихме могли да имаме, ако при тъхъ сж правени дългогодишни метеороложки наблюдения. Като изключимъ не особено редовно воденитъ измървания на валежитъ при гара Вакарелъ, въ продължение на петнадесетина години, други такива данни за съжаление липсватъ.

Котловинниятъ обликъ на полетата въ Югозападна Германия причинява у тъхъ много често, презъ зимата, температурна инверсия. Такава е установена и въ всички разположени около Вакарелъ полета. Особено силно изразена е, обаче, тя въ Ихтиманското поле. Понеже се придружава отъ замгляване, известна е на тамошното население като мъгла Синявица.

Вакарелскитъ селища не се засъгатъ нито отъ синявицата, нито отъ температурнитъ инверсии, които ставатъ въ Софийското поле, поради което редуцирането на температурата на станциитъ, които се намиратъ на дветъ полета, на сръдната височина на тия селища, се явява доста непригодно особено за зимнитъ месеци. По тази причина прибъгнахме до Панагюрище, станция поставена при по-нормални условия.

Максимална сръдна месечна температура въ Вакарелъ имаме презъ м. юлий 18.3° С, а минималната презъ м. януарий — 1.9° С. Годишната амплитуда е 20.2° С, обстоятелство, което показва, че климатътъ въ Вакарелско е близъкъ до планинския. Отъ годишнитъ времена най-топло е лътото съ сръдна температура 17° С, после следва есенята съ 8.7° С, пролътята съ 7.4° С и зимата съ около — 1.7° С. Сръдната годишна сума на валежитъ въ Вакарелско е близка до тая на всички околни станции и не се много отличава отъ сръдната годишна сума за цъла България (645 м. м.). Максимумътъ на валежитъ презъ този периодъ се пада презъ м. май, а минимумътъ — презъ м. декемврий. Единъ втори максимумъ изпкъва презъ м. ноемврий, а втори минимумъ презъ м. августъ. Разпредъленъ по годишни времена, най-много валежъ се пада въ есенята 30% , 28% въ лътото, 27% въ пролътята и 15% въ зимата. Подобенъ валеженъ режимъ има у насъ Тракийската низина. Снъговалежитъ не сж голъми и изобилни. Презъ м. ноемврий винаги има снъгове, често, обаче, първи снъгъ пада презъ октомврий. Снъгътъ трае отъ 10 до 15 дни. Вакарелскитъ селища падатъ въ областъ, която много често

се бие отъ градушка. Отъ даннитѣ, съ които разполагаме, личи, че най-градоносенъ месецъ е юний (57%), а най-слабъ — августъ (9%). Мъгла пада споредъ населението рѣдко.

II. Биогеографски отношения.

1. Природна растителна покривка (стр. 47—49).

Вакарелскиятъ ридъ по височиннитѣ си отношения (700—1000 м.) и по географското си положение влиза въ предпланинския поясъ на нашитѣ земи, характеризиращъ се фитогеографски като южноевропейски горски поясъ и по-конкретно къмъ областта на Софийското поле, отличаваща се съ пълно отсъствие на високопланинска растителност.

Отъ описанията на пжтешественицитѣ, отъ споменитѣ на стари хора, та дори и отъ запазенитѣ земеписни наименования, можемъ да заключимъ, че презъ миналитѣ вѣкове Вакарелскиятъ ридъ е билъ обрасналъ съ голѣми гори. Най-напредъ гората е била изсѣчена около стария римски пжтъ, следъ това около седловината, гдето е било старото село Вакарелъ, а въ по-ново време и около скрититѣ въ нея махали и села (вж. приложената карта, стр. 48). Въ горитѣ сега преобладаватъ джбовитѣ дървета, после букътъ, габърътъ, брѣзата, кленътъ, яворътъ и липата. Една значителна частъ отъ природната растителна покривка съставятъ пасбищата и естественитѣ ливади.

2. Животенъ свѣтъ (стр. 49—50).

Споредъ разпредѣлението на България въ зоогеографски области, нашиятъ край спада въ Ориенталската или Тракийската областъ, характеризираща се съ много малоазиатски и сибирски форми. Отъ цѣлата фауна най-близъкъ интересъ представятъ едритѣ животни и то тѣзи отъ тѣхъ, отъ които човѣкъ има полза или вреда. Дивитѣ животни се намиратъ понастоящемъ въ такова малко количество, че сж безъ каквото и да е значение.

III. Поселищногеографски отношения.

1. Природни основи на съобщенията между Софийско поле и Маричината низина (стр. 50—57).

Единъ погледъ възъ физикогеографската карта на Балканския полуостровъ може да ни убеди, че най-късиятъ, а сжщевременно съ най-малко природни прѣчки пжтъ, който съединява Сръдна Европа съ Цариградъ, неизбѣжно трѣбва да премине презъ Софийското поле. Ако тѣзи две основни условия при съобщенията: най-късо разстояние и най-малко природни прѣчки за преодоляване вземемъ като мѣрка, съ

която да измѣримъ всички стари и нови, по-прѣки или по-обиколни пѣтища, които съединяватъ Софийско поле съ Маричината низина, ще се убедимъ, че най-подходящъ и отговарящъ на тия условия се явява пѣтътъ презъ Вакарелската седловина.

Като се взематъ предъ видъ сегашнитѣ и старитѣ пѣтища, наредъ съ податкитѣ, които историята ни дава за придвижване на голѣми бойни отреди презъ тия мѣста, могатъ да се набележатъ всички по-важни (13), използвани за по-късо или по-дълго съобщителни артерии между Софийското поле и Маричината низина (вж. таблица VIII, стр. 52 и картата на стр. 54).

Следъ като Балканскиятъ полуостровъ бива завладѣнъ отъ турцитѣ, тѣ даватъ известни привилегии на нѣкои крайпѣтни християнски села, като ги натоварватъ съ задължението да пазятъ всички проходи и опасни мѣста. По сѣщия начинъ всички вакарелски села въ съседство съ по-важнитѣ, презъ време на турското владичество пѣтища, които минаватъ презъ Ихтиманска Сръдна-Гора, сж изпълнявали дервенджийска длъжностъ.

2. История и значение на диагоналния пѣтъ Бѣлградъ—София—Цариградъ за поселищнитѣ отношения (стр. 57—61).

Заченкитѣ на най-важния пѣтъ на Балканския полуостровъ Бѣлградъ—София—Цариградъ се криятъ въ мъглявинитѣ на много отдалечени времена. По този пѣтъ отъ най-дълбока древностъ и до днесъ сж ставали сношенията между Изтокъ и Западъ. Въ бурната тракийска история той не е игралъ голѣма роля поради владението на отдѣлнитѣ му части отъ отдѣлни и враждебни помежду си племена. Значението му пораста извънредно много следъ завладяването на Балканския полуостровъ отъ римлянитѣ, когато бива направенъ специаленъ насланъ пѣтъ. Той е ималъ предимно, както повечето римски пѣтища, стратегическо значение, да улеснява по-бързото препращане на войски и военни материали. Варварскитѣ маси, които една следъ друга заливатъ Балканския полуостровъ при великото преселение на народитѣ, опустошаватъ ужасно всички селища около пѣтя, както и всички други свързани съ него постройки. Следъ окончателното закрепване на Българската държава, стариятъ римски пѣтъ е по-сръдничилъ при търговията между Цариградъ и Велико-Моравия и затова бива нареченъ Моравски пѣтъ. Следъ като византийцитѣ завладяватъ Западното бѣлгарско царство, диагоналниятъ пѣтъ попада само въ едни ръце за цѣли 176 г. (1018—1194). Една отъ най-важнитѣ настѣпателни линии на турцитѣ, следъ установяването имъ на Галиполи, става на шиятъ пѣтъ, а неговото всестранно значение като *via militaris*

се оценило напълно отъ тѣхъ. Поправя се настилката му, строятъ се керванъ-сарай и чешми. Въ и около всички важни селища покрай него, бива заселено компактно турско население. За опазване пѣтниците отъ грабежъ по опаснитѣ мѣста се издигатъ паланки, а частъ отъ християнскитѣ села се въздигатъ като дервенджийски. Неудобствата, които предлагалъ пѣтя за селата, разположени край него, принуждавало християнското население да избѣгне пѣтя и се заселва далечъ отъ него. Пѣтътъ бива занемаренъ презъ срѣдата на 17. в. и едва около шестдесеттѣхъ години на миналия вѣкъ, по почина на Митхадъ паша се изработва шосето Нишъ—Пиротъ—София—Ихтиманъ.

3. Положение, граници и повърхнина на Вакарелъ като покрайнина (стр. 62—63).

Вакарелъ отстои на 39 клм. отъ София, на 35 клм. отъ Самоковъ и на 17 клм. отъ Ихтиманъ.

Землището на старото събрано с. Вакарелъ, чиято обработваема земя е била главно около седловината, е заемало значително по-малка площъ отколкото тая, която се заема сега отъ всички вакарелски махали. Следъ като то се разпрѣсва, скрититѣ изъ гората отдѣлни къщи, бързо засебили се като махалици, обсебватъ околната земя, съ което се разширяватъ значително границитѣ му. За това е благоприятствувало и обстоятелството, че поземленитѣ граници не сж били така добре опредѣлени, както днесъ е случаятъ, понеже сж минавали въ по-голѣмата си частъ изъ гори.

Границитѣ на вакарелското землище, описани подробно, затварятъ едно пространство за покрайнината отъ 153·9 кв. клм.

4. Минала и сегашна административна и епархиална принадлежност (стр. 63—66).

Вакарелскиятъ ридъ представя както орографска, така и етнографска и говорна граница, поради което Вакарелъ винаги се е явявалъ като крайна брѣнка на административнитѣ и епархиални единици, които сж обхващали този край. Презъ всички голѣми и малки промѣни въ административното дѣлене, правени отъ турци и българи въ тия части на България, Вакарелъ винаги е билъ подчиненъ на най-близкитѣ градски селища Ихтиманъ или Самоковъ, като обикновени административни центрове и на София като по-голѣмъ такъвъ.

5. Прегледъ на поселищнитѣ отношения въ миналото.

а) Предисторическа и ранноисторическа епоха (стр. 66—70).

Въ Вакарелския ридъ, разположенъ сравнително високо надъ морското равнище, съ остъръ климатъ и не особено

плодородна почва, предисторическите люде не сж могли да намърятъ добри условия за животъ. По тази причина тамъ липсватъ изобилни материални останки отъ предисторическо време. Едничкото селище отъ това време (ново-каменната епоха) въ границитъ на покрайнината е недалечъ отъ село Кутрахци.

Първитъ исторически жители, които знаемъ въ тия краища, сж трелитъ и тилатеитъ. Римлянитъ завладяватъ Вакарелския край къмъ 46 г. сл. Хр. Едничкото селище отъ римско време въ границитъ на покрайнината и за което има писмени сведения е Sarto, просъществувало вѣроятно до IV. в. сл. Хр. Отъ него време сж и останкитъ отъ стария римски пѣтъ. Други останки отъ тая ранно-историческа епоха сж черквицата и изкуственитъ могили (tumuli), около 30 на брой.

Свидетели за оживения нѣкогашенъ животъ сж намирацитъ се въ покрайнината стари рудничарски работи.

б) Срѣдни вѣкове (стр. 71—72).

Славянитъ сравнително рано нахлуватъ и се настаняватъ въ тия мѣста. За първи пѣтъ въ границитъ на Българската държава Вакарелъ влиза презъ 809 г., когато Крумъ завоювалъ Софийската област. София бива превзета и присъединена къмъ новоосвободена България отъ Асена въ 1194 г. Тогава ще да е било освободено и нашето краище. Въ втората половина на 13. в. то ще да е влизало въ полунезависимото княжество на Смилеца.

Отъ срѣдновѣковнитъ старини най-важни сж останкитъ отъ крепости (Дѫшевото калѣ — най-голѣмото, Кичиолъ и Разбилъ), които заедно съ онѣзи отъ съседнитъ области сж образували по севернитъ склонове на Ихтиманска Срѣдна гора линия за охрана и отбрана на пѣтищата, шо сж минавали презъ нея.

в) Начало на турското господство и заселване на старото събрано село Вакарелъ (стр. 72—77).

Непосрѣдствени сведения, кога точно нашето краище е било завладѣно отъ турцитъ, нѣмаме. Вѣроятно това е било следъ падането на Ихтиманъ и Самоковъ (1371) и на София (1382 г.).

Населението, което е живѣло по тия мѣста до идването на турцитъ, е било, ако не всичкото, то поне значителна частъ отъ него румънско. То е оставило въ нашата покрайнина земеписнитъ имена Вакарелъ, Калафатъ и др. Следъ завземането на Самоковъ и Ихтиманъ, то се е разбѣгало въ безопасни мѣста, тъй като се е намирало около пѣтя. Малко по-късно, понеже е било обезпокоявано отъ грабежи, то се е изтеглило изцѣло и, както изглежда, за винаги отъ тия мѣста.

Когато станали господари на този край, турцитѣ не намѣрили мѣстно заседнало население. Заради особено важното значение на седловината и пѣтя минаващъ презъ нея, тѣ се принудили да заселятъ такова. Поради малкото колонисти, тѣ заселили българско население, на което дали известни свободи и данъчни облекчения, срещу задължението да пазятъ прохода. Това заселване на Вакарелъ е станало между 1396 г., следъ окончателното покоряване на България, и 1433 г., когато е пѣтувалъ де Брокиеръ, може би по времето на Сюлеймана (1402—1411 г.).

г) Животъ и поминѣкъ на с. Вакарелъ до разпрѣсването му въ 1737 г. (стр. 77—85).

Мнозина отъ пѣтешественицитѣ, пѣтували по стария диагоналенъ пѣтъ¹⁾, сж ни оставили тукъ-таме по нѣкоя бележка за Вакарелъ. Съ помощта на подобни бележки можаме да възстановимъ отчасти миналото и живота му презъ 16. 17. и 18. в.

Голѣми промѣни въ селото не сж ставали до къмъ четирисеттѣхъ години на 18. в. Австро-турската война отъ 1737 г., обаче, се оказва гибелна. Съсрѣдоточилата се турска войска откъмъ Тракийската низина по диагоналния пѣтъ, настроена зле къмъ християнитѣ, станала причина щото населението да се разбѣга. Една часть отъ вакарелци се скрива въ гората, а друга отива още по-далечъ, въ нѣкои отъ другитѣ по-запазени села, чиито дири можаме да уловимъ.

б. *Сегашни поселищни отношения* (стр. 85).

Съ разрушаване на старото събрано село Вакарелъ и разпрѣсване на населението му, се слага край на миналитѣ поселищни отношения, при които, поне между 16—18 в., е имало въ границитѣ на днешната покрайнина само едно село. Едновременно съ това, обаче, се слага началото на днешнитѣ поселищни отношения, тъй като разпрѣснатитѣ въ близката околностъ отдѣлни семейства се сгрупирватъ постепенно, та съ течение на времето се образуватъ днешнитѣ махали.

а) Селището на Пустосела (стр. 85—87).

Следъ като Австро-турската война отъ 1737 г. се свършва и притѣсненията на християнското население намаляватъ, часть отъ скрититѣ въ гората вакарелци се решаватъ да се заселятъ пакъ близу до пѣтя, не на сжщото мѣсто, обаче, а малко по-далече, на височинката, която се намирала срещу гара Вакарелъ и която сега се нарича Пустосела. Това село сжщо така се нарича Вакарелъ.

¹⁾ Курипешичъ, Рамберти, Deruschwan, Pigafetta, Ungnad, Schweiger, Betzek, Вранчичъ и др.

Началото на селището на Пустосела се слага, въроятно, още на другата година, следъ опожаряване на старото село. То не било съвсемъ малко. Ще е имало поне 30—40 къщи, които, отдалечени една отъ друга поради голѣмитѣ си дворове, сж му давали видъ на голѣмичко село.

Новото село се явява като непосредствено продължение на събраното село Вакарелъ не само съ името си, но и съ функциитѣ, които е изпълнявало. То е давало сжщо така подслонъ и храна на пѣтниците. Дали жителитѣ му сж престанали да изпълняватъ дервенджийски задължения, не може съ положителностъ да се установи.

Селището на Пустосела се очертало и като срѣдище на разпрѣснатитѣ къщи и махалици. При него се върнали много близо избѣгали и скрили се по гората семейства.

Новото село не могло, обаче, да утрае дълго. Върлуващитѣ въ последното десетилѣтие на 18. в. и първото на 19. в. кърджалии, съ които турската власт не могла още отначало да се справи, предизвикватъ и тукъ, подобно на много други мѣста въ България, промѣни въ поселищнитѣ отношения. Предъ опасността отъ кърджалиитѣ и гонещитѣ ги редовни турски войски, населението отъ селището на Пустосела се разбѣгва между 1792 и 1798 г. при съществуващитѣ вече махалици, било въ гората, гдето слага начало на нови. По този начинъ наново изчезва срѣдищното селище въ Вакарелъ.

б) Образование и развой на днешното срѣдище на покрайнината — с. Хановетѣ (с. Вакарелъ)
(стр. 87—96).

Неспокойната кърджалийска епоха и вътрешнитѣ междуособици по сжщото време създаватъ голѣмъ безпоредѣкъ и несигурностъ за живота и за имота въ Турската империя. Пазачитѣ, които привилегированото християнско население давало, се оказватъ безсилни да обезпечатъ нуждната безопасностъ по пѣтищата. Затова централната турска власт прибѣгва до друга система, като по всички важни съобщителни артерии създава мрежа отъ стражарски постове — караули, помѣстени въ кули. Въ землището на нашата покрайнина биватъ издигнати три кули, една отъ които при днешното ѝ срѣдище с. Хановетѣ.

Кулата, разположена на вододѣла, до мѣстото, гдето е било и събраното село Вакарелъ, поставя началото на днешното село Хановетѣ. Тя се явява като залогъ за по-голѣма безопасностъ и за по-малко произволи отъ страна на турцитѣ. Но въпрѣки това, между напласеното население се намиратъ хора, които се решаватъ да дойдатъ при нея и да направятъ тамъ къщурка-ханъ, за да могатъ да използватъ облагитѣ,

които пжтътъ имъ предлагалъ. Така вече презъ 1855 год. въ Хановетъ е имало 10 семейства.

Ако и толкова малка, тази махала и тогава се е считала за неоспорвано срѣдище на Вакарелъ, поради разположението ѝ на пжтя, както и поради обстоятелството, че се намира точно всрѣдъ другитъ махали. Редица други обстоятелства, извънъ благоприятното ѝ географско положение, способствуватъ за закрепването ѝ въ тази посока (кулата, старитъ грабища, построяването на черква презъ 1836 г. и др.).

Особено оживление настѣпва въ Хановетъ следъ шестдесеттѣхъ години на миналия вѣкъ, когато се работи и открива шосето отъ София за къмъ Пловдивъ. Новитъ заселници, които прииждатъ по това време отъ другитъ вакарелски махали, построяватъ къщитѣ си край шосето, съ което дотогавашното срѣдище на селото до старата черква се измѣства. Това оживление се усилва още повече следъ построяването на ж. п. линия до Сараньово и Бѣлово (1873 г.).

Десеттѣхъ години следъ освобождението сж най-цвѣтещиятъ периодъ въ живота на Хановетъ, когато тѣ оставатъ последно селище на границата съ Източна Румелия, та се учредява въ тѣхъ митница, телеграфо-пощенска станция и др. Самото село почва да се води въ официалнитъ книжа като градецъ Вакарелъ. Построяватъ се сжщо така и нѣколко нови и по-голѣмички ханове, за да може да се обслужва цѣлиятъ превозъ, построява се голѣма и хубава черква (1903 г.), отваря се третокласно депо (1915—16 г.) и пр. Цѣлото развитие се съпровожда съ отваряне на дюкяни и изникване на занаятчий, съ което стопанскиятъ обликъ на селището още по-добре се очертава. Хановетъ сж нарастнали чрезъ постепенно прииждане отъ другитъ вакарелски махали. Само много малкъкъ процентъ отъ населението му е дошло или произхожда отъ не вакарелски селища.

в) Образуване и развитие на другитъ вакарелски селища (стр. 96—116).

Цѣлата картина на образуването и развитието на вакарелскитъ селища може добре да се възстанови и то главно възъ основа на това, което старитъ хора знаятъ и могатъ да разправятъ.

Презъ 1737 г. населението се разбѣгва предъ заплашващата го опасностъ и се скрива низъ близката гора, която е заемала много по-голѣмо пространство отколкото днесъ. Разбѣгалитѣ се не се събиратъ на едно мѣсто. Всѣко семейство се установява отдѣлно, по възможностъ до нѣкой изворъ. За да иматъ по-добъръ подслонъ, тѣ си построяватъ колиби. Нѣкои избѣгватъ при кошаритѣ си. Трета часть бѣга още по-далечъ и се заселва въ други, близки или по-далечни села.

Първата грижа на отдалеченото от старитѣ си ниви население е била да изоре нови, като всѣко семейство е засебвало една по възможностъ природно опредѣлена частъ, като плоскостъ или ридъ, ограничена отъ долинки или валози. Синоветѣ на първоначално дошлиѣ семейства се отдѣлятъ съ течение на времето и построяватъ кѣщи до бащината си кѣща. Така възниква махалица, състояща се само отъ роднини, защото и носеща името или прѣкора на родоначалника си. Кѣщитѣ на отдѣлнитѣ родове, отъ които се състои тя, не сж сбрани една до друга, а сж значително отдалечени (200—300—500 м.) отъ тия на другитѣ родове. Около една отъ тѣзи махалици идватъ по-късно други близконамиращи се родове, съ което тя се уголѣмява. Махалата запазва, обаче, името на първия заселилѣ се тамъ родъ или се налага следъ време това на най-видния родъ.

Тѣзи селища сж типични Rodungssiedlungen.

Разпрѣсването на селището на Пустосела презъ кърджалийско време праща нова вълна отъ заселници къмъ до тогава сжцествуващитѣ махалици. Новитѣ бѣгълци се установяватъ при тѣхъ или пъкъ слагатъ началото на нови махалици, чието по-нататъшно развитие става по гореописания пѣтъ. Все по това време голѣма частъ отъ тогавашнитѣ махалици промѣнятъ мѣстата си, като се отдрѣпватъ още по-навжтре въ гората, за да не се виждалъ дори димѣтъ отъ коминитѣ имъ. Промѣни ставатъ сжщо така и по време, когато върлувала чумата.

Прибирането на малкитѣ махалици къмъ близко намиращитѣ се по-голѣми махали продължава до преди двадесетина години.

Засебването на сегашнитѣ махали и села (м. Бальовци, м. Банчовци, с. Богдановци, м. Брѣнковци, м. Бузяковци, с. Бърдо, м. Джамузовци, м. Драгйовци, с. Крушовица, с. Кутрахци, м. Мечковци, м. Млѣчановци, м. Пѣновци, м. Полиовци, м. Поповци, м. Рѣжана, м. Селянинѣ, м. Семковци, м. Яздйрастовци) съ този обхватъ и съ тѣзи имена, които носятъ днесъ, става окончателно следъ освобождението, за което главно спомага администрацията.

г) Разтурени вакарелски махали (стр. 116—117).

Разтуренитѣ махали сж 6 на брой. Отъ тѣхъ 4 се разтурватъ следъ освобождението (м. Ежовци, м. Корчаковци, м. Дошевици, м. Пореванци), а 2 преди освобождението (м. Обрѣтовци и м. Ляовци).

д) Положение на селищата (стр. 117—120).

По отношение на диагоналния пѣтъ, вакарелскитѣ селища и следъ освобождението оставатъ, както и при бѣгст-

вото, въ страни отъ него. По отношение на топографското положение има селища върху плоскости, върху плоски ридови гърбища, върху ридови склонове, върху долинни склонове и върху тераси. Въ височинно отношение сж разположени между 820 и 1030 м. По отношение на водната мрежа селищата се намиратъ при изворитѣ.

е) Голѣмина и разпредѣление на селищата
(стр. 120—121).

Броятъ на кжшитѣ на отдѣлнитѣ селища се колебае между 12 и 106 кжщи, като срѣдно на всѣко едно отъ селищата се падатъ по 47 кжщи. По броя на жителитѣ си селищата се редятъ между 70 и 649 души. Гжстотата на населението въ покрайнината е 34.5 души на кв. клм.

ж) Типъ на селищата (стр. 121—122).

Следъ разпрѣсването на сбраното старо село Вакарелъ е имало въ покрайнината само отдѣлни дворове, които следъ нарастването ставатъ малки махалици или колиби (Драшовци, Ръжана). По-нататъшното развитие на селищата довежда до сгрупирване на отдѣлнитѣ махалици около една отъ тѣхъ, та се създава купната форма на повечето отъ селищата. Диагоналниятъ пжтъ спомага щото с. Хановетѣ да се развие като пжтично село. Физиономията на селищата се промѣня почти изцѣло следъ освобождението.

з) Дворъ, кжща и други сгради. (стр. 122—130).

Кжщата на всѣко домакинство се намира въ по-голѣмо или по-малко заградено мѣсто, на което мѣстното население дава името селище. Въ всѣко обитавано селище, споредъ вакарелци, трѣбва да има непременно кжща, дворъ, харманъ и градина или градинчѣ. Днешната вакарелска кжща има за начало тоя първобитенъ типъ, отъ който, по различни пжтища на развитие, е произлѣзла по-голѣмата частъ отъ различнитѣ на гледъ народни кжщи, що се срѣщатъ изъ българскитѣ земи. Другитѣ сгради сж: плѣвня, хамбаръ, зимникъ, кошара, фурня, кочина и др. Постройки отъ махалитѣ, които да служатъ за стопански цели, като изключимъ воденицитѣ и тепавицитѣ, нѣма.

и) Преселнически движения на населението.
(стр. 130—140).

Нашата покрайнина се проявява като разпрѣсваща, а не като привличаща областъ, поради което заселванията въ нея сж далечъ по-малко отъ изселванията. Що се отнася до чисто мѣстнитѣ, ставащи въ границата на покрайнината преселничества, тѣ сж насочени почти изключително къмъ с. Хановетѣ.

Заселванията въ Вакарелъ сж извънредно малко и се дължатъ почти изключително на случайни причини.

Старитѣ изселвания сж ставали най-вече въ посоки перпендикулярни на стария диагоналень пѣтъ, обстоятелство, което само по себе си говори за бѣгството отъ пѣтя.

Изселванията, които ставатъ откъмъ началото на 19. в. до освобождението, сж сравнително малко. Следъ освобождението, обаче, когато турското население почва да продава имотитѣ си и да отива въ Турция, изселванията на вакарелци се засилватъ извънредно много. Сега тѣ ставатъ по посока на диагоналния пѣтъ, като изселниците се настаняватъ главно въ близки и познати тѣмъ села въ Софийско, Ихтиманско и Пазарджишко поле. Изселванията следъ войната сж насочени въ грамадната си часть къмъ София.

Накратко характеризирани, изселванията отъ Вакарелско преди освобождението ставатъ главно по политически причини, а следъ освобождението по стопански причини.

IV. Стопански отношения. (стр. 140—170).

Когато прадѣдитѣ на вакарелци се заселватъ по тия мѣста, намиратъ достатъчно земя за обработване, изобилна паша и вѣковни непожтнати гори. Следъ разпрѣсване на старото събрано село, вакарелци започватъ и новъ занаятъ — горене на вжглища, необходими за самоковската желѣзодобивна индустрия, което поставя земеделието на по-заденъ планъ. До откриването на ж. п. линия (1888 г.), тѣ сж имали известни приходи отъ кираджийството. Между 1870 и 1888 г. тѣ сж работили по постройката на ж. п. линия и при поправката на шосето. Следъ освобождението значителни приходи вакарелци си докарватъ чрезъ слугинството.

Въ отдѣлни глави сж разгледани по-подробно: земеделието, горитѣ, скотовѣдството, минералнитѣ богатства и другитѣ занаяти на населението. Отъ занаятитѣ на миналото сж разгледани: вжглищарството, кираджилѣкътъ, сезоннитѣ печалбарски придвижвания: романя, чамуръ и чалтъкъ. Стопанската обмѣна въ Вакарелско се извършва чрезъ натуралната размѣна, по пазарнитѣ центрове (Самоковъ, София, Ихтиманъ, Новоселци, с. Хановетѣ) и по време на нѣколкото събори, които ставатъ на опредѣлени празнични дни.

V. Демографски бележки. (стр. 170—173).

Въ тази глава сж дадени числени данни, които се отнасятъ до гъстотата на населението, народностния съставъ, прирѣста, възрастния и половъ съставъ и грамотността.

VI. Етнографски бележки: (Стр. 173—181).

По сегашната си мъжка носия, вакарелските селища спадатъ въ голъмата група на чернодрешковцитѣ. Тѣ се намиратъ точно на границата имъ. Народната носия, обаче, днесъ, особено отъ мъжетѣ, започва да се изоставя и да се замѣства отъ безвкусенъ градски комплектъ.

Всички промѣни и чужди влияния, които имаме въ вакарелската мъжка и женска носия, се дължатъ най-вече на оживенитѣ отношения, които вакарелци иматъ съ всички околни краища, поради кръстопътното имъ положение.

Физикогеографски проучвания въ гр. Орѣхово и околността му

Известия на Българското географско дружество, кн. I, София, 1933, Сборникъ въ честь на Анастасъ Т. Иширковъ по случай 35-годишната му професорска дейность. Стр. 157—172, съ 5 фигури, 6 фотогр. снимки, 1 карта и Zusammenfassung 1 стр.

Преводъ на нѣмското резюме къмъ статията, направенъ отъ проф. Д. Ярановъ

Въ настоящата работа ние разглеждаме физикогеографскитѣ отношения въ тригълника между рѣкитѣ Скътъ надолу отъ село Буковци, Дунавъ и алувиалната низина на с. Островъ. Следъ кратко разглеждане на орографията, ние разглеждаме геоложкитѣ отношения въ тая областъ. Най-старитѣ наслаги сж плиоценски, върху които се намиратъ кватернерни наслаги, припокрити съ лъосъ. Фигуритѣ 1, 2, 3 и 4 представятъ геоложки профили отъ различни мѣста отъ Дунавъ на югъ. Плиоценската серия при Орѣхово е наклонена съ 5° на югъ. Асиметрията между българския и румънския дунавски брѣгъ се дължи на единъ разсѣдъ, при който е станало потъване на румънската низина и издигане на българската дунавска плочеста земя. При Орѣхово тоя разсѣдъ е отъ младо геоложко време, защото пресича плиоценскитѣ наслаги.

Поради лъосовата покривка областъта е безводна на повърхността. При Орѣхово, хидроложкитѣ отношения на който градъ ние разглеждаме подробно, се различаватъ 7 водоносни хоризонти, които улесняватъ явяването на буйната зеленина, въ която е скритъ градътъ Орѣхово. Следъ това ние разглеждаме лъосовата покривка. Единъ важенъ белегъ въ нея е 2—2.5 м. дебелиятъ пластъ отъ лъосова глина, който раздѣля лъоса на две неравни части. Лъосътъ, който се намира подъ глината, е дебелъ 8—10 м., тоя, който се намира отгоре —

значително по-дебелъ. Върху дебелината на льосовата покривка при Орѣхово, на което мѣсто тя минава за най-дебела въ България, има различни данни. За да имаме по-точна представа за действителнитѣ отношения, ние начертахме профила на фиг. 4. Даннитѣ за височинитѣ сж взети отъ нивелацията на Военния географски институтъ, като бѣха съпоставени съ измѣрванията на мѣстната градска нивелация. Отъ последната взехме височината на отворитѣ на кладенцитѣ, които се намиратъ въ посоката, въ която е тегленъ нашиятъ профилъ. По тоя начинъ ние установихме, че най-горниятъ плиоценски пластъ, плиоценскитѣ глини, достигатъ 126 м. абс. височина. Отъ тукъ льосътъ се издига съ дебелина 85 м. като обширна гърбица надъ града. Най-дебелъ е льосътъ при височината Капитаница — 100 м. (абс. височина 225·7 м.).

По-нататъкъ ние разглеждаме подробно тераситѣ, които се намиратъ покрай брѣга на Дунавъ въ изучената отъ насъ област. Първата, най-низката тераса, се издига на 10 м. надъ срѣдното водно ниво на Дунавъ. Западно отъ Орѣхово тя е изрѣзана въ варовици. Тая тераса се дължи на рѣчната ерозия. Надъ нея се намира една денудационна структурна заравненост, която е най-висока на западъ отъ Орѣхово. На изтокъ отъ тоя градъ височината ѝ намалява. Между тия две тераси и най-горната тераса, която представя действителната повърхнина на севернобългарската равнина, на нѣкои мѣста е започнала да се образува трета тераса. Образуването на всички тия тераси е посочено схематично на фигура 6.

Въ землището на гр. Орѣхово се виждатъ ясно 4 тераси: I на 30—40 м. абс. вис., II на 72—102 м., III на 106—130 м., IV на 140—210 м. Последната отговаря на равнището на севернобългарската равнина. Втората тераса въ Орѣхово се е образувала чрезъ постепенно понижаване на предната частъ на третата тераса. Причината за това сж движения на почвата. На приложената карта сж нанесени всички мѣста, на които ставатъ движения на почвата въ землището на града. Отъ тая карта става явно, че всички свлачища сж свързани съ плиоценскитѣ глини. Всички мѣста на бързо свличане сж тѣсно свързани съ малкитѣ рѣкички. По-нататъкъ ние разглеждаме подробно процеситѣ, на които се дължатъ тия процеси въ плиоценскитѣ глини. Нѣкои отъ тия процеси сж отъ рода на калнитѣ течения, а други сж прости свлачища. Ние посочваме мѣрките, които трѣбва да се взематъ, за да се отстранятъ материалнитѣ щети, които се предизвикватъ отъ тия движения на почвата. Най-важната стопанска последица отъ тия движения е обстоятелството, че населението не може да получи никаква ипотека за своитѣ сгради.

Проф. Д-ръ Анастасъ Иширковъ

сп. „Отецъ Паисий“, год. VI, кн. XI и XII, София, ноемврий—декемврий 1933 г., стр. 282—284

Завидната висота, на която се намира нашиятъ университетъ, се дължи на дългогодишна и неуморима работа на недостатъчно познати и подходящо оценени отъ широкитѣ срѣди у насъ научни работници. За да стигне нѣкогашниятъ висшъ педагогически курсъ, откритъ презъ 1888 г. съ тѣсната задача да подготви учители за срѣднитѣ училища, до днешния университетъ, въ който отъ 117 катедри се излжчватъ знания за 18 специалности, отъ професори, мнозина отъ които сж познати далечъ задъ границитѣ на България, се дължи на една, вече въ преклонна възраст генерация, която съ редица дългогодишни усилия успѣва да закрепи университета и му извоюва академични свободи, съ каквито се ползватъ старитѣ съ нѣколко вѣковни традиции университети. Тая генерация трасира пѣтицата, по които се развиватъ сега наукитѣ, изучавани въ тритѣ стари факултета на университета. Видно мѣсто срѣдъ нея заема и първиятъ нашъ професоръ по география д-ръ Анастасъ Т. Иширковъ, който вече цѣли 35 години преподава тая наука. Този случай неговитѣ ученици, приятели и почитатели, по починъ на Българското географско дружество, чийто председател е проф. Иширковъ, поискана да ознаменуватъ по единъ по-тържественъ начинъ. Пригответи се отъ специално избранъ юбилеенъ комитетъ юбилеенъ сборникъ, въ който сж напечатани 39 специални научни статии, главно изъ областитѣ, въ които самъ проф. Иширковъ е работилъ, отъ 31 наши и 8 чужди учени. Прекалената скромность на юбиляра и незакрепналото му здраве сж прѣчка да му се укаже въ една по-многолюдна, пропита съ задушевность срѣда, всичката обичъ, признателность и възхищение отъ неговото дѣло, каквито хранятъ къмъ него всички, които отблизу или отдалечъ сж били въ допиръ съ научното му творчество или сж имали случай да оценятъ незамѣнимия му, пропитъ съ човѣчность характеръ. Но ако за човѣка Иширковъ е нескромно, върху учения Иширковъ трѣбва да се обърне внимание на по-широкитѣ срѣди у насъ, защото цѣлия си досегашенъ животъ той е посветилъ на опознаването и изучаването на страната и народа ни. Нѣма другъ българинъ, който така отблизу да е проучвалъ всички свободни и поробени български краища, да ги е чувствувалъ като плътъ отъ плътта си и така умѣло да е защищавалъ оспорваната имъ съ фалшиви документи българщина предъ чуждия ученъ свѣтъ. Къмъ примѣритѣ на лична смѣлость или гражданска доблестъ, съ които сме свикнали да възпитаваме младото поколѣние, трѣбва да прибавимъ и примѣри като тоя съ Иширкова. Дори въ моментитѣ на всеобща национална екзалтация около Балканската война, той не се е поддалъ на времени увлѣчения и не е измѣнилъ на научната си съвѣсть, ако и да е билъ подтикванъ къмъ подобно нѣщо отъ официалнитѣ срѣди.

Професоръ Иширковъ е примѣръ до голѣма степенъ на само-

създал се човѣкъ. Като невръстно дете той остава пълнен сиракъ. Отгледанъ билъ отъ дѣдо си и баба си. Гимназия е училъ въ Габрово, но последния ѝ класъ довършва въ Търново. Като добъръ ученикъ добива стипендия и следва току-що отворилия се Висшъ педагогически курсъ, който завършва презъ юний 1891 год., наедно съ още 34 души. Тѣ сж първиятъ му випускъ, т. е. тѣ сж първитѣ висшисти, завършили въ България. Следъ като учителствува около една година, той заминава пакъ съ стипендия, презъ 1893 г. въ Лайпцигъ да се специализира по славянска филология, но слуша същевременно география, история и философия. Завършва презъ 1895 г. съ докторски изпитъ по география при известния географъ Рацелъ, отъ когото пази най-отлични спомени. Следъ една повторна специализация въ Берлинъ презъ 1896 г., той бива назначенъ чрезъ конкурсъ за редовенъ доцентъ по география и обща етнография на 1. II. 1898 г., а встъпителната си лекция чете на 19. III. 1898 г.

Първата по-голяма научна студия, която излиза току-що следъ назначението му за доцентъ, е посветена на тогавашната Румънска Добруджа. Този фактъ самъ по себе си ни показва, че първата грижа на първия нашъ университетски ученъ по география е за поробенитѣ наши земи. И до днесъ, въпрѣки, че Румънска Добруджа се значително увеличи, ние нѣмаме друго по-ново и така цѣлостно географско описание на тая българска земя. Следъ нѣколко по-малки студии Иширковъ се залавя за станалата отпосле прочута полемика съ покойния вече сръбски професоръ Цвиичъ, за Македония, най-напредъ съ статия въ Периодическо списание, а после и въ две книги, едната на български, излѣзла презъ 1907 година въ София, а другата на френски, излѣзла презъ следващата година въ Парижъ. По това време вече Иширковъ е извънреденъ професоръ (отъ 1903 г.), а отъ 1909 г. и до днесъ той е редовенъ професоръ. На българитѣ подъ чужда властъ (въ Македония, Добруджа, Тракия, Поморавско, Западнитѣ покрайнини и Бесарабия) Иширковъ е посветилъ 19 книги и около 50 по-значителни студии и статии. По-важни отъ книгитѣ му сж: Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ словѣни (1907 г.); Etude ethnographique sur les Slaves de Macédoine (Paris, 1908); Градъ Солунъ (1911 г.); България и Бѣло море (1914 г.); Западнитѣ краища на българската земя (1915 г.), сжщата се издава и на френски въ Бернъ презъ следващата година; Градъ Враня и Вранска околия (1918) и Les Bulgares en Dobroudja (Bern, 1919). Въ качеството си на специалистъ Иширковъ взима участие като делегатъ при сключването на мирния договоръ въ Букурещъ презъ 1913 год. Съ културни мисии той е билъ изпращанъ въ Германия два пжти и въ Швейцария презъ голѣмата война.

Не по-малко време Иширковъ е отдѣлялъ и върху географията на свободна България. По-важни отъ студиитѣ му сж: Приносъ къмъ географията на кн. България (1907); Хидрография на България (1909); България, Географски бележки (1910), преведена на руски презъ 1911 г.; Ogo-und Hydrographie von Bulgarien (Sarajevo, 1913); Градъ София презъ

XVII. вѣкъ (1912 г.); *Bulgarien Land und Leute* (Leipzig, 1917,—2 тома) — преведена е на унгарски.

Между по-малките му студии заслужават да се отбележат на първо място тия, които засѣгатъ отдѣлните наши градове. Тѣ сж образецъ на сбита и методична разработка. Такива Иширковъ е написалъ върху градоветъ Варна, Шуменъ, Елена, Копривщица, София, Ловечъ, Търново, Бургасъ и Пловдивъ. Друга интересна група отъ негови студии е тая върху имената на голѣмите български области, а именно: Името България (1925 г.); Областното име Загорье или Загора въ миналото и сега (1925 г.); Македония. Име и граници (1927 г.); Имена и граница на Тракия (1930 г.). Въ студиите си върху Добруджа той се спира доста подробно и върху името ѝ.

Една друга група се образува отъ стопанско-статистическите студии на Иширкова, като: Девненските извори и тѣхното поселищно и стопанско значение (1907 г.); Културни растения въ България (1911 г.); Биволътъ въ България (1921 г.); Картофитъ въ България (1922 г.); Струмишко. Стопански чъртици (1924 г.); Статистически бележки за населението на гр. София (1905 г.); Статистически бележки за населението на гр. Силистра (1927 г.) и др. Въ нѣколко статии Иширковъ е разгледалъ границите на България, както и тѣхните промѣни следъ войните. Всичко това достатъчно ясно ни показва, че проф. Иширковъ винаги е ималъ стремежъ въ завършена редица отъ студии да изчерпи, доколкото обстоятелствата сж му позволявали, опредѣленъ въпросъ. Това ни посочва отъ други страни и неговия методъ на работа: чрезъ отдѣлни, по опредѣленъ редъ направени студии, да се приготви едно по-голѣмо изчерпателно изучаване.

Освенъ на български, Иширковъ има трудове на още 10 чужди езика: нѣмски, френски, руски, английски, маджарски, чехски, полски, шведски, италиански и сръбски. Нѣма другъ български ученъ, който да е публикувалъ на толкова чужди езици.

Иширковъ има и редица други заслуги. Той пръвъ разкритикува презъ 1899 г. всички дотогавашни учебници по география и посочи, какъ трѣбва да се пишатъ тѣ. Той издаде първото уптване за изучаване на селищата въ българските земи (1906 г.). Като пръвъ уредникъ на Географския институтъ при Университета, той слага основите на библиотеката и богатите му сбирки. Иширковъ е председател на Българското географско дружество отъ основаването му и до днесъ. Въ управлението на Университета той е взималъ дейно участие било като членъ на Академическия съветъ, било като ректоръ (презъ 1915—16 г.). Той е преподавателъ по география въ Свободния университетъ отъ откриването му и до днесъ.

Това е съвсемъ накратко изложена научната и културна дейностъ на Иширкова. Единъ колкото и бѣгълъ погледъ върху нея е достатъченъ да ни покаже, че тоя достоенъ синъ на хубавия предбалкански градъ Ловечъ, всѣкога изпълненъ съ чувства на дългъ къмъ народъ и родина, е единъ голѣмъ и достоенъ синъ на България,

Сжщата статия печатана и във в. „Миръ“, брой 10,029
отъ 16 декемврий 1933 год.

Дванадесет рецензии на български трудове във „Bibliographie géographique internationale“ 1932, Paris, 1933,
стр. 291—295.

Проф. Д-ръ А. Иширковъ

Животъ. Сп. „Завети“, год. I, кн. 1, януарий 1934 г., София, стр. 12—14.

† Професоръ Жеко Радевъ

Сп. „Български туристъ“, год. XXVI, кн. 1, 1934 г., стр. 13, София

Сжщата статия е печатана във в. „Зора“, бр. 4369 отъ
27 януарий 1934 г., София.

Научното дѣло на проф. Ж. Радевъ

В. „Литературенъ гласъ“, бр. 211 отъ 11 февруарий 1934, София.

На 24 януарий т. г. (1934), следъ едномесечно боледуване, почина редовниятъ професоръ по география при Университета, проф. Жеко Радевъ. Неговата така неочаквана смъртъ е тежкъ ударъ за българската географска наука, тъй като нему тепърва предстояха нови по-тежки задачи.

Проф. Ж. Радевъ е роденъ на 31 юлий 1875 год. въ гр. Нови-Пазаръ. Презъ 1894 год. той завършва Шуменското педагогическо училище. Следъ като учителствува въ родния си градъ, въ с. Върбица и гр. Преславъ цѣли 6 години, той постъпва въ Университета въ 1900 год. и го завършва въ 1904 год. Две години той бива учителъ въ Бургасъ, следъ което въ 1906 год. постъпва като асистентъ въ Университета. Такъвъ той остава до 1915 год., когато се хабилитира като редовенъ доцентъ. Презъ 1921 год. той бива повишенъ въ извънреденъ професоръ, а отъ 1927 год. той е редовенъ професоръ. На специализация и научни занимания той е прекаралъ четири семестра презъ 1911 и 1912 год. въ Берлинъ и два семестра презъ 1923/1924 г. въ Берлинъ и Виена.

Научната си дейность той почва съ студията Нѣколко бележки върху климата на гр. Бургасъ. Следъ нея следва важната му студия Картометрически приноси за изучаване на България, излѣзла презъ 1910 г. Въ нея за първи пжтъ се даватъ точни измѣрвания на територията на България, на голѣмината на отдѣлнитъ рѣчни басейни, на дължината и увеса на по-важнитъ български рѣки, на пространството на всички наши полета и

пр. По-важниятъ му трудъ, който идва следъ това, е реабилитацията му Карстови форми въ Западна Стара-планина. Тоя трудъ на проф. Радевъ е останалъ единственъ по рода си и до сега въ българската географска наука. Първиятъ му дѣлъ е заетъ отъ обща теоритична постановка на въпроситъ. Той е написанъ съ вещо познаване на всички литературни източници, поради което дълго още ще се използва отъ всички, които искатъ да се запознаятъ съ тоя видъ извѣтриване на варовиковитъ скали. Въ другитъ части на книгата се разглеждатъ подробно всички характерни прояви на карста въ Западна Стара-планина.

Презъ време на общоевропейската война проф. Радевъ има възможността да обходи, било самъ, било въ компания съ нѣмския проф. Oestreich, всички планини въ Югозападна България и Македония. Като резултатъ на тия му научни обиколки излизатъ нѣколко негови студии като: Геоморфологични белези на българскитъ земи и тѣхното значение за температурнитъ и валежни отношения на страната ни (1919 г.); Алпийски и подалпийски пояси нависокитъ български планини (1920 г.) и книгата му Природната структура на високитъ български земи, излѣзла като № 2 на Българска географска библиотека презъ 1920 год. Това е една любима книга на младитъ студенти по география, защото съ лекъ непретрупанъ езикъ ги запознава съ всички разрушения и отнасяния, които ставатъ въ високитъ планини, като резултатъ на което се идва до днешния имъ морфоложки обликъ. Дадени сж много примѣри за ледникова скулптура отъ Рила, Пиринъ, Шаръ, Корабъ и други планини. Презъ 1923 г. проф. Радевъ издава нова книга Рѣка Вжча и нейната долина, която представя географското проучване на басейна на р. Вжча, за да се изтъкнатъ природнитъ предпоставки за направа на баражъ и водна електрическа централа на нея. Презъ 1925 г. проф. Радевъ публикува въ „Македонски прегледъ“ студията Географска и етнографска Македония. (Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ). Тя и статията Географска и етнографска България въ нейнитъ исторически граници сж единственитъ му трудове, които нѣматъ физикогеографски характеръ. Презъ 1926 год. проф. Ж. Радевъ издава важната си студия Има ли следи отъ дилувиялно заледряване на Витоша, въ която отхвърля твърденията на нѣкои наши геолози, че подобно заледряване е съществувало. Най-голъмиятъ трудъ на проф. Радевъ е Източна Стара-планина и долината на р. Камчия, излѣзълъ презъ 1927 год. Съ него той прави тънъкъ анализъ на сегашнитъ морфоложки отношения въ тоя край, за да изтъкне пжтищата, по които се е дошло до тѣхъ.

Последниятъ трудъ на проф. Радевъ е голѣмата му студия Епигенетични проломи въ долината на р. Струма, публикувана въ Юбилейния сборникъ, издаденъ въ честь на професоръ Иширковъ. Отъ Радевъ е също отдѣлътъ Географско положение, граници и повърхнина на Българското царство, публикуванъ редовно въ Статистическия годишникъ на България отъ

1925 год. насамъ. Освенъ това той е написалъ двадесетина други по-малки научни статии.

Проф. Радевъ имаше отлично разработени лекции, които трѣбва да се издадатъ, за да може поне по този начинъ прииждащитѣ нови студенти по география въ Университета да не чувствуватъ така силно загубата на тоя мъчно замѣнимъ наученъ работникъ.

Това е накратко научната дейность на проф. Радевъ. Той е единичниятъ български географъ, който почти цѣлата си дейность е посветилъ на физическата география. Неговата сравнително не голѣма продуктивность се дължи и на това, че той е истински пионеръ въ тая областъ, поради което е трѣбвало да превъзмогне редица прѣчки отъ най-различно естество. Когато научната му дейность се оценява, не трѣбва да се изпусчатъ изъ предъ видъ две нѣща. Първо, че Радевъ бѣ педагогистъ по срѣдното си и висше образование, и е трѣбвало съ редица усилия да преодолѣе това си хуманитарно образование и се насочи къмъ природонаучнитѣ науки, въ тѣсна връзка съ които стои физическата география, къмъ която го е напжтилъ неговиятъ учителъ проф. Иширковъ. И второ, че цѣлата научна дейность на Радевъ се явява като прѣко допълнение на работата на професоръ Иширковъ, който съвсемъ малко време е отдѣлилъ за физическата география. Подъ този жгълъ на зрение ние можемъ най-добре да схванемъ и правилно да оценимъ научното творчество на проф. Радевъ.

Но той има много заслуги и като организаторъ. Съ негово дейно участие се е снабдилъ Географскиятъ институтъ при Университета съ сегашнитѣ си сбирки и съ голѣмата си библиотека. Съ негово живо съдействие се е основало и развивало Българското географско дружество. Като представителъ на Университета въ Строителния комитетъ на новитѣ университетски постройки, той вложи не малко енергия и време, за което му много помагаше и вродениятъ технически усѣтъ, който имаше.

Проф. Радевъ не бѣше отъ тия учени, които обичатъ да вдигатъ шумъ около себе си. Поради това той е малко познатъ на широкитѣ срѣди у насъ, въпрѣки че има близу три десетилѣтия отъ какъ е започналъ научната си дейность. Дѣлата, примѣрътъ и напжванията му сж, обаче, добре познати на българскитѣ географи, на които тѣ винаги ще служатъ като подтикъ къмъ нови успѣхи и развой на младата българска географска наука.

Уземнитѣ кжщи въ Дун. България

Год шникъ на Софийския университетъ. Историко-филологичеески факултетъ. Кн. XX, 14, София, 1934 г., стр. 1—76, съ 19 фотографии и 19 образи въ текста и 1 карта извъ въ текста. Zusammenfassung 6 стр. (Резюме, направено отъ Петъръ Г. Пенчевъ по нѣмския преводъ къмъ студията).

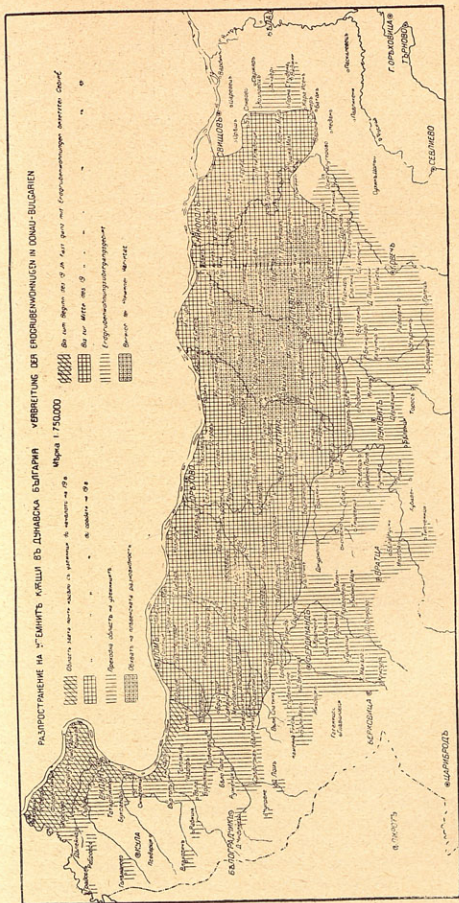
Въ първата глава на тази студия авторътъ показва, че примитивнитѣ селски кжщи въ България, както по отношение

на тѣхната история на развитие, така и по отношение на тѣхното географско разпространение, не сж изследвани. Едничкият опитъ за една обща представа за различнитѣ български кжщни типове и зоната на тѣхното разпространение въ зависимостъ отъ онѣзи на цѣлия Балкански п-овъ е билъ направенъ отъ Цвиичъ въ „La Péninsule Balkanique“, Paris, 1918 год. Цѣлото разпредѣление, направено отъ Цвиичъ, дотолкова до колкото се отнася до България, е безъ всѣкаква стойностъ, тъй като самото то не е резултатъ отъ научно изследване на мѣсто, а е резултатъ на една чисто кабинетна спекулация, за основа на която сж му послужили нѣкои историко-етнографски факти. При пжтуванията си, авторътъ е констатиралъ, че уземнитѣ (жилища) кжщи, за които има писмени данни за едно време отъ преди 2000 г., въ Дунавската равнина сж на пжтъ да изчезнатъ напълно. Това обстоятелство е принудило автора да ускори изследванията си, чиито резултати той е мислилъ да бждатъ обектъ на една негова бждеща работа.

Въ втората глава той разглеждѣ писменитѣ сведения и частични изследвания върху уземнитѣ кжщи въ Дунавска България. Най-стари сведения има отъ Страбонъ (63 год. пр. Хр. — 19 год. сл. Хр.) и отъ Клавдий Птоломей, които ни осведомяватъ за тракийското племе *тρωλοδοῦται*, което е било оседнало къмъ дунавското устие. Славянитѣ сж познавали сжщия типъ жилища. Последнитѣ сж сжществували вече презъ времето на великия царъ Симеонъ, както се заключава отъ единъ сборникъ отъ закони отъ онова време.

Други сведения изхождатъ отъ най-ново време. За уземнитѣ кжщи съобщава графъ фонъ Марсилъи (началото на 18. в.), абатътъ Доминико Систини (края на 18. в.), както и всички западни пжтешественици, които сж пропжтували Дунавска България между рѣкитѣ Тимокъ и Янтра отъ началото на 19. в. (A. Voué, M. Blanqui, H. Wachenpusep, F. Kanitz, геологътъ F. Toula, K. Jireček и др.). Въ българската научна литература кжси и разпокжсани сведения сж дали геологътъ Г. Х. Златарски, археологътъ В. Добруски и лѣкарътъ д-ръ И. Васановичъ. Сравнително най-много материали за уземнитѣ кжщи сж публикували етнографътъ Д. Мариновъ и архитектътъ Т. Златевъ. При своитѣ изучвания последнитѣ двама не сж обхванали цѣлата троглодитна областъ, поради което тѣ не даватъ нито границитѣ на сжщата, нито различнитѣ варианти отъ уземни кжщи. Въ чуждестранната литература последнитѣ сж описани предимно на основание на изброенитѣ по-горе автори съ изключение на Т. Златевъ, чиято работа е сравнително нова (1930 г.). Авторътъ е взелъ подъ внимание отдѣлнитѣ чужди автори, които сж направили изложение споредъ литературни извори: I. M. Smirnov, M. Murko, L. Niederle, A. Haberland.

Въ третата глава авторътъ изяснява въпроса, какво трѣбва да се разбира подъ уземна кжща, при което дефинира, че

Уземният къщи въ Дунавска България

Гуно Ст. Гунчев

подъ това название трѣбва да се разбира едно жилище, вкопано въ земята, съ издигащъ се надъ поврхността на земята покривъ. При това той подчертава, че въ миналото този видъ жилища не сж представлявали най-лошия видъ кжщи, тъй като по-мизерни били жилищата отъ плетеница, както самъ Францъ Тула свидетелствува.

Въ четвъртата глава се разпростира върху различнитѣ названия, които сж били дадени на уземнитѣ кжщи. При Дунава въ Видинския окръгъ, по рѣка Огоста, названията сж: бордей, бурдей, борделъ и бурдель, които, обаче, сж познати въ цѣлата троглодитна областъ. Въ Ломско се наричатъ кжща уземъ, уземка и уземника, т. е. кжща въ земята. Въ района на Бѣла-Слатина и Орѣхово тѣ се наричатъ прѣстеница, което ще каже приземна кжща. По р. Искъръ и въ Плѣвенския районъ тѣзи уземни кжщи се наричатъ зимникъ, което ще каже земно жилище. Въ областъта на Никополъ навсѣкжде сжществуватъ името землянка, което има значението на горе-изброенитѣ имена. Уземнитѣ кжщи на циганитѣ се наричатъ куптори. Всички тѣзи названия сж продуктъ на новото време, тъй като въ далечното минало, когато всички кжщи сж били такива, тѣ сж се наричали просто кжща, понеже друго жилище не е било познато.

Въ петата глава авторътъ дава точни данни върху разпространението на тѣзи уземни кжщи въ Дунавска България, което е дадено и въ приложената на края на студията му карта. Авторътъ посочва две уземно жилищни области: областъ, кждето до срѣдата на 19. в. почти всички жилища сж били отъ този родъ, и областъ, която е била преходна. Първата обхваща споредъ пресмѣтанията на автора кржгло 7,500 клм., а втората 6,000 клм.

По-нататъкъ той накратко споменава първото преброяване на постройкитѣ въ България, което се е състояло на 1. I. 1888 год. Нѣкои резултати отъ това преброяване той съобщава заедно съ преброяването на сградитѣ въ 1893 год., което е проведено съ по-голѣма точностъ споредъ направенитѣ отъ автора проучвания.

На 1. I. 1888 год. сжществували въ истински уземни кжщи 213 селища, които сж се числѣли къмъ 151 общини. Сжщитѣ сж имали 237,579 жители или сж представлявали 7.5% отъ цѣлото население за тогавашно време (3,154,375 д.). Общото число на жилищата въ истинската троглодитна областъ възлиза на 32,104, въ което число не сж включени кжщитѣ на лежащитѣ въ тази областъ петъ града. Отъ общото число, 19,529 (60.8%) сж били уземни кжщи. Най-голѣмъ процентъ се пада на Орѣховската областъ съ 75,1%, следъ това следва Плѣвенската съ 72,6% и Никополската съ 67,7%. Въ цѣлата областъ 32 селища били съ повече отъ 40% уземни кжщи. По-нататъкъ сж разгледани петъ отъ ония градове, които ле-

жати въ троглодитната област, тъй като сжщитѣ сж се образували при специфични условия. Презъ турското робство въ уземнитѣ кжщи сж живѣли българитѣ и румънитѣ, докато турцитѣ и евреитѣ (такива е имало само въ Плѣвненъ) сж живѣли въ високи кжщи. Два отъ тѣзи петъ града до скоро имаха голѣмъ процентъ уземни кжщи: Бѣла-Слатина 37⁰/₀ (1888) и 20⁰/₀ (1893) и Орѣхово 27,8⁰/₀ (1888) и 17,6⁰/₀ (1893).

Къмъ сжщинската област на уземни кжщи, около Видинската област, се намира сжщо и единъ прѣстенъ, а сжщо и около Дунавската област, който до началото на 19. в. е притежавалъ само уземни кжщи. Вследствие на политически преобразувания въ края на 18. в. и началото на 19. в. тамъ сж станали народностни размѣствания. Новодошлото население обикновено не е строило вече уземни кжщи.

Въ преходнитѣ области процентътъ на уземнитѣ кжщи въ 1888. год. е билъ 6,9⁰/₀, което ни показва единъ силно подчертанъ преходъ къмъ други типове примитивни селски кжщи. Замѣстването на уземнитѣ кжщи въ Дунавска Бѣлгария е вървѣло паралелно съ подобряването на общото материално и културно ниво на населението, безъ върху последното да е упражняванъ нѣкакъвъ натискъ, какъвто е имало въ Румъния.

Въ шестата глава авторътъ се е занималъ съ естествениѣ предпоставки за сжществуването на уземнитѣ кжщи въ Дунавска Бѣлгария и съ политико-историческитѣ отношения за тѣхното запазване до наши дни.

Сжществена е естествената причина за произхода и запазването на този жилищенъ видъ, която го е благоприятствувала върху лъса. Южнитѣ граници на последния въ общи линии съвпадатъ съ троглодитната област. Втората естествена причина лежи въ климатическитѣ условия. Почти цѣлата област на уземнитѣ кжщи принадлежи къмъ така наречената отъ К. Т. Кировъ „Суха и студена Дунавска област“ (преходна степна област), която се отличава съ сравнително ограничени валежи — годишно подъ или около 500 м. м., отличаваща се съ студена и сурова зима, тъй като е изложена на студениѣ северни вѣтрове и има горещо лѣто. Тѣзи особености на климата правятъ уземнитѣ кжщи много пригодни за живѣне, тъй като презъ зимата въ тѣхъ е топло, а презъ лѣтото хладно. Като последна причина може да лежи липсата на гори. Това, обаче, не е главната предпоставка за появяването и запазването на тѣзи жилища, както Иречекъ възприема, едно схващане, което и много други автори сподѣлятъ. Тукъ авторътъ дава доказателства, отъ които може да се заключи, че само сравнително малко области сж били безъ гори и сж имали единъ напълно степенъ характеръ.

Политико-историческитѣ причини за запазването на уземнитѣ кжщи до днешно време, сж съвсемъ кратко разгледани. Римското строително изкуство не е могло да окаже никакво

влияние върху примитивнитѣ селски кжци на старитѣ траки. Презъ време на Първото и Второто български царства материалната култура на населението не се е повдигнала толкова много, щото последното да изостави стария начинъ на живѣене. Турското робство въ продължение на 500 год. се е проявило въ това отношение сжщо извънредно консервативно. Следъ освобождението на България отъ турското робство (въ 1878) съ материалното повдигане на тамошното българско население се явява и желанието да си уреждатъ домове.

Въ седмата глава авторътъ разглежда първоначалния примитивенъ типъ, развитието и вариантитѣ на уземнитѣ кжци. При последнитѣ той различава четири варианта: тѣзи отъ областта на Ломъ, на Никополъ, на Плѣвенъ и на дунавската крайбрѣжна областъ, така тѣ сж означени по области, кждето се явяватъ въ чиста форма. Процесътъ на развитието на тѣзи четири варианта е даденъ въ една скица. Най-голѣмъ интересъ събужда Плѣвенскиятъ вариантъ, въ който процесътъ на развитие има свое начало отъ едно общо помѣщение за човѣка и животнитѣ. Въ Плѣвенския районъ този типъ се е запазилъ до наши дни. Презъ зимата обитателитѣ спатъ и работятъ въ това помѣщение върху една широка и пространна земна платформа, наречена брѣгъ.

Вънъ отъ това сществуваатъ между рѣкитѣ Скъжтъ и Искъръ различни смѣсени типове. Авторътъ разглежда главно появата на различнитѣ помѣщения, тѣхното предназначение и обзавеждане.

Въ осмата глава авторътъ се занимава и съ други уземни постройки, при които въ троглодитното село не само човѣшкитѣ жилища, а и всички останали за нуждитѣ на общия животъ или на отдѣлнитѣ притежатели служащи постройки, сж сжщо уземни такива. Отдѣлно сж разгледани училища, черкви, крѣчми и подслони. По-нататъкъ се занимава съ оборитѣ „зимници“, въ които презъ зимата (плѣвенския вариантъ) човѣкътъ работи и спи. Сжщо така сж разгледани изби, мазета и винени изби въ Сев.-западна България, свински кочини, хамбаритѣ и т. н. Съвсемъ общо казано, почти всичко въ троглодитната областъ се намира подъ знака на вкопаванието.

Въ деветата глава се занимава съ кжщата зимникъ (построена въ земята кжща) и нейното отношение къмъ уземната кжща. Тази кжща не е спомената въ досега отнасящата се за това литература. Тя има почти квадратна форма въ разрѣзъ, съ едно общо помѣщение за човѣка и животнитѣ, съ бѣло иззидано огнище, малко издигащи се надъ повърхността стени и съ единъ плосъкъ, въ началото покритъ съ слама, а сега съ цигли или плочи, покривъ. Тази кжща се е запазила като междиненъ типъ между уземнитѣ кжци въ Дунавска България и въ Добруджа, което показва, че тя се е

въвела по-късно въ тѣзи области. Обстойното монографично изследване би могло да ни уясни, кой е билъ неговъ носителъ, както и неговото точно отношение къмъ уземнитѣ кжщи.

Въ десетата глава виждаме съ какъвъ единъ високъ типъ се замѣстватъ уземнитѣ кжщи. Тѣзи или сж съвсемъ чужди по типъ на уземнитѣ кжщи или иматъ сжщия разрѣзъ и сжщото наименование. Последната категория високи кжщи преобладава.

Въ единадесетата глава авторътъ разглежда физиономията и живота въ това троглодитно село.

Въ последната, а именно въ дванадесетата глава, авторътъ показва културно-историческото значение на уземнитѣ кжщи. Той подчертава, че тѣ принадлежатъ къмъ най-старитѣ жилищни форми на човѣка, засвидетелствувани още презъ ориняшката епоха. Тѣ съхраняватъ въ себе си много праисторически строителни елементи. Въ началото на историческото време уземнитѣ кжщи представляватъ въ индогерманцитѣ преобладаващия жилищенъ типъ. Авторътъ е на мнение, че едно сравнително изследване на уземнитѣ кжщи въ цѣлия долнодунавски басейнъ и на южнитѣ области отъ сръднодунавския басейнъ (Югославия) би било отъ голѣмо значение, тъй като тѣ сж въ връзка едни съ други.

Професоръ Д-ръ К. Каснеръ

В. „Джга“, бр. 47 отъ 5 ноемврий 1934 г. — София

Едно ценно приятелство

Проф. К. Каснеръ — Проф. А. Иширковъ. В. „Литературенъ гласъ“, год. VII, бр. 251 отъ 28 ноемврий 1935, София, стр 4.

Проф. Д-ръ К. Каснеръ

Сп. „Български туристъ“, год. XXVI, кн. 9, ноемвр. 1934 г. стр. 134.

Кюстендилската котловина и ограднитѣ ѝ части

Приносъ къмъ морфологията на Западна Сръдна България. Годишникъ на Софийския университетъ, Историко-филологически факултетъ — книга XXXI, 2 — София, 1934 г. стр. 1—72 съ 11 фотографии и 13 образци въ текста и една карта извънъ текста.

Преводъ на нѣмското резюме къмъ студията, направенъ отъ проф. Д. Ярановъ.

1. Положението на Кюстендилската котловина и на ограднитѣ ѝ части въ геотектонското разпредѣление на България

Кюстендилската котловина лежи въ западната часть на Сръдна България, която се простира между Стара-планина и старата родопско-македонска маса. Досегашнитѣ изучавания не сж могли да изяснятъ отношението на Западна Сръдна България къмъ орогеннитѣ системи на Балканския полуостровъ. Гънкитѣ отъ мезозойски системи на България се схващатъ отъ Ед. Зюсъ като нѣщо самостоятелно, отдѣлено отъ главнитѣ гънки на Стара-планина чрезъ младия еруптивенъ шокъ на Вискяръ. Стефанъ Бончевъ причислява сжщитѣ гънки отъ мезозойски материали къмъ Балканидитѣ, които сж проявени най-изразително въ Стара-планина. Цвиичъ счита, че Западна Сръдна България представя преходна зона, въ която сж се утаили мезозойски седименти, нагънати въ сжщата посока, въ която сж били нагънати и палеозойскитѣ скали. Страшимиръ Димитровъ и Ц. Димитровъ застѣпватъ, възъ основа на тѣхнитѣ изучавания въ южната часть на Витоша и на Коньовска планина, мнението, че въ Западна Сръдна България има указания за една предсенонска фаза отъ алпийския орогененъ цикълъ. Следователно, тукъ нагъването е станало преди нагъването на Стара-планина, станало въ края на Сенона и презъ Терциера.

Геоморфоложки изучавания на части отъ Западна Сръдна България сж били правени отъ К. Йострайхъ, Ж. Радевъ, Х. Луи, Йованъ Цвиичъ, Й. Гелертъ и Х. Вилхелми. Тѣзи изучавания сж, обаче, недостатъчни, било защото засѣгатъ съвсемъ малки области, или пъкъ защото засѣгатъ само най-общи въпроси, поради което само възъ основа на тѣхъ не може да се получи задоволителна представа за геоморфоложкия развой на нашата област.

Поради интересното тектонско положение на Кюстендилската котловина между старата родопо-македонска маса и планинитѣ на преходната област, нейниятъ морфогенезисъ е твърде комплициранъ.

II. Кюстендилската котловина.

1. Прегледъ на досегашнитъ изучвания.

Въ геолошко и географско отношение Кюстендилската котловина не е изучена изцѣло въ подробности. Въ тоя дѣлъ ние разглеждаме работитъ, които допринасятъ нѣщо въ това отношение, при което идваме до заключението, че досегашнитъ наблюдения не ни даватъ никаква представа върху образуването и развоа на едритъ форми на котловината. Голѣма частъ отъ миоценскитъ наслаги сж били причислявани до сега къмъ Мезозоя. Поради тая грѣшка ареалътъ на котловината е билъ изчисляванъ значително по-малкъ (140 ккм.)

2. Орографски прегледъ

Наблюдавана отъ високо и отъ далеко, Кюстендилската котловина има коритообразна форма. При прекосяването ѝ, обаче, установяваме, че южната ѝ частъ представя хълмиста земя. Освенъ това въ северозападния край и въ срѣдата на котловината се издигатъ две редици отъ хълмове. Котловината се огражда отъ Осогово, отъ така наричаната Осоговия, отъ Бобовдолската котловина, Коньовска планина, планинската областъ на Краище и малката Лисецъ-планина и има 466 кв. ккм. поврхнина.

3. Хидрографски прегледъ

Главната отводнителна артерия на Кюстендилската котловина е р. Струма, която приема въ котловината многобройни притоци, между които се намиратъ и три отъ най-голѣмитъ ѝ притоци, именно Драговищица, Бистрица и Елешница. Ние разглеждаме всички по-важни притоци и даваме тѣхната дължина и увесъ.

4. Котловината презъ Терциера.

Като време, презъ което сж се появили котловинитъ по течението на Струма, се взима Неогенътъ. Нѣкои нови данни говорятъ, обаче, за това, че тѣ сж се образували по-рано. Така напримѣръ при с. Сухострелъ, което се намира на 20 ккм. югозападно отъ гр. Горна-Джумая, се намиратъ палеогенни материали, а въ основата на долнострумскитъ котловини сж били намѣрени отъ Х. Луи и Н. Николовъ миоценски наслаги.

Въ Кюстендилската котловина се отличаватъ два вида терциерни седименти. Еднитъ сж пѣсъци и глини, запазени особено добре въ северозападната частъ на котловината и датирани като Понтиенъ. Тѣ сж слабо денивелирани и то въ вѣншнитъ си дѣлове. Тия седименти се простиратъ въ юж-

ната и източната част на котловината трансгресивно върху по-стари пѣсъчници и мергели, наклонени значително къмъ срѣдата на котловината. По-рано тия наслаги сж били смѣтани за Креда (Хохщетеръ, Г. Бончевъ) или Юра (Г. Златарски). Ние приемаме, че имаме работа въ случая съ миоценски наслаги. Въ полза на това твърдение ние привеждаме едно морфолошко доказателство — всички водни токове на котловината започватъ въ периферията на миоценскитѣ наслаги. (ср. обр. 1.). Кюстендилската котловина е имала презъ Миоцена по-малкъ обсегъ, отколкото днесъ. Къмъ нея не е принадлежала тая частъ, която се намира сега на северъ отъ линията между планинския ридъ Хисарлъкъ при Кюстендилъ и уединеното възвишение Спасовица. Въ края на Миоцена тия наслаги сж се разседнали въ срѣдата на котловината въ посоката, следвана отъ Струма.

Презъ Плиоцена котловината разширява своя обсегъ въ северозападна посока за смѣтка на Краище, гдето и до днесъ се намиратъ много петна отъ плиоценски материали и три малки котловинки. На изтокъ понтийската Кюстендилска котловина е имала широка връзка съ Бобовдолската котловина, въ която тия материали сж запазени и до днесъ. На югъ, обаче, понтийската котловина не е достигала границата на миоценската Кюстендилска котловина. Морфоложки нейното разпространение въ тая посока е означено съ едно стъпало (срв. обр. 2). Освенъ това Кюстендилската котловина е имала две връзки и съ Радомирската котловина. Първата се е намирала по течението на Струма, която тогава е имала около 3 км. широко легло (срв. обр. 3), втората — въ срѣдната низка частъ на Коньовската планина, къмъ която принадлежи и Чокльовското блато. Обсегътъ и връзкитѣ на Кюстендилската котловина презъ Терциера сж дадени на обр. 4. Въ края на Понтиена, респективно въ началото на Левантиена Кюстендилската котловина се нарѣзва, поради издигането на ограднитѣ планини, което е засегнало и котловината. То е било подложено предъ Левантиена на ерозията.

5. Котловината презъ Кватернера.

Презъ стария Кватернеръ срѣдната частъ на котловината е била изпълнена съ рѣчни материали, които се продължаватъ въ периферията въ видъ на леко наклонени наносни кжжели. Презъ младия Кватернеръ рѣкитѣ се връзватъ съ 50—60 м. въ тия материали като последица отъ едно извънредно бързо издигане на оградата. Поради това сж се образували нови тераси, което е било свързано съ отнасянето на доста много материалъ и образуване на така наричаното „поле“, което е много по-малко отъ обсега на котловината.

III. Орографско-тектонски прегледъ на оградата на Кюстендилската котловина.

1. Осогово-планина.

Въ тоя дѣлъ ние разглеждаме на първо мѣсто възгледитѣ на различнитѣ автори за обсега на тая планина (В. Кънчовъ, Й. Цвиичъ, А. Иширковъ и Г. Бончевъ). Осогово-планина се състои отъ две различни части: сѣщинско, високо Осогово, съ североизточно-югозападно направление (срв. обр. 6) и ниско Осогово, или както казва мѣстното население, Осоговията, която се опира отъ източната страна на високо Осогово. Докато Осогово представя староеруптивна ядка съ мантия отъ кристалинни шисти, оградени отъ терциерни седименти и младоеруптивни скали, петрографскиятъ съставъ и тектониката на Осоговията сж по-разнообразни. Въ нея се намиратъ кристалинни и палеозойски шисти, мезозойски и терциерни седименти и еруптивни скали.

Споредъ нашитѣ наблюдения кристалиннитѣ шисти образуватъ една тънка мантия около гранита. Тѣ сж разположени пириклинално около последния. Въ полза на това предположение говори и обстоятелството, че на три мѣста на главното било на планината може да се види гранитътъ, а сжщо и по обстоятелството, че рѣчнитѣ легла се явяватъ като консеквентни долини. Осогово се явява като антиклинала съ североизточно-югозападна посока. Тукъ не може да става дума за събиране, накупване на планински вериги.

Отъ надлъжния профилъ на рѣкитѣ може да се заключава, че планината е претърпѣла въ ново време две силни издигания, и то следъ Миоцена и следъ Понтиена. На последното издигане се дължатъ проломнитѣ части на долинитѣ преди последнитѣ да навлѣзатъ въ котловината.

2. Каменишка котловина.

Малката Каменишка котловина (34·5 кв. клм.) е отдѣлена отъ Кюстендилската котловина чрезъ седловината Дервено (1010 м.). Котловинката представя слабо понижение въ едно ниво на около 1100—1250 м., което е имало голѣмо разпространение на северъ отъ Осогово и датира отъ Понтиена. Каменишката котловина е по-млада. Тя е потънала при издигането на Осогово презъ Кватернера.

3. Лисецъ-планина.

Лисецъ е малка планина, заградена на югъ и изтокъ отъ Кюстендилската котловина, на западъ отъ Каменишката котловина и отъ долината на рѣка Бистрица на северъ. Най-високиятъ ѝ връхъ е Връшникъ Лисецъ (1503 м.). Тая планина

се състои само отъ кристалинни шисти, съ простиране северозтокъ — югозападъ и наклонъ на северозападъ. Тектонски се явява като частъ отъ Осогово-планина, отъ която е била откъсната въ края на Миоцена. Днесъ се явява като блокъ, ограденъ отъ тектонски слаби зони.

4. Краище.

Краище се нарича областта, която се ограничава отъ вододѣла между Българска Морава и Струма, котловинитѣ Каменица и Кюстендилска, рѣкитѣ Струма и Свѣтля и Знеполската котловина. Въ тектонско и морфоложко отношение Краище представя голѣмъ интересъ, обаче, изучаването му едва е започнато. Незначителни морфоложки наблюдения ни е далъ само К. Йострайхъ. За морфологията на тоя край е особено важно обстоятелството, че както Кюстендилската котловина, така и Радомирската — иматъ продължения въ Краище. Различната височина, на която се намиратъ терциернитѣ останки и които сж толкова по-високо разположени, колкото по на западъ се отива, показватъ, че областта е обхваната отъ епигогенно движение въ формата на подуване.

5. Коньовска планина.

Коньовската планина, по голѣмина и по оформеностъ, е втората въ оградата на Кюстендилската котловина. Тя се разпада на две части, именно: Риша планина и сщинска Коньовска планина, чрезъ една низка зона, въ срѣдата на която се намира почти пресушеното Чокльовско блато (срв. обр. 9). Строежътъ на планината е познатъ много добре отъ работата на Ц. Димитровъ — Приносъ къмъ геологията и петрографията на Конява планина. Тая планина се състои предимно отъ Горна Юра и Срѣденъ Триасъ. Намиратъ се три антиклинали съ посока отъ югоизтокъ къмъ северозападъ. Димитровъ е установилъ и наличността на две навлачни плочи.

IV. Резултати отъ морфоложкото изследване.

1. Кюстендилската котловина.

а) Стари долинни дѣна и тераси по р. Струма.

Въ Земенския проломъ на Струма се намиратъ следи отъ две стари долинни дѣна, едното отъ Понтиена, а другото отъ Левантиена, следъ което рѣката се е задѣлбала дълбоко, при което се образували стрѣмни откоси въ низката частъ на пролома (срв. обр. 3 и 10). При селата Ръждавица и Копилковци се намира редица отъ стѣпаловидно наредени тераси отъ различна възраст. Тѣхната височина надъ морското равнище е дадена въ таблица I.

б) Терциерни тераси.

Най-старата от тераситѣ въ котловината е Пелатиковската тераса, която заема южната частъ на Кюстендилската котловина. Тя пресича дискордантно миоценскитѣ материали, отъ които е по-млада, образувана едва презъ Понтиена. 80 м. високъ откосъ я отдѣля отъ по-низката Згуровска тераса. Последната е наведена постепенно къмъ Струма (срв. обр. 11). Тя е образувана презъ Левантиена, тъй като пресича не само миоценскитѣ, но и понтийскитѣ наслаги. Пакъ по време на Левантиена, вѣроятно, се е образувала около малката Ваксевска котловинка една заравненостъ, която ние означаваме като Ваксевска тераса.

в) Кватернерни тераси.

Въ Кюстендилската котловина могатъ да се отличатъ две кватернерни седиментационни плоскости. Едната произхожда отъ стария Кватернеръ (наричаме я Коилска тераса), другата — отъ младия Кватернеръ (наричаме я Дрѣновдолска тераса).

г) Котловинно равнище.

Котловинното равнище е най-младата форма въ Кюстендилската котловина. То се простира отъ дветѣ страни на Струма и нейнитѣ притоци и то най-нашироко тамъ, гдето се вливатъ рѣкитѣ Бистрица, Банска и Новоселска. При Кадиинѣмостъ котловинното равнище се нарушава отъ единъ диоритенъ хълмъ, преполовенъ епигенетично отъ Струма, която следъ това продължава въ малката Мощанска котловинка.

2. Осогово планина.

а) Северниятъ склонъ на планината.

Той представя разседенъ откосъ, за което свидетелствуватъ не само термалнитѣ извори при Кюстендилъ, но и рѣзкиятъ преходъ отъ стръмния откосъ къмъ денудационнитѣ повърхнини (срв. обр. 13). Северниятъ склонъ е образуванъ презъ Кватернера, за което свидетелствуватъ не само голѣмитѣ каменни блокове въ Сѣнокоската котловинка, западното продължение на Кюстендилската котловина, но и дълбоко врѣзанитѣ въ откоса рѣчни долини.

б) Денудационни повърхнини.

Въ тая частъ отъ планината, която се пада въ България, се отличаватъ три добре видими денудационни повърхнини, отдѣлени една отъ друга съ стръмни откоси. Поради издигането на планината, което се е изразило най-силно по посока на главното било, и повърхнинитѣ сж били издигнати на раз-

лична височина. Отдълнитѣ части на най-низката отъ тия поврѣхнини можемъ да схванемъ съ общото име „Поврѣхнината на Памука“. Височината ѝ варира отъ 1270 м. въ най-вѣншнитѣ ѝ части до 1600 м. въ срѣднитѣ ѝ части. Нейнитѣ корелатни наслаги сж понтийскитѣ. Надъ поврѣхнината на Памука се намира Църнотравската поврѣхнина, която се намира само въ срѣднитѣ части на планината. Тя се намира на 1750 до 1970 м. височина. Тя има миоценска възраст. Въ срѣдата на Църнотравската поврѣхнина се намира малко по-високо разположената Руенска поврѣхнина, на 2070 до 2253 м., запазена най-добре по широкитѣ рамене на най-високия връхъ на Осогово-планина — Руенъ (2253 м.). Корелатнитѣ наслаги на тая поврѣхнина ще да сж олигоценскитѣ наслаги въ долината на Брѣгалница. Къмъ всички тия поврѣхнини трѣбва да причислимъ и неиздигнатитѣ части на поврѣхнината на Памука, останали ниско поради това, че сж били пресѣчени отъ тектонски линии, по които е ставало потъване и издигане въ началото и края на Понтиена.

в) Рѣка Бистрица и Кюстендилската котловина

Рѣка Бистрица е текла презъ Терциера презъ Сѣнококската котловина. Ние привеждаме въ работата си нѣкои доказателства въ полза на това предположение, напримѣръ, обстоятелството, че рѣката образува силна чупка; голѣмата младостъ на нейната долина преди влизането ѝ въ Каменишката котловина (срв. обр. 15); рѣчнитѣ чакъли, които се намиратъ въ суходолията подъ седловината Дервено; долинниятъ видъ на тая седловина, която е привлѣкла вниманието и на К. Йострайхъ; и старитѣ рѣчни материали при желѣзопжтната гара на Кюстендилъ.

3. Лисецъ-планина.

Въ тая малка планина се намиратъ само две отъ описанитѣ въ Осогово-планина денудационни поврѣхнини, именно поврѣхнината на Памука и Църнотравската поврѣхнина. И дветѣ иматъ, обаче, тукъ по-малка височина поради по-бавното издигане на Лисецъ. За това говорятъ и подпланинскитѣ стѣпала около планината.

4. Краище.

Ние нѣмахме възможностъ да изучимъ тая областъ отъ морфоложка гледна точка, но, като се сѣди по морфологията на съседнитѣ области, изглежда, че и тукъ ще да се намиратъ сѣщитѣ денудационни поврѣхнини. Изглежда, че най-голѣмо разпространение иматъ тия, които сж отъ понтийска възраст.

5. Коньовска планина.

Коньовската планина е най-младата въ оградата на Кюстендилската котловина, както отъ морфоложка, така и отъ геоложка гледна точка. Презъ Понтиена по-голъма частъ отъ нея е принадлежала на Радомирската и на Кюстендилската котловина. Върху изолирано издигащитъ се надъ котловината възвишения сж се образували по онова време заравнености отъ понтийска възраст. Освенъ това поради трансгресивното разширяване на тия котловини по онова време сж се образували и седиментационни повърхнини. Тѣхнитъ седименти сж, обаче, до голъма степенъ отнесени, поради което се явяватъ споменатитъ понтийски повърхнини отново на бълъ свѣтъ.

V. Заключение.

Въ тоя последенъ дѣлъ ние даваме въ сбита форма по-важнитъ резултати и заключения, които сж дадени и въ настоящето нѣмско резюме.

Десетъ рецензии на български трудове въ „Bibliographie géographique internationale 1933“, Paris, 1934, стр. 313—319.

Всесвѣтска международна карта 1: 1.000.000

Известия на Българското географско дружество. Кн. II (1934) София, 1935 г. Стр. 231 — 247. Съ една карта въ текста и Zusammenfassung 1 стр.

Льосътъ въ Северна България

Съ кратъкъ прегледъ на льосовия въпросъ. Известия на Българското географско дружество, кн. III. София, 1935, стр. 16—79, съ 9 фотографии и 7 образци въ текста и 3 карти извънъ текста. (Преводъ отъ нѣмското резюме къмъ статията, направенъ отъ Д. Ярановъ).

Въ увода се изтъква, че северобългарскиятъ льосъ до сега не е билъ почти никакъ изследванъ. На него не е била посветена нито една специална студия. Въ много статии, които се занимаватъ съ льоса въ Европа, не се споменава нищо за льоса въ Северна България, въ най-добрия случай само се споменава, че тукъ се намира льосъ.

Въ първата частъ на работата е даденъ кратъкъ прегледъ на днешното положение на льосовия въпросъ. Това бѣ

необходимо, защото въ българската научна литература липсва подобно изложение, въ което да се излага съвременната постановка на въпроса.

По-обемистата втора част е посветена на лъоса въ Северна България. Въ първата глава на тая част се дава прегледъ на старитѣ изучавания, при което е билъ засѣганъ и лъосътъ. Първото установяване на лъосъ и наричането му съ това име въ Северна България дължимъ на А. Буе на 1836 г. Редица чуждестранни учени (Ф. Фьотерле, Ф. Каницъ, Ф. фонъ Хохшетеръ, Ф. Тоула, Л. дьо Лоне и др.) и български учени (Георги Златарски, Г. Бончевъ, Ст. Бончевъ и др.) даватъ малки сведения за лъоса, вмъкнати между другото въ тѣхнитѣ работи.

1. Южна граница на лъоса, споредъ геологическата карта на България отъ Г. Н. Златарски (1906—1910 г.).
2. Южна граница на лъоса споредъ новитѣ изучавания.

Въ втората глава се разглежда разпространението на лъоса възъ основа на изучаванията на автора, както и възъ основа на печатани или устни съобщения на нѣкои български автори. Отъ тия нови данни става явно, че лъосътъ има много по-голѣмо разпространение, отколкото е посочено на геоложката карта на Г. Златарски. Грубо очертано, лъосътъ достига до склоноветѣ на Стара-планина, а на изтокъ отъ Шуменъ прехвърля дори Източна Стара-планина, и се намира 8 клм. южно отъ Несебъръ.

Въ третата глава е дадена характеристика на българския лъосъ. На първо мѣсто е разгледана промѣната, която се забелязва въ северо-южна посока на повърхността. Въ южна посока почвитѣ ставатъ все по-глинести и тежки. Следъ това сж разгледани промѣнитѣ въ вертикална посока, при което ние се спираме по-подробно на нѣкои отъ профилитѣ, снети отъ насъ въ северобългарския лъосъ (ср. фигура 3). Отъ тѣхъ става ясно, че има лъосъ отъ три възрасти, отдѣлени единъ отъ другъ съ фосилни почви. Присѣтствието на единъ четвърти,

най-старъ лъосъ, може да се приеме възъ основа на профилъ VII (фиг. 3), който за жалость не бѣ снетъ съ по необходимия най-прецизенъ начинъ.

По-нататкъ ние разглеждаме лъосовитѣ разновидности и тѣхнитѣ гранулометрични анализи, направени, по искане на автора, отъ Б. Букурещлиевъ. Тѣ показватъ, че въ младия лъосъ зърната отъ групата 0.25 — 0.05 мм. (таблица I и II), а въ срѣдния и въ пренаслагания лъосъ групата 0.05 — 0.01 (таблица IV и V) преобладаватъ. Деградираниятъ лъосъ показва срѣдно положение между групитѣ 0.25—0.05, 0.05—0.01 и 0.01 — 0.005 мм. Отъ 30 анализи за карбонатно съдържание става явно, че нашиятъ лъосъ е беденъ на варовикъ. Най-високото установено съдържание е 16.1%. Направената анализа за хумосъ на профилъ III (фиг. 3) показва, че хумосътъ е повече въ глинясалитѣ зони между отдѣлнитѣ лъосове, което показва, че тия глинясали зони представятъ фосилни почви. Ние приключваме характеристиката на нашия лъосъ съ разглеждането на лъосовитѣ кукли, които могатъ да се използватъ съ успѣхъ за установяване, дали дадена глина или почва произхожда отъ лъосъ или не.

Въ четвъртата глава ние се занимаваме съ произхода и възрастта на нашия лъосъ. Следъ като разглеждаме накратко вѣтровитѣ системи презъ Кватернера, ние доказваме, че преносвачи на лъосовъ прахъ въ нашия случай сж били северни и северо-източни вѣтрове. Тоя прахъ произхожда отъ южно-рускитѣ и украинскитѣ части на мореннитѣ полета на северноевропейското заледяване, а сжщо така отчасти и отъ тинята на Дунавъ и неговитѣ карпатски притоци. Последното обстоятелство обяснява значителната едрина на зърната на лъосовия прахъ, а сжщо и неговата значителна голѣмина въ съседство съ Дунавъ.

Ние установяваме възрастта на нашия лъосъ чрезъ сравняване съ профили на бесарабски, украински и южно-руски лъосъ, както и възъ основа на намѣрени въ него кватернерни фауни и палеолитични находки. Ние дойдохме до заключението, че най-младиятъ лъосъ е отъ Вюрмъ II, срѣдниятъ отъ Вюрмъ I, а стариятъ — отъ риското заледяване, а извѣтрителнитѣ зони — отъ интерстадиала Вюрмъ I — Вюрмъ II и отъ Рись-вюрмското междуледниково време.

Въ следващата глава ние се спираме върху значението на нашия лъосъ за днешния релефъ на Северна България. Преди всичко ние разглеждаме геоложкото устройство на поврѣхнината преди лъосонавѣването. Следъ това се спираме на придаденитѣ чрезъ лъосонавѣването нови земи. Последнитѣ представятъ изпълнени съ лъосъ части на голѣмото кватернерно корито на Дунавъ. Почти всички низини въ нашата дунавска област сж отъ тоя видъ. Следъ това се занимаваме съ типичното натрупване на лъосъ въ видъ на гърбици, успо-

редни съ течението на Дунавъ, а сжщо и съ изпълненитѣ съ лъосъ долини. При тѣз гърбици лъосътъ показва най-голѣма дебелина, като при Орѣхово, споредъ една по-раншна наша работа, достигатъ до 100 м. Отъ старитѣ долини нѣкои сж заети съ лъосъ и до днесъ, докато въ други, поради подновена ерозия, той е билъ повече или по-малко отнесенъ. (Сравни фиг. 13).

Въ голѣмитѣ долини, които не сж били повлияни така чувствително отъ лъосонавѣването, лъосътъ се е натрупалъ върху тераситѣ и склоноветѣ, чрезъ което е създадъ и благоприятни условия за населване на тия долини.

Следъ това ние разглеждаме начинитѣ, по които се свлича лъосовата покривка. Може да настѣпи стѣпаловидно пропадане при стени, които се състоятъ изцѣло отъ лъосъ; или общо свличане на лъоса заедно съ неговата подлога, ако тя се състои отъ глина; сриване на лъоса и образуване на насипъ, обикновено при отвесни лъосови стени (особено типични случаи се наблюдаватъ при Никополъ). На много мѣста сжществва, обаче, равновесие между лъоса и неговата подлога, особено когато последната е слабо наклонена или водопронускава. (Сравни фиг. 10).

Въ последната глава ние разглеждаме лъоса въ областта Делиорманъ, въ Североизточна България, поради неговитѣ особени свойства. Тая областъ представя една обширна, покрита съ лъосъ карстова земя. Затрупанитѣ карстови явления се откриватъ само при прокарване на шосета и въ дълбокитѣ долини. Пространнитѣ гори, които сж тѣй типични за областта, сж се появили въ сравнително ново време. За това може да се заключава отъ много обстоятелства, преди всичко, обаче, отъ факта, че много предисторични плоски могили отъ времето 2500 — 1900 г. пр. Хр. се намиратъ днесъ срѣдъ гората. Хидроложката роля на лъоса въ Делиорманъ е твърде голѣма. Въ тая областъ създаватъ локални подпочвени водни нива, отъ които се черпи вода съ помощта на много кладенци.

Ние предполагаме, че е възможно, лъосътъ да е игралъ известна роля при образуването на каолина въ нѣкои находища, които се срѣщатъ въ тая областъ.

Десетъ рецензии на български трудове въ „Bibliographie géographique internationale 1934“, Paris, 1935, стр. 350—355.

Италианската колониална империя

Какво представлява тя. Възстановяване на старата Римска империя. Мѣстото, което заема сега Италия въ свѣта. — в. „Зора“, год. XVII, бр. 5063 отъ 16 май 1936 г.

Bulgarja

[G. Guncsev i An. St. Beszkov] въ сп. „Wiadomosci stużby geograficznej“ zeszyt (cahier) kn. 2, 1936, Warszawa, стр. 169 — 207. Съ фотографии, 3 карти и 1 диаграма въ текста.

Reiseführer der nordbulgarischen Exkursion.

Geographische Übersicht — IV Congrès des géographes et ethnographes slaves
Sofia, 1936 г., стр. 9—20.

Водачъ на екскурзията изъ Северна България

Географски прегледъ

(Преводъ направенъ отъ Д-ръ Л. Диневъ).

I. София — Искърски проломъ — Мездра

Като се напустне София — столицата на България, влакътъ върви на северъ къмъ Искърския проломъ. Щомъ се излѣзе отъ гарата, минава се покрай предградиято Надежда. Надежда е една самостоятелна община, макаръ и почти вече свързана съ София. Тя е едно младо селище. На 1906 г. е основана отъ приселници изъ околността.

Гарата се намира на най-низката тераса на Софийската котловина (547 м.). Почвата, която я покрива, е черна, но не е истински черноземъ. Произлиза отъ рѣчни блатни материали, образувани презъ времето когато тази тераса е била още частъ отъ котловинното равнище.

Селата Илиенци и Кумарица, презъ които се преминава, сж изгубили много отъ своята типична селска физиономия. Къщите иматъ единъ полу-селски полу-градски изгледъ.

Курило е желѣзнопътна станция предъ входа на Искърския преломъ. Той е единъ индустриаленъ центъръ — една частица отъ Софийската индустриална област. Тукъ има термоелектрическа централа, чиято енергия се използва отъ София, както и нѣколко малки фабрики за гуменни произведения, за растителни масла и др.

При Искърския проломъ се забелязва, че денудационните повърхнини на южните склонове на Стара-планина лежатъ много по-близо една до друга, отколкото въ Витоша. Въ началото на пролома се вижда, че високото котловинно ниво има 60 м. височина. Вилхелми, който го е проследилъ, намира, че неговите останки сж конвексно извити, единъ признакъ, който показва, че Искъръ се е задълбалъ въ издигащата се Стара планина.

Искърскиятъ проломъ е дълъгъ 74 км. между ж. п. станция Курило и ж. п. станция Мездра. Отъ Курило до Ла-

катникъ той има южно-северна посока, следъ това западно-източна.

Различни дѣлове отъ пролома сж били използвани още отъ старо време за съобщение. Тепърва, обаче, отъ 1897 год., когато е била завършена сегашната желѣзнопътна линия, Искърскиятъ проломъ става напълно пригоденъ за това. Желѣзнопътната линия има голѣмо държавно и стопанско значение, защото тя е единствената прѣка връзка между Северна България и София. Тя е допринесла много за подобриенето на животнитѣ условия на населението въ пролома. При откриването на линията между София и Мездра е имало само три гари: Курило, Своге и Елисейна. На сѣщото расстояние днесъ има 13 гари и нѣколко спирки. Въ началото всички гари сж се състояли отъ станционнитѣ постройки. Днесъ тѣ представляватъ цѣли селища. Най-много сж се развили Своге и Мездра.

Красотата на пролома и прохладната вода на Искъра привличатъ презъ лѣтнитѣ горещи дни много софиянци.

Всѣка частъ на пролома си има своитѣ геоложки особености. Между Курило и Церово имаме Палеозойски шисти, между Церово и Оплетня хоризонтално разположенъ Мезозоикумъ, между Елисейна и Звѣрино масивни скали (порфиритъ, диабазъ, диоритъ и др.).

Населението на пролома спада къмъ българската етнографска група на шопитѣ, които населяватъ и Софийската котловина. Тѣ сж запазили много отъ своитѣ стари нрави и материална култура. Една частъ отъ тѣхъ живѣятъ въ малки купни селища, друга частъ въ прѣснати единични дворове (държави). При гара Елисейна се намира най-голѣмото индустриално предприятие въ пролома: фабрика за преработване на медната руда, която се свлича отъ мина „Плакалица“ по вжжена желѣзница. Отъ нѣколко години фабриката не работи, поради низкитѣ цени на медъта на свѣтовния пазаръ.

Мездра. При построяката на централната линия, така наричаме ние желѣзнопътната линия, която води отъ София за Варна, Мездра е било едно малко село. На 1893 год. е имало само 68 ж. Скоро следъ това, обаче, се развива бързо като една важна гара и търговски центъръ на Врачанската областъ. На 31. XII. 1934 год. Мездра има 1886 ж. Старата северна частъ и сега още има изгледъ на едно земеделско село

II. Мездра — Бѣлоградчикъ — Видинъ.

При гара Мездра оставяме централната линия и вземаме желѣзнопътната линия за Видинъ. На лѣво привлича вниманието ни грамадниятъ склонъ на Врачанската планина. Недалечъ отъ нея минава желѣзнопътната линия, която при Бабино мало се отдалечава отъ планинския склонъ. Нѣколко

ккм. следъ Мездра се преминива незабелязано вододѣлтътъ между Искъра и Огоста.

Първата гара, до която идваме, е Враца, единъ отъ 7-тѣхъ областни градове на България. На сѣщото това мѣсто Враца е възникнала презъ 16 вѣкъ като предна крепостъ на едно сръднобългарско укрепено селище, разположено юго-източно отъ града въ пролома. Враца е копринарски и лозарски центъръ. Има и нѣколко индустриални предприятия. Враца брои 16,000 ж.

При гара Орѣшецъ се изоставя желѣзнопътната линия, за да се отиде до Бѣлоградчикъ, отдалеченъ на 11 ккм. Пътътъ се изкачва зигзаговидно по дѣсната страна на долината на р. Башовица. На края на сѣщата е имало до 18 вѣкъ едно старо село. Отъ това време сж останали само една черква и нѣколко надгробни камъни.

Малкиятъ градъ Бѣлоградчикъ е известенъ преди всичко съ чудно хубавитѣ форми на скалитѣ си, изградени отъ бунтзандщайнъ. Още първитѣ пѣтешественици изъ България, като Ами Буе, Бланки, Каницъ и Тоула сж се възхищавали отъ тѣхъ. При Бѣлоградчикъ има единъ типиченъ случай на инверсенъ релефъ. Градчето лежи на ниско, което фактически представлява сръдата на предбалканската антиклинала.

Бѣлоградчикъ притежава типичното положение на сръдиземноморскитѣ градове. Надъ него стърчи, като акрополъ, турско укрепление, което е пазило отъ своя страна пътя отъ Видинъ за долината на р. Морава. Сегашниятъ си видъ получава на 1837 и 1862 год., когато бива основно преправено. Бѣлоградчикъ е билъ на времето си търговски и занаятчийски центъръ. Той загубва своето значение следствие промѣната на съобщенията и близката граница. Населението му намалява (1926 ж. на 1934 г.). Жителитѣ му се занимаватъ съ земедѣлие и лозарство.

Отъ станция Орѣшецъ желѣзнопътната линия пресича нѣколко покрити съ лъосъ плата, изградени отъ сарматски и плиоценски материали, за да стигне Видинъ, най-североизточния градъ на България.

Видинъ лежи въ сръдата на една покрита съ лъосъ старо-дилувиална чакълна низина. Той е единъ старъ градъ, който презъ всичкитѣ исторически епохи е игралъ ролята на укрепенъ и административенъ центъръ. Първитѣ исторически жители сж били келтитѣ презъ третия вѣкъ пр. Хр., които сж наричали Видинъ Duponia. Римлянитѣ наричали Видинъ Vponia. Българитѣ му даватъ името Бдинъ. Презъ течение на различнитѣ епохи укрепението е било твърде много промѣнявано. Сегашното е било започнато на 1689 г. отъ австрийцитѣ и довѣршено отъ турцитѣ на 1731 г. Най-добре запа-

зени сж днесъ Баба-Видинитѣ кули, единъ замъкъ, построенъ върху римски основи.

Стариятъ градъ е билъ ограденъ съ градска стена. Тя се простира сега по най-високитѣ части на днешния Видинъ. Градскитѣ части, които сж се създали извънъ крепостната стена, лежатъ сжщо така по най-високитѣ и най-незаливаеми отъ Дунава мѣста. Поради това градътъ е билъ разпрѣснатъ и между отдѣлнитѣ квартали е имало по-рано блата. Днесъ тѣзи блата се запълватъ, следствие на което отдѣлнитѣ квартали се свързватъ и въ скоро време градътъ ще представлява едно цѣло.

Малкиятъ, но все пакъ плодороденъ хинтерландъ на Видинъ не показва нѣкакво голѣмо стопанско развитие. Презъ миналия вѣкъ, когато Тимошката долина е влизала въ стопанската област на Видинъ, той е билъ значително по-добре поставенъ. Днесъ е добре развито занаятчийството. Видинъ се развива постепенно като голѣмъ търговски центъръ на добитъкъ. Отъ Дунава се лови риба, между която и такава, отъ която се получава хайверъ. Като пристанищенъ градъ Видинъ нѣма особено голѣмо значение. Градътъ нараства слабо. На 1934 г. е ималъ 18,000 ж.

III. Видинъ — Сомовитъ — Плѣвненъ.

Отъ Видинъ се качваме на малкия параходъ на преди две години откритата локална корабоплавателна служба и се отправяме за Сомовитъ.

Дунавъ е отъ голѣмо значение за България, защото е единъ по-лекъ и по-евтинъ пътъ за Сръдна Европа, наждето се изнася по-голѣмата частъ отъ нашитѣ произведения.

Подъ Видинъ, Дунавъ тече въ южно, а подъ с. Арчаръ — въ източно направление, което се запазва чакъ до Свищовъ. При Видинъ българскиятъ брѣгъ е по-низъкъ, но по-долу се издига и при Орѣхово достига 200 м.

Контрастътъ между нашия и румѣнския брѣгъ е голѣмъ. Последниятъ по цѣлото протежение на Дунава представлява една алувиална низина, обрасла съ върби. Причината, поради която българскиятъ брѣгъ е по-високъ отъ румѣнския, е единъ разседъ, по който Влашката низина е пропаднала и Дунавската низина се е издигнала. Истинскиятъ брѣгъ лежи нѣколко клм. навжтре въ Влашката низина, понеже днешното течение на Дунава е измѣстено на югъ. Този разседъ е отъ постплиоценска възраст.

Между по-голѣмитѣ български дунавски пристанища, на първо мѣсто стои гр. Ломъ, като пристанище за износъ и на второ мѣсто следъ Русе като пристанище за износъ и вносъ. Ломъ е нашиятъ най-младъ дунавски градъ. Въ края на 17 вѣкъ бива основанъ отъ турцитѣ, които сж избѣгали отъ

Унгария. До свързването на София съ железнопътна линия съ Западна Европа, на 1888 г., Ломското пристанище бѣше твърде оживено, тъй като презъ него е минавалъ цѣлиятъ трафикъ на нашата столица. Въпрѣки това градътъ не запада, понеже е центъръ на богата и гжсто-населена земеделска област. Ломъ брой 15,000 ж.

Преди достигането на Ломъ и следъ него чакъ до село Козлодуй се виждатъ по нашия брѣгъ високитѣ льосови стени и дори отъ парахода могатъ да се забележатъ двата различни по старостъ льоса, раздѣлени съ червено-бойдисани фосилни почви.

Следъ Ломъ, Орѣхово е вториятъ дунавски градъ, покрай който ние минаваме. Сегашниятъ градъ е продължение на сръдновѣковното укрепление Орѣховъ, който се споменува въ старитѣ сведения за пръвъ пътъ въ сръдата на 13 вѣкъ. Следъ освобождението (1878) и до свѣтовната война, Орѣхово се развива като търговски градъ и износно пристанище на зърнени храни. Днесъ населението се изхранва предимно съ лозарство и занаятчийство. Орѣхово има 6,000 ж.

45 клм. следъ Орѣхово, Дунавътъ приема своя най-голъмъ притокъ отъ българска страна — Искъра. Близу до Искърското устие се намиратъ развалинитѣ на стария римски градъ *Uria Oescus*, който презъ 6 вѣкъ е билъ унищоженъ отъ аваритѣ. Отъ устието на Искъра до това на Витъ, където при Сомовитъ ще напустнемъ парахода, се простира Карабазката алувиална низина, която е предпазена отъ дунавскитѣ разливания съ дига.

Сомовитъ е едно сръдно голѣмо селище (1,800 ж.). То е крайната станция на железнопътната линия, която служи за пренасяне на материали отъ сенонскитѣ варовити стени, намиращи се въ негова близостъ, за строежитѣ по централната железнопътна линия. Тъй като обслужва Плѣвенъ, Сомовитъ стои по своя трафикъ на четвърто мѣсто между дунавскитѣ пристанища.

Отъ Сомовитъ нататкъ железнопътната линия върви по асиметричната долина на Витъ, чиято дѣсна страна се съпровожда отъ варовити стени, а лѣвата — отъ заоблени покрити съ льосъ спускове. Плѣвенъ, най-голъмиятъ градъ на Дунавска България, е крайната станция на късата 40-километрова железнопътна линия.

Плѣвенъ лежи въ една малка падина, презъ която протича Тученишка бара, единъ малкъ притокъ на Витъ. Днешниятъ Плѣвенъ е продължение не малкото трако-римско селище *Storgosia*, съществувало до идването на славянитѣ на Балканския п-овъ. Сегашното име на града се споменува презъ 13 вѣкъ.

Въ началото на турското владичество, Плѣвенъ се е числѣлъ къмъ владенията на приелата исляма фамилия Ми-

халъ-бей. Презъ време на вътрешното неспокойствие на Турция къмъ края на 18 вѣкъ (кърджалийска епоха), градътъ е билъ значително по-малъкъ, следъ което Плѣвненъ се развива и става единъ важенъ търговски и занаятчийски центъръ. Въ неговата стопанска областъ се развива най-добрата българска говежда раса, както и добри коне. Интересното е това, че по сведенията и въ древността и презъ срѣднитѣ вѣкове е било развито силно въ тази областъ коневѣдството. Едно важно мѣсто въ плѣвненската стопанска областъ заема лозарството. Градътъ се развива и като индустриаленъ центъръ; има крѣгло 20 фабрики. Плѣвненъ става известенъ презъ време на Освободителната война. За да бѣде принуденъ турскиятъ гарнизонъ да се предаде, руситѣ обсаждатъ града въ продължение на 5 месеци (юний—ноемврий 1877). Като възпоменание за тѣзи боеве въ града сж издигнати паметници: мавзолей, паркъ, музей и др. По време на Освобождението Плѣвненъ брой 11,500 ж., отъ които половината турци. Днесъ отъ турцитѣ сж останали много малко. Градътъ бързо нараства отъ приселницитѣ изъ околността. На 1934 г. брой 32,000 ж.

Отъ Плѣвненъ пътуваме по централната линия понатакъ. И отъ дветѣ страни на линията сж разположени голѣми земеделски села: Пордимъ (3,200 ж.), Левски (4,400 ж.), Павликени (4,600 ж.), Поликраище (3,900 ж.) и др. Павликени и Левски сж още и търговски центрове. Отъ гара Горна-Орѣховица, единъ отъ най-важнитѣ желѣзнопѣтни вѣзли въ България, се отклоняваме за Търново. Гарата се е развила като индустриаленъ центъръ. Тукъ има нѣколко индустриални предприятия, между които и най-голѣмата захарна фабрика въ България. Търново е единъ отъ най-забележителнитѣ исторически градове у насъ. Неговото особено живописно положение по дълбоко изрѣзанитѣ меандри въ предбалканската антиклинала, извиква у всѣки, който е ималъ случай да го посети, особено възхищение.

Днешниятъ градъ се споменува съ това име за пръвъ пътъ презъ 12 вѣкъ. Следъ като въ крепостната височина, Момина крепостъ, се намѣриха останки отъ тракийско и римско време, както и отъ времето на Първото българско царство, имаме основание да приемаме, че селището отъ 12 вѣкъ е продължение на едно още по-старо селище, запуснато за известно време.

Богатитѣ съ слава дни на Търново започватъ следъ 1186 г., когато градътъ, поради своето особено благоприятно положение отъ гледна точка на срѣдновѣковното отбранително изкуство, бива избранъ за столица на Второто българско царство (1186—1393). По Царевецъ сж се намирали царскитѣ дворци, а по Трапезица — тѣзи на боляритѣ. Тѣзи височини сж били оградени съ здрави крепостни стени. Край тѣзи стени

сж били разположени градскитѣ квартали. Презъ това време Търново е билъ центъръ на културния и политически животъ. Стари и български сведения сж пълни съ похвали за града. Следъ като градътъ попада на 17 юлий 1393 г. подъ турско владичество, при което много българи сж били избити, а други сж избѣгали, въ града сж били приселени много турци, както е станало съ много други български крепости. Презъ 19 вѣкъ градътъ се увеличава отъ идващитѣ отъ околноститѣ селяни. Това продължава и до сега още, като старитѣ жители пѣкъ се изселватъ въ други градове, най-вече въ София. До Освобождението Търново е билъ важенъ занаятчийски градъ. Най-силно сж били развити следнитѣ занаяти: бояджийство, кожухарство, столарство, ковачество, кожарство, златарство и др. Търново се е намиралъ, не само съ различнитѣ области на турската империя, но и съ чужбина, въ търговски връзки. Следъ нашето Освобождение, Търново запада, за което допринасятъ новитѣ граници и новитѣ съобщения. Занаятчиитѣ не сж могли да модернизируютъ производственитѣ методи и градътъ стопански запада. Жителитѣ му показватъ едно твърде слабо увеличение (на 1880—11, 247 ж., на 1934—14,000 ж.). Отъ 1878 година въ Търново ставатъ много събития отъ значение за България. На 1908 год. се провъзгласява тамъ независимостта на България, така сжщо тамъ сж станали и четири Велики народни събрания.

Отъ околноститѣ на Търново ще разгледаме най-напредъ стария Преображенски манастиръ, който добива сегашния си видъ на 1825 г. Следъ манастира ще вървимъ по продължението на пролома на Янтра и ще дойдемъ при с. Самоводене, известната зеленчукова градина на Търново, образувана между селата Дебелецъ и Одаитѣ отъ 2—3 клм. широката долина на Янтра и притока ѝ Росица.

Началото на зеленчуко-отглеждането се поставя презъ 18 вѣкъ отъ жителитѣ на съседния на Търново градъ Лѣсковецъ, които научили тънкоститѣ на този занаятъ въ Цариградъ. Тѣ не сж обработвали градини само въ околноститѣ на родния си градъ, но сж ходили и въ по-голѣмитѣ гарнизонни градове на тогавашната Турска империя, гдето сж намислили по-добри пазари на своитѣ стоки. Въ началото на 19 вѣкъ започватъ да отиватъ и въ чужбина. Най-първо въ Кронщадъ (Брашовъ) въ Седмоградско, а следъ това и въ цѣлата Австро-унгарска империя, Влахия, Молдова, Сърбия (1824), Южна Русия, Франция и др.

Сега се засѣватъ въ зеленчукопроизводителната областъ на Търново годишно срѣдно 2000 хектара. Първо мѣсто взема Джулюница, после идватъ Поликраище, Темниско, Сергювецъ, Влашица и др. При градинарството се добиватъ до 2—3 жетви годишно. Презъ годинитѣ 1924—1928 добиватъ отъ декаръ е

билъ 2,183 лв., докато този отъ зърнени храни — 660 лв. Отъ раннитъ зеленчуци добивътъ може да се покачи на 10—15,000 лв. отъ декаръ. Въ зеленчукопроизводителното село Джулюница ще останемъ по-дълго време, следъ което ще посетимъ нѣколко модерни лозя принадлежащи на Лѣсковецъ, а сжщо така и неговитъ модерно устроени винарски изби. Следъ това презъ гр. Горна-Орѣховица, известенъ съ своя пазаръ за добитъкъ и месни консерви, ще се отправимъ за с. Арбанаси. Това село, чието име означава арнаути (албанци), е било основано въ края на 15 вѣкъ отъ гърцизирани албанци, които сж донесли съ себе си единъ особенъ стилъ въ строежа на къщитъ — истински отбранителни постройки. Нѣколко къщи сж още добре запазени отпреди повече отъ 300 години. Въ края на 18 вѣкъ и началото на 19 вѣкъ първоначалнитъ жители на това село се изселили въ Свищовъ и Румъния. Всичкитъ днешни жители сж българи. Селото има още петъ стари черкви.

Габрово е най-напредничавиятъ градъ между старопланинскитъ градове, тъй като неговитъ предприемчиви жители постепенно сж успѣли да превърнатъ своитъ работилници въ модерни фабрики.

Градътъ е попжтно селище, което обслужва пжтя, който води отъ Северна България презъ Шипченския проходъ за Казанлъкъ и Южна България, възникнало вѣроятно презъ 15 вѣкъ. Развива се преимуществено като пазаренъ центъръ на гжсто населената планинска областъ.

Въ Габрово сж били застжпени въ миналото най-вече следнитъ занаяти: желѣзарство, ножарство, златарство, медникарство, кожарство, обушарство, гайтанджийство, дърводѣлство и др. На 31. XII. 1934 г. въ Габрово е имало 658 занаятчийски и индустриални предприятия, отъ които 74 покровителствувани отъ държавата. Най-голѣма частъ отъ работната ржка заета въ габровската индустрия сж селянкитъ, които работятъ нѣколко години, следъ което се омжжватъ и оставатъ на село.

Габрово е играло голѣма роля презъ време на Възраждането. Съ срѣдствата на габровеца Василъ Априловъ, тукъ се основава на 1835 г. първата модерна гимназия въ България. Възпитаницитъ на тази гимназия сж играли една голѣма роля въ културния и политическия животъ на нашето отечество.

Отъ 15 години насамъ градътъ се преобразува. Интереснитъ къщи изградени отъ камъкъ, дърво и плетъ и покрити съ каменни плочи не сж вече запазени въ такъвъ голѣмъ брой.

Отъ Габрово по течението на Етъра, единъ отъ първитъ притоци на Янтра, се отива на Шипченския проходъ. Тамъ се открива единъ великолепенъ изгледъ къмъ Южна и Северна

България. Източно отъ прохода се издига построениятъ преди 2 години паметникъ на загиналитъ на това мѣсто, по време на Освободителната война (1877—1878), българи и руси.

Въ Габрово се качваме отново на влака и безъ прекъсване се отправяме за Варна, нашето най-хубаво морско лѣтoviще. Тукъ биха могли участниците на екскурзията да си починатъ отъ многото впечатления, да се налюбуватъ на синьото море и на топлото слънце и да се наядатъ до насита на извънредно евтинитъ плодове. . .

Орохидрографски прегледъ на България

въ „Погледъ върху социално-икономическата структура на българското земеделско стопанство“ подъ редакцията на Проф. Ян. С. Молловъ. (Трудове на Статистическия институтъ за стопански проучвания при Софийския държавенъ университетъ. № 2—3, 1935 г.), София, 1936 г. Стр. 7—11, съ орохидрографска карта на България.

Orohydrographische Übersicht Bulgariens

Sonderabdruck aus — Die sozialökonomische Struktur der Bulgarischen Landwirtschaft, herausgegeben von Janaki St. Molloff (Schriften der internationalen Konferenz für Agrarwissenschaft), Berlin, 1936, стр. 1—7, съ Orohydrographische Karte Bulgariens.

България, наблюдавана и преценена отъ чужди учени

Впечатления на участници въ IV конгресъ на славянскитъ географи и етнографи отъ екскурзията имъ изъ България. Репортажъ въ в „Зора“, год. XVIII, бр. 5168 отъ 19 септември 1936 г., стр. 7.

25 години отъ откриването на южния полюсъ. 16. XII. 1911—16. XII. 1936

В. „Зора“, год. XVIII, бр. 5246 отъ 20 декември 1936 год.

† Проф. Д-ръ Анастасъ Т. Иширковъ
 Животъ и обществена дейность. „Известия на Българското географско дружество, кн. IV (1936), София, 1937 г., стр. II—IV.

La Bulgarie devant le IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves

Археу géographique et ethnographique, Sofia, 1936, 210 стр. 8°, съ 72 фотографически снимки и 2 картени скици въ текста, и 6 картени скици и 2 профила извън текста. Рецензия печатана въ „Известия на Българското географско дружество“, кн. IV (1936), София, 1937 г. стр. 217—220.

В. Миковъ. Извори за историята и географията на нашитъ градове и села

Географска библиотека № 5, София, 1935, 8°, 110 стр. Рецензия печатана въ „Известия на Българското географско дружество“, кн. IV (1936) София, 1937, стр. 220—221.

Шестъ рецензии въ „Bibliographie géographique universelle, 1936“, Paris, 1937, стр. 335—337.

Поселищно-географскитъ проучвания въ България. Постижения и задачи.

Сп. „Архивъ за поселищни проучвания“, год. I, кн. I, 1938, стр. 3—37, съ една карта и Zusammenfassung 3 стр.

Българската география до Освобождението

„Известия на Българското географско дружество“, кн. VI (1938), София, 1938 г. стр. 16—27, съ Zusammenfassung.

Годишнинитъ, които сме се събрали да чествуваме сега, представятъ първитъ периоди отъ живота на българската научна география и на организацията на българскитъ географи.

Тъзи периоди, така тѣсно свързани съ голѣмата фигура на първомайстора на българската географска наука проф. А. Иширковъ, както и съ нераздѣлния му помощникъ и колега въ продължение на 28 години — проф. Ж. Радевъ, сж напълно закржглени, защото тия най-важни действащи лица отъ това време, не сж между живитѣ. Но предъ тия, така близки периоди, на които мнозинството отъ насъ сж изцѣло или отчасти съвременници, има редица други, презъ които нашитѣ прадѣди сжщо така сж проявявали интересъ да знаятъ нѣщо повече за своята или чуждитѣ страни, за тѣхнитѣ жители, градове, природа и пр. Азъ именно ще се постарая да привлѣка вниманието Ви къмъ тия по-далечни времена и да се спра на нѣкои по-важни моменти, които характеризиратъ географскитѣ познания презъ съответната епоха, или говорятъ за отношението, което тогава е сжществувало къмъ географията. Нито времето, нито мѣстото, нито моитѣ още незавършени издирвания въ това отношение, ми позволяватъ да бжда много подробенъ. Но все пакъ съ голѣма охота се заехъ да говоря на тази тема, защото ми се дава възможностъ да изтъкна предъ Васъ голѣмото значение, което презъ епохата на нашето Възраждане се е давало на географията, като единъ отъ най-важнитѣ предмети, който спомага за оформяване на националното съзнание и който дава винаги нуждни и извънредно необходими знания за околния свѣтъ. Презъ последнитѣ години у насъ много се говори за пресъздаване на нашия културенъ и общественъ животъ въ духа на Възраждането. За съжаление, нека ми бжде позволено това нескромно твърдение, малцина отъ тѣзи апологети въ сжщностъ имаха добра представа за главнитѣ идеи на тази така важна епоха отъ българския исторически животъ. А една отъ тѣзи идеи е безспорно опознаването на родната земя въ цѣлото ѝ етнично, поселищно, стопанско и културно разнообразие. Затова, преди всичко, говори обстоятелството, че редица измежду най-важнитѣ възрожденци сж писали учебници и пособия по география, както е случаятъ съ Неофитъ Бозвели, Константинъ Фотиновъ, Д-ръ Иванъ Богоровъ, Иоакимъ Груевъ и др. Ако си позволявамъ още въ началото да се спра, безъ да следвамъ хронологическия редъ, върху тия въпроси, то е, за да мога да изтъкна, че тази елементарна истина — да познаваме по-добре родната земя — мжчно намира приемъ у ръководителитѣ на нашата учебна политика, предъ които отъ десетина години насамъ сж правени многобройни постжпки, за да се увеличи изучаването на Отечествената география съ още единъ часъ въ гимназиитѣ, защото това, което се дава въ претрупания 8 класъ за срокъ, срокъ и половина, е крайно недостатъчно.

Нашето изложение ще започнемъ съ тая славна епоха, отъ която ни дѣлятъ малко повече отъ хиляда години, епо-

хата на Симеона Велики или още така наречения Златенъ вѣкъ на българската книжнина. Още тогава ние можемъ да намѣримъ известни знания, въ сравнително малкото достигнали до насъ книжовни произведения, които бихме могли да приемемъ, че иматъ географски характеръ. При тоя, както и при последващитѣ случаи, нека сега още да подчертаемъ това, ние ще нагаждаме нашето мѣрило, съобразно епохата. Колкото повече се доближаваме до днешни дни, толкова то ще става по-голѣмо, т. е. ние ще ставаме повзискателни.

Известниятъ книжовникъ отъ Симеоновата епоха Иоанъ Екзархъ, ни дава въ своя Шестодневъ кратко описание на двореца на Царь Симеона, което, съ огледъ на времето, спокойно можемъ да причислимъ къмъ кръга на географскитѣ описания. Въ нѣкои отъ главитѣ на това съчинение, като напримѣръ въ главата „За водитѣ“, намираме редица знания отъ физикогеографско естество, въ които по чуденъ начинъ сж примирени библейскитѣ представи за сътворението на свѣта, съ ученията на най-голѣмия старогръцки философъ Аристотелъ, който е билъ използванъ, както самъ Иоанъ Екзархъ бележи това, за съставянето на Шестоднева.

Въ споменатата глава се говори, че Богъ поставилъ водата върху твърдѣта, за да не би тя да изгори отъ топлината, която получава отъ слънцето, месеца и звездитѣ. Моретата получаватъ вода отъ Океана, който е рѣка, която извира отъ рая и има пивка и сладка вода. Тая рѣка обикаля (въ видъ на кръгъ) цѣлата земя. Това обстоятелство показва, че формата на земята се схваща като дискъ, т. е. тя е плоска и кръгла. Водата на моретата е бавна, т. е. не тече, а е застояла. Тя става горчива, защото слънцето постоянно я намалява.

Тѣзи примѣри, а още много такива биха могли да се приведатъ отъ Шестоднева, сочатъ, че тука имаме не само просто описание, но и обяснение на причинитѣ на явленията, както то ва Ви е добре известно, е една отъ предпоставкитѣ на съвременната научна география.

Въ старобългарската литература нѣма какво да е специално географско съчинение. Безспорно е, обаче, че старитѣ българи сж имали задоволителни за това време представи за областитѣ на тогавашната българска държава, та и за съседнитѣ ѝ страни, добити било по словесенъ било по книжовенъ пѣтъ. Тѣ сж черпили географски знания и отъ византийски книжовни източници, тѣй както и ние днесъ още прибѣгваме до чужди помагала при много научни дисциплини. Запазената и до днесъ стара книжнина е предимно съ религиозно-поучителенъ характеръ, не само защото първитѣ писатели сж били духовници, но и защото тя, следъ рухването на българското царство, е била укривана главно въ манасти-

ритѣ. На книгитѣ съ свѣтско съдържание се е обръщало по-малко внимание, па и тѣ сж били въ много по-малкъ брой.

Въ отдѣлнитѣ старобългарски произведения се срѣщатъ много имена на области, царства, рѣки, морета, планини и пр. Тия всички податки отъ географски характеръ несж, обаче, събрани и разтълкувани, за да можемъ да знаемъ нѣщо повече за географскитѣ представи на българитѣ отъ миналитѣ вѣкове.

Особено цененъ материалъ се намира въ житията на светиитѣ. Въ тѣхъ, както при всѣка биография, се описва родното мѣсто на светеца, споменуватъ се селищата и областитѣ, въ които се е подвизавалъ и пр. Така напримѣръ, въ краткото житие на Св. Климентъ Охридски отъ Димитрия Хоматиянъ, писано презъ XIII. в., се казва:

„Тоя великъ нашъ отецъ и български свѣтилникъ бѣ отъ рода на европейскитѣ мизи, които повечето хора признаватъ за българи. Изтласкани нѣкога съ силата и властѣта на Александра отъ Олимпийската Пруса (б. н. гр. Бруса въ Мала-Азия) къмъ Северния океанъ и Мъртво море, тѣ малко следъ това преминали съ голѣма сила Дунава и завзеха всички съседни земи: Панония и Далмация, Тракия и Илирия и тѣй сждо и голѣма часть отъ Македония и Тесалия“.¹⁾

Въ нѣкои отъ тия житиета се намира извънредно много географски материалъ. Такъвъ е случаятъ съ житието на Св. Никола новий софийски, отъ XVI. вѣкъ, съчинено отъ съвременника му Матей Граматикъ.²⁾ Въ него се дава историята на градъ София, описва се мѣстоположението му, споменува се сждо така за нѣкои махли и тържища, между които махалата Ючъ-Бунаръ и то съ българското ѝ име Три кладенци, което име за съжаление ние все още не можемъ да усвоимъ. Тая махала се е намирала, по всичко изглежда, отвънъ чертата на тогавашна София. Въ житието има сведения за нѣкои заняти, за народни представления, за софийскитѣ турци и отношението имъ къмъ българитѣ и пр.

Географски материалъ се срѣща и въ старитѣ сборници, гдето покрай религиознитѣ теми (проповѣди, жития на свети, тълкуване на евангелски текстове и пр.) сж помѣствани и исторически, географски или природонаучни текстове.

Най-интересенъ, до колкото ние познаваме въпроса, се явява Ловченскиятъ сборникъ. Това е ржкопись отъ 1618 г., притежание на г. М. Недѣлчевъ, уредникъ на Музея при читалище „Наука“ въ гр. Ловечъ. Тоя важенъ отъ много

¹⁾ Срв. Йорд. Ивановъ, Български старини въ Македония, II изд. София, 1931 г., стр. 317.

²⁾ Срв. П. А. Сырку. Житіе Св. Николая новаго софійскаго по единственной рукописи XVI в. Сборникъ отдѣленія рускаго языка и словесности Импер. акад. наукъ, т. LXXI, № 2., Санктпетербургъ 1901.

гледница сборникъ стои и до сега неиздаденъ.¹⁾ Въ него се казва: „Ето знайте, че на свѣта има 72 и половина езици (разбирай народи). Правовѣрни езици (народи) сж 5: 1. българи, 2. гърци, 3. сирийци, 4. ивери (грузинци), 5. руси. Въ тѣхъ сж 3 правовѣрни книги: българска, гръцка и иверска. Полувѣрни езици (народи) сж: аламани (германци), фржзи (французи), вжгри (унгарци), арменци, саси, (саксонци), лѣси (поляци), арбанаси (албанци) и пр.

Много интересна е въ тоя сборникъ народностната характеристика, при която народитѣ се оприличаватъ на нѣкое животно. Така напимѣрь: фржгъ лвъвъ естъ, аламанинъ орель естъ, тоурчинъ зміа естъ, арменинъ гуцерь естъ, бльгаринъ бикъ естъ (намекъ за т. н. твърдоглавие на българина), сръбынъ влькъ естъ, гркъкъ лисица естъ, влахъ котка естъ, евреинъ іазовець естъ (отражение на простонародното вѣрване, че евреитѣ миришатъ лошо, защото не сж кръстени), персинъ вранъ естъ, лутвинъ (литовець) тоуръ естъ, андианинъ (индиець) голжбъ естъ и пр. Отъ тая характеристика личи, че на автора на сборника сж известни не само по-малко или повече близки страни, но и доста далечни като Индия, Персия, Литва и пр.

Тия географски познания на неизвестния православенъ българинъ отъ началото на XVII. в. се явяватъ напълно незадоволителни въ сравнение съ познанията на съвременнитѣ му българи — висши католически духовници. Неможейки да се спустнемъ въ подробности, ние ще споменемъ само за релациитѣ (докладитѣ) на софийския архиепископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ, чипровчанецъ по мѣсторождение. Измежду нѣколкото негови писания отъ тоя родъ, които сж отпечатани въ *Acta bulgariae ecclesiastica*, издадени презъ 1888 г. отъ францисканския монахъ Евсебий Ферменджинъ, банатски българинъ, ще се спремъ само на доклада му за обиколката, която е правилъ въ България презъ 1640 г. Тоя докладъ започва съ описание на България, защото както самъ Петъръ Богданъ бележи въ първитѣ още редове, за нея нѣма достатъчно подробни книги. Първомъ се даватъ границитѣ на България, които се съвпадатъ, а това е мѣрило за добритѣ му географски познания, съ границитѣ на етнографска България. Авторътъ намира, че тя е по-голъма отъ всички съседни ней страни. „Въпросното царство България, казва той, е много хубаво, украсено съ широки равнини, високи планини, отъ очарователни хълмове, гори и горички“. Той споменува и за старитѣ сголицы Охридъ и Търново. Понататъкъ се описва, че българитѣ нѣматъ училища и затова

¹⁾ Съвсемъ малкъ откъсъ отъ него даватъ Б. Ангеловъ и М. Генцовъ въ История на българската литература, т. II Стара българска литература (IX.—XVIII. в.) въ примѣри, преводи и библиография. София. 1922, стр. 363—364.

всички сж неграмотни. Който знае малко да чете, става свещеникъ. Много по-подробно се спира Петъръ Богданъ на религиознитѣ отношения и на православнитѣ свещеници и владици. Последнитѣ, придружавани отъ яничари, събирали съ насилие владичината си.

Въ втората часть на доклада си той разглежда поотдѣлно посетениѣ отъ него селища, като започва съ доста дълго изложение за София, пълно съ интересни податки [разположение, управление, население (25,000 схизматици, т. е. православни, 30,000 турци, 15,000 евреи, 1,600 арменци и пр.)] По-нататкъ следватъ сведения за Пловдивъ, Русе, Провадия, Шуменъ, Търново и др. градове и села.

Този докладъ на Петъръ Богданъ за обиколката му презъ 1640 г. низъ България, който заема 27 печатни страници, скоро ще бжде онародванъ изцѣло на български. Другитѣ негови доклади отъ 1647, 1649 и 1653 г., засѣгатъ главно състоянието на епархията му и сж съ по-малко географски сведения.

Както архиепископъ Петъръ Богданъ, така и марцианополскиятъ архиепископъ Петъръ Парчевъ или Парчевичъ, известенъ главно като деятель за политическото освобождение на България, сж добили образованието си въ славянската колегия въ Лоренто (Италия), въ която извънъ теология се изучавало добре, забележете това обстоятелство, история и география. А при голѣмата дипломатическа дейность на Парчевича въ Римъ, Варшава, Виена и Венеция, която той е развивалъ съ размахъ, който не познаваме при никой другъ българинъ отъ епохата на турското робство, отъ голѣмо значение е било, извънъ общата му култура и доброто владѣне на нѣколко езика, така сжщо и познаването на родната земя.

Ние трѣбва да привършимъ съ тия родолюбиви българикатолици, които, нека не забравяме това обстоятелство, сж много спомогнали за запазването на славянската писменость. Достатъчно е да припомнимъ само, че първото печатно издание на български езикъ отъ 1651 г. е молитвеникътъ, нареченъ Абагаръ, издаденъ съ славянски букви отъ никополския епископъ Филипъ Станиславовъ.

Въ споменатата книга *Acta bulgariae ecclesiastica* има помѣстени 11 писма отъ българикатолици, написани на български езикъ, съ кирилица. Освенъ това много отъ подписитѣ подъ писма и изложения на латински и италиански езикъ, помѣстени тамъ, сж сжщо съ кирилица.

Географскитѣ познания на челника на нашето Възраждане отецъ Паисий, бѣха разгледани въ специална статья, отъ г. Ан. Сп. Разбойниковъ, въ кн. IV на Известията на Българското географско дружество. Паисий е познавалъ по-добре Югозападна България, гдето е роденъ, и Южна Македония,

гдето е много пжтувалъ. Географскитѣ му сведения за чужди страни сж почерпени отчасти отъ древни автори и съдържатъ много отъ грѣшкитѣ имъ. Отъ анализа, който г. Разбойниковъ прави, се разбира добре на какво равнище сж се намирали географскитѣ познания на единъ книжовенъ българинъ отъ срѣдата на XVIII. в.

Като оставяме на страна нѣкои по-дребни податки отъ края на XVIII. в. и началото на XIX. в., ние ще се спремъ на заслугитѣ, които има за българската география единъ отъ най-голъмитѣ деятели на Възраждането — Неофитъ Хилендарски Бозвели.¹⁾

До къмъ тридесеттѣхъ години на миналия вѣкъ българскитѣ деца се учили по скованата програма на килийното училище, споредъ която учението се състояло само въ четене на нѣкои църковни книги. Срещу тая програма много видни българи отъ това време сж роптаели (Неофитъ Рилски, Г. Кръстевичъ, Г. С. Раковски, П. Беронъ и др.). Първи пробивъ срещу нея, до голѣма степенъ, се явява Рибниятъ букваръ на Берона. За да даде на българската младежъ нѣщо по-добро отъ учението въ килийното училище, Неофитъ Бозвели съставя, съ помощта на Емануилъ Васкидовича, Детоводството си, което представя 6 отдѣлни учебници: I. Букваръ, II. Учение за петтѣ чувства и морала, III. Граматика, IV. Аритметика, V. Землеописание и VI. Писмовникъ. Едновременно съ тѣхъ той отпечатва Свещена история и Катехизисъ.

Съ Детоводството си Неофитъ Бозвели цели да повдигне възпитанието и грамотността на сънародникитѣ си, както и да ги приучи на обичъ къмъ ближния и отечеството. Въ това последно отношение най-голъма надежда той е възлагалъ на Землеописаниеето. Тая часть отъ него, която засѣга България, е почти изцѣло оригинална. Тя представя, взета отдѣлно, първото самостоятелно географско творение на български езикъ. За да попълни знанията си, да добави нови сведения, както и да събере подписчици, Неофитъ Хилендарски Бозвели посещава много български села и градове.

Въ Землеописаниеето, на което за съжаление не можемъ да се спремъ по-подробно, сж застъпени сжщо така и чуждитѣ страни. Българскитѣ земи сж разгледани сбито въ 16 страници. Въ тоя прегледъ 33 наши града сж представени съ характернитѣ си черти.

Вториятъ по редъ учебникъ по география се издава отъ Константинъ Фотиновъ — Общоо землеописание (Смирна, 1843 г.). Въ него дѣлътъ, който засѣга Българскитѣ земи, е съставенъ отъ Фотинова, а останалата часть е преведена отъ гръцки. Най-добре е разгледанъ родниятъ градъ на състави-

¹⁾ За подробности срв. голѣмия трудъ на проф. М. Арнаудовъ, Неофитъ Хилендарски Бозвели, София, 1930 г.

теля — Самоковъ, а следъ това Пловдивъ, Пазарджикъ, Стара-Загора, Котелъ, Свищовъ и др.

Но ако основателътъ на българския периодиченъ печатъ отдѣля време при книжовната си дейность за география, статии съ географски характеръ Фотиновъ печати и въ списанието си „Любословие“, въ още по-голяма степенъ това прави основателътъ на българския вестникъ Д-ръ Иванъ Богоровъ. Още въ първия брой на редактирания отъ него вестникъ „Българский орелъ“ излъзълъ на 20 априлъ 1846 г., той помѣства „Описание на село Котълъ“. По-късно той издава презъ разни времена 3 учебника по география: „Математическа география“, „Всеобща география за деца“ и „Кратка география, математическа, физическа и политическа“. Най-важенъ и напълно самостоятеленъ измежду всичкитъ негови творби съ географски характеръ е безспорно пжтеписътъ му „Нѣколко дена расходка по българскитѣ мѣста“. Той има значение като източникъ за описване на миналото на 16 наши градове, които Богоровъ е посетилъ презъ 1865—1866 г., за да види съществуватъ ли условия за създаване на индустриални заведения. Важенъ е също така и като първото отъ тоя родъ литературно произведение въ новобългарската книжнина.¹⁾

Учебници по география издаватъ и редица други просвѣтители отпреди Освобождението, като Йоакимъ Груевъ, Сава Илиевичъ Панагюрецъ, Георги Икономовъ Дупничанинъ, Д. В. Манчевъ, С. Радуловъ и др.

Подтицитѣ на Юрий Венелинъ и Г. С. Раковски, както и примѣритѣ на Д-ръ Ив. Богоровъ, К. Фотиновъ и други, за описване на отдѣлни градове и села даватъ добри резултати. Въ списания и вестници или въ отдѣлни книжки започватъ да се явяватъ подобни описания: отъ Г. Славчовъ — на каазата Ески-Загра, отъ Хр. Пулековъ — на Копривщица, отъ Киро Петровъ (бачо Киро) на с. Горни Турчета (сега село Бѣла-Черква), отъ В. Чолаковъ — на Панагюрище и пр.

Дѣдо Петко Р. Славейковъ редица години е събиралъ градиво за географски речникъ на Българскитѣ земи. Почти всичко събрано отъ него изгаря, обаче, за голѣмо съжаление, по време на Освободителната война въ Стара-Загора. Отъ този речникъ е запазена и обнародвана малка часть.²⁾

Презъ последнитѣ 8—10 години преди Освобождението започватъ да се печататъ въ разни вестници, като: Маке-

¹⁾ Срв. Б. Пеневъ — Пжтнитѣ бележки на Богорова. Изв. на Народния етнограф. музей, год. VI. (1926), кн. 1—4, стр. 48—58 и Г. Гунчевъ, Поселищно географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи. Архивъ за поселищни проучвания, год. I. (1938), кн. I, стр. 12.

²⁾ Въ Сбор. за народни умотворения, кн. 15 (1899 г.), стр. 282—298.

дония, Дунавъ, Зорница, Право и пр. редица кратки описания на каази, съ много интересни географски материали.

Завършвайки този книжовенъ прегледъ, трѣбва да отбележимъ отдѣлно най-доброто постижение на българската география преди Освобождението, а именно книгата на Стефанъ Захариевъ — Географико-историко-статистическо описаніе на Татарпазарджишкж-тж каазж (Виена 1870 г.)¹⁾

Но освенъ съ географски описания българи се проявяватъ и въ картографията — най-важната помощница на географската наука. Въ това отношение, както бележи проф. А. Иширковъ, за времето сме били изпреварили съседитѣ си.²⁾ Въ 1843 година българинътъ Александъръ Хаджи Руссетъ издава въ Стразбургъ карта въ 4 листа, озаглавена Карта на сегашная Болгарія, Оракія, Македанія и на прилѣжашитѣ земли. Тя представя намалено копие на картата на Lapie, познатъ френски картографъ отъ началото на миналия вѣкъ, обаче, съ нѣкои поправки и добавки. Тази първа българска карта е преиздадена, съ обяснителни бележки отъ проф. А. Иширковъ, като № 4 отъ Географската библиотека на Българското географско дружество.

Първата карта, която вижда бѣлъ свѣтъ въ границитѣ на България е тая на Димитри Ангелидевъ. Тя е наименувана Карта Профана на Европаическж Турціж съ надлежащи неы Княжества Унгаровлахіж и Сърбіж и съ независимо-то Княжество на Чърнягоря (Пловдивъ 1862).

Най-голѣми заслуги за издаване и разпространение на географски карти въ предосвободителната епоха има Христо Г. Дановъ. Въ 1861 г. той издава въ Виена стенна карта на Европейска Турция, напечатана на 4 листа. Освенъ това презъ 1865 г. той напечатва, пакъ въ Виена, „Землеописателенъ учебенъ атласъ“ обхващащъ 24 карти, изработенъ по нѣмски първообрази. Отъ него се прави съкратено издание „Малкъ учебенъ атласъ отъ 9 карти“, издаденъ и напечатанъ на особено за малкитѣ деца.

Спирамъ съ прискърбие вниманието Ви върху този фактъ, защото ние днесъ нѣмаме — 74 години отъ издаването на Дановия атласъ — още подобенъ атласъ за нашитѣ училища.

Освенъ тѣзи картени произведения, по сжщото време Хр. Г. Дановъ издава и седемъ стенни карти, по една за Европа, Азия, Африка, Америка, Австралия, Светитѣ мѣста и една обхващаща дветѣ полукълба.

Времето не ми позволява да се спра на програмата на класнитѣ училища презъ последнитѣ 20—30 години преди

¹⁾ За нея срв. Г. Гунчевъ, посоч. съч., стр. 11—12.

²⁾ А. Иширковъ — Географско изучаване на Царство България, Училищенъ прегледъ, год. XXIX (1935), кн. 8, стр. 1160.

Освобождението, за да изтъкна какво значение е давано тогава на географията и колко място тя е заемала въ обучението. Но за това говори единъ много красноречивъ фактъ. Не другъ, а самъ голѣмиятъ проводникъ на географско знание презъ тази епоха — Д-ръ Ив. Богоровъ, се провиква презъ 1868 г. въ поменатия по-горе пжтепись „Нѣколко дена разходка по българскитѣ мѣста“, говорейки за гр. Търново. — „Въ мжжкитѣ училища ни речъ не става за търговия, за занаятъ, за политическа и домашна икономия. Ученицитѣ ся готвятъ да ставатъ географици и историци. Едвамъ се отървахме отъ наустница и псалтирь, та залетяхме на други денгуби“. Въ този повикъ има нѣщо много съвременно. И сега често се дигатъ гласове у насъ противъ прекомѣрното развитие на общото образование.

Що се отнася за значението на географията за търговията, то се е съзнавало добре презъ миналия вѣкъ. Това личи отъ предисловието на книгата „Търговско ржководство за тръгуване, промышленность, мореплуване и за тръговскы дѣланиж“. Прѣведено и печатано съ иждивение-то на Хр. Л. Хамамджиевъ. Прѣводъ А. П. Гранитскаго съ нѣколко прибавления (Цариградъ, 1858 г.). Въ това предисловие се казва: „Въистинж всакой тръговецъ осѣща колко му е нужно да знае аритметикж, географіиж, тръговскж исторіиж, статистикж, язѣци-ты и разны-ты произведеніж на държавы-ты, съ които има намѣрение да прави тръговіа“. Тази елементарна нагледъ истина за значението на географията за тръговеца, не се съзнава въ цѣлата ѝ пълнота отъ всички деятели за тръговско-стопанско образование у насъ. Ние имаме въ провинцията едно много претенциозно висше тръговско училище, въ което тая дисциплина се преподава и сега, почти двадесетъ години отъ основаването му, въ много краткъ размѣръ и то отъ люде безъ всѣкакво специално образование или школовка.

Отъ краткия прегледъ, който направихме, се вижда, че географията въ миналото, особено въ епохата на Възраждането, е била ценена заради народностното възпитание, общата култура и съвременнитѣ знания, които дава. Ето защо, мисля, че всички можемъ да бждемъ съгласни съ това, че велики по дѣла и заслуги сж народнитѣ будители, но не по-малко велики сж и заради прозрението, което сж проявили въ много области на духовния ни и общественъ животъ.

Изчезналитѣ селища въ България

Приложение. Краткъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България. Сп. „Архивъ за поселищни проучвания“, год. I, кн. 2, 1938, стр. 38—55.

Една страна, отъ която можемъ да почерпимъ поука

Холандия и нейното стопанско дѣло. Международно изложение по водитѣ. Разговоръ съ г. проф. Гунчо Гунчевъ. в. „Зора“, год. XX бр. 5738 отъ вторникъ, 9 августъ 1938 г. стр. 2.

Въ Винга —

културното сръдище на банатскитѣ българи. Кога е заселено. Външниятъ му видъ. Поминъкъ. Културенъ животъ. Националенъ духъ. в. „Зора“, год. XX, бр. 5743 отъ недѣля, 19 августъ 1938 г. стр. 6.

Връзкитѣ на гр. София съ страната

Die Beziehungen der Stadt Sofia zum Lande

Comptes rendus du Congrès internationale de géographie. Amsterdam 1938, Tome premier Actes du Congrès — Leiden 1938, стр. 269—274, съ 4 картограми

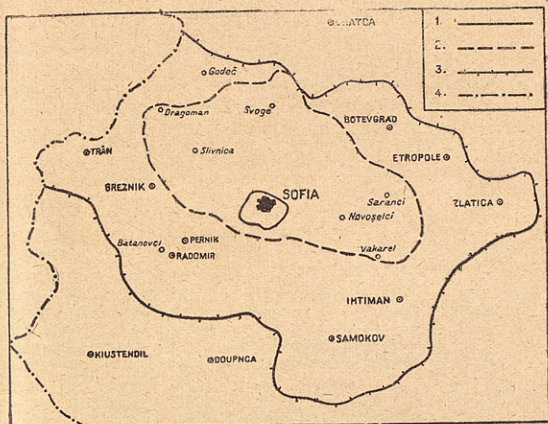
(Пъленъ преводъ отъ нѣмски езикъ, направенъ отъ д-ръ Л. Диневъ).

София, античната Сердика, е единъ отъ най-старитѣ градове въ Европа, съ единъ непрекъснатъ поселищенъ животъ отпреди повече отъ 2000 години. Тя достига степенъта на голѣмъ градъ съ огледъ на населението си едва отъ около тридесетъ години. Връзкитѣ на София съ околнитѣ земи се засилватъ отъ 1878 г., когато тя бива избрана за столица на новоосвободена България. Тѣзи връзки се засилватъ непрекъснато, за да се разпростратъ сега не само върху всички области, включени въ границитѣ на днешната българска държава, но и по отношение на земитѣ останали извънъ тѣхъ. Тѣзи връзки сж отъ демографско, стопанско, социално и културно естество.

Юго-западна България, въ чиято сръда лежи София, има типична клетъчна структура, съ многобройни, насочени въ всички посоки планини и котловини. Най-голѣмата отъ последнитѣ е Софийската котловина (1,185 кв. клм.). Всѣка отъ тѣзи котловини има по единъ градъ, развилъ се или като административенъ или като пазаренъ центъръ. До края на миналото столѣтие, до когато всички тѣзи градове се развиваха предимно подъ влиянието на своята околностъ, бихме могли да търсимъ зависимостъ между голѣмината на котловината и голѣмината на града. Въпрѣки че до тогава София имаше вече едно 22-годишно сществувание като столица,

нейните нужди едва изкачаха извън рамките на котловината и нейните оградни части.

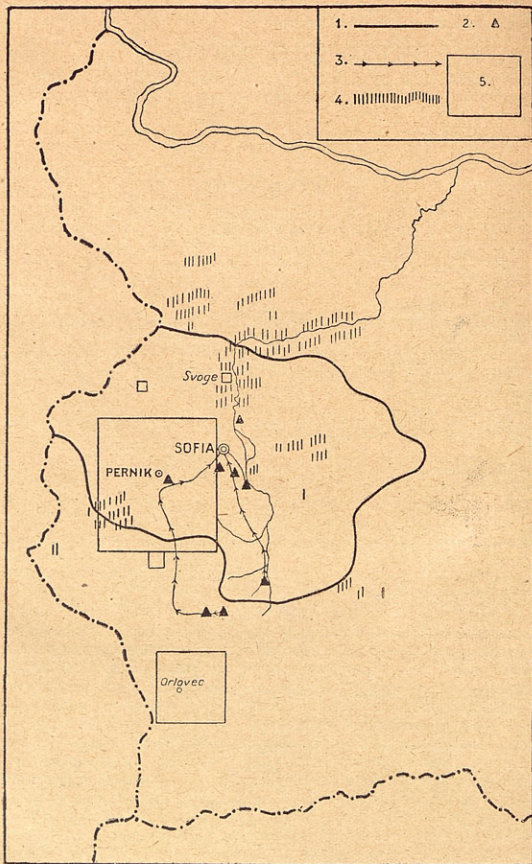
През време на своя многовековен живот София, преди да стане столица на България, е играла на два пъти една важна роля. Първият път — през царуването на император Константин Велики в 4 век, през което време е

1. Граница на Голъма София.
2. Граница на старата търговска и стопанска област на София.
3. Граница на сегашната търговска и стопанска област на София.
4. Държавна граница между България и Югославия.

била един голъм и богат град. Константин Велики е възнамърявал първоначално да премести своята столица от Рим в София (Сердика), а не в Цариград. За втори път — през време на турското робство — когато София, в продължение на четири столътия (15—18 в.), е била седалище на Румелийския беглербег, който от тук е управлявал вътрешността на Балканския полуостров (без Босна).

На 1880 г., когато се извърши първото преброяване в България, София броеше 20,856 жители. Тогава тя взема пето място между градовете на Северна и Южна България (Румелия). По-големи от София сж били: Пловдив, Русе, Варна и Шумен. Нарастването на София напредва твърде бързо. На 1892 има 46,600 ж., на 1900—67,000 ж., на 1910—103,000 ж., на 1920—154,000 ж., на 1926—213,000 ж. и на 1934 г.—287,000 ж. без предградията.

1. Граница на стопанската област на София. 2. Електрически централи.
 3. Далекопроводи. 4. Добивъ на дървенъ горивенъ материалъ. 5. Добивъ на
 кафяви каменни въглища.

Съ нарастването на София, нарастват и предградията, както и селищата лежащи по главните пътища, що излизатъ отъ нея. Сжщо така нараства постоянно и населението на околията ѝ. Отъ 58,000 на 1880 г. то се покачва на 197,000 на 1934. Софийска околия отъ 50 год. насамъ е най-гжсто населената въ България. Сега има 219 жители на кв. клм. Поради тѣзи причини центърътъ на тежестта на населението на България показва едно постоянно измѣстване къмъ западъ.

Съ нарастването на София се застроява почти цѣлата общинска мера. Много квартали сж разположени дори върху меритъ на съседнитѣ общини. Тѣзи ненормални отношения сж отстранени съ закона отъ 6. априлъ 1938 г. Сега управителнитѣ функции на градъ София сж така разширени, щото всички тѣзи общини влизатъ въ състава на Голѣма София.

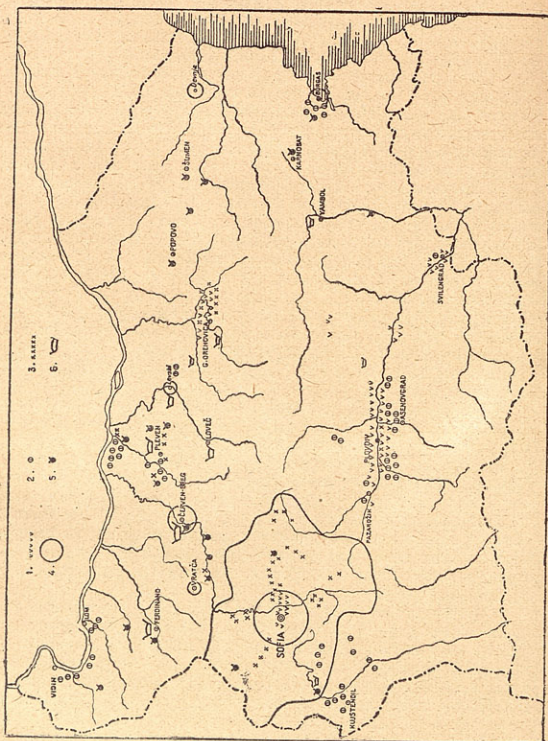
Пазарната и стопанската областъ на София обхваща отъ 60 години цѣлата Софийска котловина и ограднитѣ ѝ части, както и съседнитѣ южни дѣлове на Стара-планина по продължението на Искърския проломъ. Тази областъ обхваща 3000 кв. клм. Но съ постоянното нарастване на София, областъта се биха могли да се установятъ наследницитѣ на по-старитѣ преселници, тогава този процентъ би се увеличилъ сжществено. Забележително е, че на мнозина работници, малки чиновници и др., женитѣ и децата оставатъ въ селата, като само въ сжбота тѣ отиватъ при тѣхъ и се връщатъ въ понеделникъ отново въ София. Развива се едно седмично периодично пжтуване.

Всичко въ тази стопанска областъ се насочва къмъ София. Тя е главното пазарище. Тя е най-главниятъ притегателенъ центъръ. Отъ жителитѣ на София презъ 1934 г., 57 души, или 20% произхождатъ отъ тази областъ. Ако разбира се биха могли да се установятъ наследницитѣ на по-старитѣ преселници, тогава този процентъ би се увеличилъ сжществено. Забележително е, че на мнозина работници, малки чиновници и др., женитѣ и децата оставатъ въ селата, като само въ сжбота тѣ отиватъ при тѣхъ и се връщатъ въ понеделникъ отново въ София. Развива се едно седмично периодично пжтуване.

Отдѣлнитѣ краища на Софийската стопанска областъ изпращатъ за града опредѣленъ родъ работници. Отъ Вакарелъ идватъ слугини и желѣзнопжтни работници, отъ Саранци — Раковица — дребни чиновници, отъ Трънъ — строители и задари и пр. Въ София се намиратъ седалищата на всички индустриални предприятия, които сж създадени въ споменатата вече стопанска областъ.

Ние само се опитахме да изследваме произхода на всички блага, които сж необходими за живота на единъ голѣмъ градъ като София. Тѣзи изследвания показватъ, че Софийската стопанска областъ играе една особено голѣма роля за снабдява-

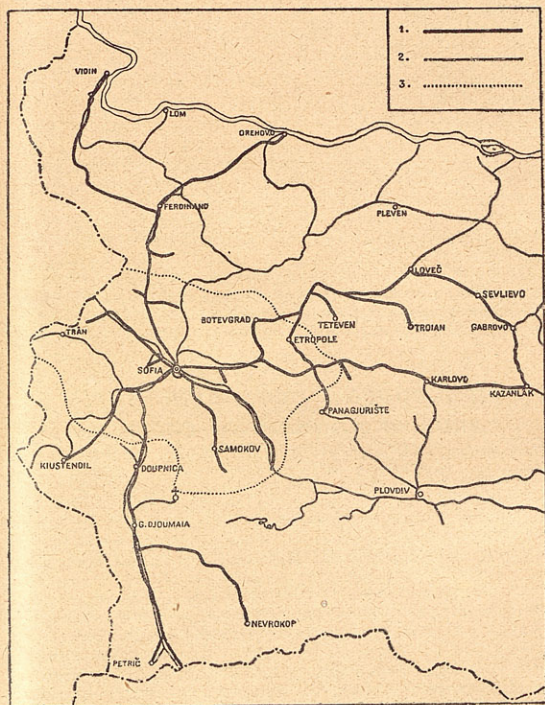
нето на София. Всичко, отъ което се нуждае тя, именно вжглища (369 х. тона за 1936 г. отъ Перникъ), електричество, вода (13.3 мил. куб. м. отъ Рила и 4.2 мил. куб. м. отъ Ви-

Продоволствуване на града София. 1. Прѣсни асленуци. 2. Плодове. 3. Картофи и други хлѣбни расте-
ния. 4. Брашно. 5. Древець, рогатъ, добитъкъ. 6. Елзъръ, рогатъ, добитъкъ.

тоша), млѣко (16.5 мил. литри), масло, сирене, циментъ, чакълъ, пѣськъ, гравивенъ камѣкъ, цигли се доставятъ отъ нейната стопанска областъ. Отъ другитѣ по-важни продукти

55% дървени вжглища, 52% брашно, 31% прѣсни зеленчуци, 56% картофи и други зеленчуци и кржгло $\frac{1}{3}$ отъ говедата се доставятъ отъ тази областъ. Отъ плодоветъ само ягодитъ играятъ известна роля.

1. Софийски автомобилни съобщения. 2. Жельзопжтни съобщения на София, Ганица на сегашната стопанска област на София.

Влиянието на София за околността е многостранно. Нѣколко села сж преобразили почти напълно своя животъ,

защото сж добили градски характеръ. Стопанството е станало навсѣкжде по-интензивно. Твърде много сж се развили зеленчукопроизводството, птицевѣдството, млѣкарството и др. Сжщо така и въ поселищната картина на Софийската околност сж настѣпили голѣми промѣни. На първо мѣсто сж се създали напълно нови индустриални селища. Нѣколко отъ по-старитѣ сж станали квартали на града (Павлово, Красно село, Захарна фабрика). Общо днесъ въ околноститѣ на София могатъ да се наброятъ 120 фабрики. Освенъ това въ по-далечната околностъ на София сж възникнали излетни, бански и лѣтoviщни части. Нѣколко отъ по-старитѣ бански мѣста, съ развитието на София, показватъ единъ особено голѣмъ напредѣкъ.

Развитието на София оживява не само желѣзнопѣтнитѣ съобщения (3.1 мил. пѣтници отъ и за София), но и автомобилнитѣ съобщения (автобуси и камиони). Всѣки день има автомобилни връзки не само съ самата стопанска областъ, но и съ по-отдалечени градове като Габрово, Казанлъкъ, Троянъ, Орѣхово, Неврокопъ и др.

Накрай бихъ желалъ да изтъкна, че София, макаръ и да е станалъ единъ достатѣчно голѣмъ градъ (Голѣма София 370,000 ж.), въпрѣки разнообразието на своята околностъ, не може да задоволява своитѣ нужди напълно само отъ нея

П. Делирадевъ. Родопитѣ като селища и планинска система

Историко-географски очеркъ. София, 1937, 8^о. Стр. 128, рецензия, печатана въ „Известия на Българското географско дружество“, кн. V (1937), София, 1938 г. стр. 207—208.

Винга. Едно чипровско селище въ Банатъ

въ сборника „250 години отъ Чипровското въстание. 1688—1938“. стр. 11—14, съ 4 фотографии.

Потушеното съ мечъ и огънь въстание въ Северозападна България, познато въ историята съ името Чипровско въстание, става причина много жители на града Чипровци и околнитѣ католишки и православни села да се разбѣгатъ по близки и далечни краища. Голѣма частъ отъ католицитѣ успѣва да прехвърли Дунава и да се засели изъ Влашко, главно въ западната частъ — Малко Влашко.

Броят на тия българи — католици още въ края на 17. в. почва постепенно да се увеличава чрезъ прииждане на павликяни (покатоличени богомили) отъ Никополско и Свищовско. Тѣ сж били привлечани чрезъ скритомъ водената въ роднитѣ имъ села пропаганда за изселване, подбуждана отъ епископъ Никола Станиславовичъ, глава по това време на всички католици-българи въ Малко-Влашко, самъ павликянинъ, роденъ въ с. Орѣшъ (Свищовско).

Отъ всичкитѣ тия преселници само малка часть успѣва да се възмогне отново чрезъ търговия, събиране на държавни налози въ Влашко и др. Другата, по-голъма часть, се е намирала въ плачевно материално състояние. Най-лошо е било положението на павликянитѣ, които и въ роднитѣ си мѣста сж били сиромаси. Това принуждава епископъ Н. Станиславовичъ и другитѣ български първенци да помислятъ за заселване въ наскоро освободения отъ турцитѣ Темишварски Банатъ. Австрийското правителство, което е заварило тия плодородни земи опустошени и обезлюдени, е давало голѣми улеснения на всички нови преселници. Българитѣ-католици имъ били известни като трудолюбиви земедѣлци (павликянитѣ) и опитни търговци (чипровчанитѣ), затова тѣ благосклонно се отнесли къмъ молбата имъ, убедени, че съ подобни заселници тая областъ въ скоро време ще се въздигне стопански. Тия имъ надежди се оправдаватъ блестяще само въ нѣколко години.

Първитѣ български заселници въ Банатъ се събиратъ измежду павликянитѣ. Презъ ноемврий 1737 г., тѣ пристигатъ въ тоя край, а презъ януарий 1738., усѣдватъ въ Бешеновъ, сега Стари-Бешеновъ, първото по време на заселване и, понастоящемъ, по голѣмина българско селище. Три години по-късно, т. е. въ 1741 г., се заселва и Винга.

Въ матрикулата на Винганска-енория, която имаме случай да прегледаме презъ м. септемврий 1937 г., като първи жители сж отбелязани 149 семейства, въ отдѣлни списъци, добре разграничени по произходъ. Първиятъ отъ списъцитѣ брои 83 семейства българи-католици (*Catalogus Bulgaricarum familiarum*), вториятъ — 42 семейства павликяни (*Catalogus Pavliyanorum familiarum*), третиятъ — 16 нѣмски семейства и четвъртиятъ — 8 новопокръстени семейства (нови католици). Мнозинството отъ основателитѣ е било съставено, следователно, отъ приселници, или питомцитѣ имъ отъ Чипровци, Желѣзна, Копиловци и Клисуре, нѣкогашнитѣ български католишки села въ севернитѣ дипли на Западна Стара-планина.

Първитѣ заселници сж имали въ началото за жилища главно уземни кжци (бордеи). Скоро, обаче, тѣ замогватъ и си построяватъ високи и по-хубави кжци, разположени, по нашия обичай, въ двора и то по-отдалечени отъ улицата. Още по-късно, подъ влияние на нѣмското селищно устройство,

Винга добива сегашната си физиономия, съ едноетажни къщи съ двустранни покриви и съ обърнатъ къмъ улицата калканъ, съ прозорци. Тоя типъ е подложенъ въ сегашно време подъ влияние на градската къща на още нѣкои измѣнения.

Благосъстоянието на заселниците въ Винга бързо се по-вдига, защото тѣ получаватъ достатъчно земя и то при това извънредно плодородна. Всѣка глава на семейство добива поне единъ пауръ, равенъ на 32 ланца, т. е. на около 190 декара. Тия поземлени отношения отпосле много се измѣнятъ. Малоимотнитѣ българи въ Винга, обаче, и сега сж малко.

Още въ първитѣ си стѣпки това далечно българско селище бива особено благоприятствувано, тъй като му се разрешава да става въ него пазаръ, а сжщо и три пѣти въ годината — панайръ. То добива и ново име Терезиополисъ, въ честь на императрица Терезия, която въ специална грамота отъ 1744 г. опредѣля привилегиитѣ му. Можахъ да видя тоя внушителенъ документъ. Той представлява 14 калиграфски написани листа, подвързани съ червено кадифе и сложени въ металическа кутия, украсена съ ржчно изковани орнаменти. Отъ собственоржчния подписъ на Мария Терезия личи, че не е била много упражнена въ писане. Той е скроменъ, съ огроменъ восъченъ императорски печатъ, сложенъ въ златна кржгла кутия, за да не се счупи.

Винга посетихъ въ началото на м. септември миналата 1937 г. На малката и спретната Винганска гара моятъ куфаръ бѣ подетъ отъ мѣстенъ жителъ, не българинъ, говорещъ, обаче, български. По асфалтирана пѣтека, всрѣдъ ливади, той ме заведе въ скромния хотелъ на Винга, намиращъ се на централния площадъ. Въ него азъ не можахъ да остана, тъй като трѣбваше да приема любезното и настойчиво предлагано ми гостоприемство у г. Ив. Ферменджинъ, единъ отъ първитѣ българи на Винга. Моятъ гостоприемецъ е билъ два пѣти кметъ, а сега е касиеръ на общината, която се управлява отъ тричленка. Той е научилъ кирилицата и чете доста свободно българскитѣ книги. При тежава доста книги написани съ латиница на банатско българско наречие. Ферменджинъ е сжщо така канторъ въ църквата, т. е. органистъ и ржководителъ на черковния хоръ. Къщата му, едноетажна постройка, е отъ по-новъ типъ. Построена е въ форма на буква L, като по-късата частъ е успоредна на улицата, а по-дългата е въ двора. Отъ вжтрешната си страна е заета отъ широкичекъ и отворенъ коридоръ, това е стрѣхата или притвора. Следъ него следватъ стаятѣ, които, обаче, сж промѣнени и изцѣло модерно мобилирани, съ вкусъ, който прави честь както на Ив. Ферменджинъ, така и на покойната му непрежалима съпруга.

Придруженъ отъ нѣкои млади интелигентни българи главно отъ юриста Антонъ Лебановъ, азъ можахъ да разгледамъ Винга.

Цѣлото село, както и землището му, се намира върху лъсът, образуващ почва отъ черноземенъ видъ. Подъ лъса се намиратъ младо-терциернитѣ утайки на Панонския басейнъ. Самото село, съ прavitѣ си планирани, а нѣкои и шосирани улици, съ широкитѣ си асфалтирани тротоари, прилича особено въ срѣднитѣ си части, на широко разстланъ земеделски градъ, каквито познаваме въ Унгарската низина. И наистина, до 1919 г., когато тая частъ на Банатъ, наедно съ Винга, преминава въ румънски рѣце, това селище е било варошъ, т. е. градска община. Сега, обаче, то е понижено. Общинскиятъ домъ или „селската кѣща“, както казватъ винганци, е голѣмо едноетажно здание, съ много високъ заостренъ покривъ, въ срѣдата заетъ отъ мансарденъ етажъ. Отпредъ се намиратъ три голѣми свода, върху крайнитѣ два отъ които е нарисуванъ гербътъ на Винга.

Църквата е гордостъта на винганци. Тя е струвала на времето повече отъ 400,000 златни лева и то изплатени за 3—4 години, безъ заемъ, направо отъ приходитѣ на общината. Никое друго село въ Банатъ нѣма подобна хубава и обширна църква. Тя е, обаче, тѣсна въ празнични дни, толкова се препълва съ богомолци. Въ нея можахъ да видя нѣкои отъ старитѣ златошити църковни дрехи (казула, далматича и др.), донесени отъ България. Между другитѣ църковни вещи се намира златенъ потиръ съ надписъ *Matio de Marko Cherin, Matej Markovъ Kerinъ, 4 aprile 1714*, сребърна кандилница и шестъ сребърни свѣщника съ надписъ върху всѣки единъ *Padre Giovane de Marko Toderin, t. e. отецъ Иванъ Марковъ Тодоринъ, и годината, съ латински цифри, 1703*. Тѣ, както и потирътъ, сж отъ времето, когато тия наши сънародници сж били изъ Влашко.

Посетихъ сжщо така стария културенъ деецъ и бившъ дългогодишенъ учителъ Леополдъ Косилковъ. Неговото име ми бѣ отдавна известно отъ трудоветѣ на Милетича, а отъ Банатски български гласникъ, който му бѣ посветилъ специална уводна статия, озаглавена „Наша най-гулемия“, знаехъ, че е още живъ и здравъ. И действително намѣрихъ единъ 77-годишенъ старецъ, вече чувстващъ тежестъта на годинитѣ, но съ бодъръ и бистъръ умъ. Всестранната му дейностъ, учебницитѣ, книгитѣ, календаритѣ и вестницитѣ, които е издавалъ, го очертаватъ като най-голѣмия духовенъ водачъ на банатскитѣ българи презъ последнитѣ 60 години, сходенъ като образъ съ дейцитѣ отъ епохата на нашето възраждане.

Отъ населението на Винга, което наброява около 5,500 души, мнозинството сж българи, а останалата частъ се състои отъ румънци, повечето отъ които сж скоро заселени, маджари и нѣмци. Главното занятие на жителитѣ е земеделието. Търговци и занаятчи има толкова на брой, колкото да задоволятъ нуждитѣ на селото и околността. Най-богатитѣ земеделци

иматъ по 750 — 800 декара земя, срѣдното владение е отъ 200 — 300 декари. Садятъ най-много пшеница, кукурузъ и леща, която тукъ става едра и вкусна и затова намира добъръ пазаръ. Презъ 1936 г. сж били засѣти съ нея 12,000 декари. Градинарството стои на по-задень планъ. Развъждането на добитъка е намалѣло, понеже голѣма часть отъ мерата е взета за оземляване на новозаселенитѣ румъни.

Децата сега се учатъ на румънски езикъ. Преподаването, та ако и 1—2 часа седмично на български, т. е. на източно-българското наречие съ латинска азбука, съ което си служатъ банатчанитѣ, не се позволява. Въпрѣки това, обаче, българскиятъ езикъ и българскиятъ духъ сж добре запазени. Дѣлото на старитѣ ратници, като Рилъ, Косилковъ, Евсевий Ферменджинъ, се подема отъ нова, млада и енергична генерация, която е свършила висши училища (право, земедѣлие, инженерство и пр.), но се занимава съ обработване на земята, тѣй като други занятия за сега не сж ѝ достъпни.

Този малъкъ български островъ всрѣдъ морето отъ другородци е неоспоримо доказателство за живавостъта на българския народъ, който въпрѣки всички превратности на сждбата ще пребъде.

Осемъ рецензии въ „Bibliographie géographique universelle, 1937“, Paris, 1938, стр. 335—337.

Крумъ Кънчевъ. Нашето Черноморие

Варна, 1938 г. 8^о. 216 стр., ц. 50 лв. Рецензия, печатана въ „Известия на българското географско дружество“, кн. VI (1938), София, 1939 г. стр. 215 — 219.

Книги за Чипровци и Чипровското въстание

Рецензия, печатана въ „Известия на българското географско дружество“, кн. VI (1938), София, 1939 г. стр. 219 — 221.

Габрово и Габровско

Сп. „Родина“, год. II, кн. II, София, 1939 год., стр. 95—106

Габрово е, безспорно, единъ отъ най-известнитѣ български градове. Това се дължи, както на значението, което има сега въ стопанския животъ на страната, така и на ролята,

която е игралъ презъ времето на духовното ни възраждане и на борбитъ за политическо освобождение. За да бжде името му често въ устата на много люде отъ широкитъ срѣди у насъ, има и друга причина — многобройнитъ анекдоти, които се разправятъ за габровци. Докато въ миналото почти всѣки нашъ градъ съ по-будно и заможно население се е характеризувалъ съ опредѣленъ анекдотъ или прозвище, съ което се очертаватъ нѣкои особености на населението му, Габрово сега е останалъ едва ли не единичкиятъ градъ, за който сж въ непрекъснато движение подобни разговорки. Нѣколкото първоначални анекдоти съ битописно значение сж удавени въ изобилието отъ прехвърлени върху габровци прѣкословки, отнасящи се за други градове, отъ побългарени шотландски и други смѣшки за скжперници, както и отъ безброй други нарочно измислени разправки. Стигнало се е до тамъ, че често ще чуете въпроса: знаете ли най-новата габровска смѣшка?

Ако още отначало се спираме на тоя привидно несериозенъ въпросъ, то е защото старитъ, първоначалнитъ, нека ги кажемъ оригиналнитъ разправки, разкриватъ много ясно, че габровци могатъ да се характеризуватъ съ редица общи качества, които не бихме могли въ никой случай да кажемъ, че сж лоши, защото издаватъ умъ, съобразителностъ, хитростъ, бързо справяне съ неочаквани обстоятелства и пр. Отъ друга страна, тѣ показватъ предимственото положение, което заематъ габровци въ стопанския животъ. Има единъ неписанъ законъ, който можемъ да извлѣчемъ отъ литературната история, а именно, че за виднитъ люде, видни въ духовния, политическия или стопанския животъ, се разправятъ поименни анекдоти, докато за незначителнитъ лица — тѣзи разговорки сж безименни, анонимни. Анекдотитъ за габровцитъ, следователно, указватъ на две нѣща: първо, че тѣзи българи се отличаватъ съ редица общи черти — не всички, разбира се, могатъ да се извлѣкатъ отъ тия насмѣшки, и, второ, че габровцитъ, сждейки само отъ анекдотитъ, стоятъ на преденъ планъ въ живота на нашата страна, като играятъ една опредѣлена и не малка роля. Тия два сериозни извода, които извличаме отъ нагледъ несериозното, ще се постарамъ да обосновемъ по-нататкъ. Въ старитъ габровски анекдоти ще забележимъ, че не се прави разлика между жителя на града и жителя на колибитъ, между гражданина и селянина. Въ тѣхъ и единитъ и другитъ се наричатъ все габровци. Това обстоятелство, нагледъ направено за да не се претрупва съ излишни подробности разправката, въ сжщностъ разкрива една важна страна въ отношенията между града и селото, които сжществуватъ въ тая малка областъ на отечеството ни.

Животътъ и развитието на градъ Габрово сж били всѣкога тѣсно свързани съ колибарскитъ селища около него. Колибитъ сж му пращали будното си и предприемчиво насе-

ление като заселници. Тѣ сж давали на града чирацитѣ въ нѣкогашнитѣ многобройни занаятчийски работилници, както днесъ даватъ работницитѣ и работничитѣ въ фабрицитѣ. Колибаритѣ — като кѣраджии и кираджии — сж разнасяли произведенията на Габрово далечъ изъ предѣлитѣ на нѣкогашната обширна турска империя, та и отвънъ нея, както и до сега още разнасятъ нѣкои отъ тѣхъ въ границитѣ на държавата ни. И до днешния моментъ тѣ снабдяватъ фабрицитѣ съ редица сурови материали, като вълна, кожи и др. За габровския селянинъ или по-точно за габровския колибаринъ, Габрово и Габровско сж едно цѣло. Когато го срещнете нѣкъде по панаиритѣ и съборитѣ изъ Дунавска България или Тракия, съ нераздѣлната си, покрита съ рогозка, каруца, разнасящъ произведенията на габровската ржчна или полуфабрична индустрия, попитайте го, отъ где е. Съ приветлива усмивка той ще ви каже, че е отъ Габрово. Осведоменитѣ или скептицитѣ обикновено запитватъ допълнително, отъ града или отъ селата, съответно колибитѣ, сждейки отъ народната му носия, че не ще да е отъ самия градъ. Тогава, разбира се, той дава исканото допълнително пояснение.

Тази особеностъ въ обществената структура на Габрово и на селищата около него, не е нѣщо ново. Тя се явява като продължение на тия отношения, които сж сществуваели преди освобождението на много мѣста въ България не само въ Габровско, а именно тѣсни връзки и хармонично сътрудничество на граждани и селяни както въ стопанския, така и въ духовния и политическия животъ. Докато при редица наши градове тия връзки сж много разхлабени, за да не кажемъ разкъсани, за което е виновна не толкова още слабо напредналата обществена диференциация, колкото нѣкои лоши страни на нашия политически животъ, при Габрово сътрудничеството между града и селото продължава. Тука именно ние виждаме една отъ най-сигурнитѣ заложби за преуспѣването на тоя край.

Първомъ, ние ще се спремъ на Габровско, сиречь на колибарскитѣ селища, за да дойдемъ и до самия градъ. Това правимъ, защото Габрово е творба на колибитѣ не само хронологически, но и функционално, ако и стопанскиятъ му животъ да е надскочилъ отдавна рамкитѣ на малката областъ, на която се явява като срѣдище.

Габровско или Габровска околия заема най-горното течение, изворната областъ на р. Янтра. Последната начева да носи това име въ градъ, следъ като въ така находчиво наречената мѣстность Съединението се събератъ началнитѣ ѝ притоци: Етъра и Паничарката рѣка. Въ името на първия, главния притокъ, се е запазило старинното име на рѣката, явление познато ни и при други български рѣки: при Тунджа — въ притока Тжжа, при Марица въ Ибъръ и пр.

Една частъ отъ селищата на Габровско се числятъ къмъ басейна на р. Росица, най-голѣмия и най-дългия притокъ на р. Янтра — по-голѣмъ отъ самата нея. Това сж именно колибитѣ, разположени по течението на р. Лопушница, която само чрезъ низкъкъ долиненъ вододѣлъ между Витата стена и Рачковската стена, е разграничена отъ долината на р. Янтра. Въ тия си отдѣли Стара-планина е най-широка, както това е добре известно, и за това р. Янтра и притоцитѣ ѝ, сж се връзали дълбоко въ снагата на планината и сж я раздѣлили на многобройни ридове. Презъ младия терциеръ — презъ миоцена и плиоцена — голѣми части отъ тогавашната Стара-планина сж били заравнени, като сж се образували 3-4 денудационни повърхнини. Последващитѣ издигания на планината и връзването на рѣкитѣ сж ги разкъсали на по-малки части — това сж многобройнитѣ плоски гърбища, които улесняватъ така много заселването на планината, понеже даватъ известни възможности за земедѣлие. Тази е първата отъ природнитѣ предпоставки за заселването, предпоставка отъ земноповърхно естество. Втората предпоставка е отъ климатично естество, а именно значителнитѣ за България валежи, които падатъ въ Габровско. Още покойниятъ метеорологъ Стайко Стайковъ бѣше обърналъ внимание, че горното порѣчие на Янтра се отличава съ изобилни валежи. Дългогодишнитѣ наблюдения въ метеорологичната станция при Априловската гимназия — тая станция е една отъ най-старитѣ въ България — показватъ, че въ Габрово падатъ срѣдно годишно 900 литри валежъ, сиречь съ 250 литри повече отъ срѣдногодишното количество за цѣла България. Това валежно количество е много благоприятно за горитѣ. Тѣ пъкъ отъ своя страна въ миналото, когато сж заемали по-голѣми пространства, сж затруднявали бързото повърхно изтичане, което е давало като резултатъ единъ по-постояненъ дебитъ на воднитѣ течения, отъ значение за използванетоъ имъ като двигателна сила. Тия валежи сж поддържали пасбищата свежи цѣла година. Въпрѣки че тия пасбища сж заемали сравнително малко пространство, тѣ сж играли значителна роля при заселването на Габровско, защото за около 40 отъ колибитѣ се разправя въ преданията имъ, че първоначалниятъ имъ заселникъ или заселници били овчари.

Третото благоприятно условие за развитието на поселищень животъ въ Габровско както отъ природно, така и отъ антропогеографско естество — това е Шипченскиятъ проходъ и пѣтищата свързани съ него. Въ Габрово, който е едната отъ крайнитѣ точки на тоя проходъ, се събиратъ три важни пѣтя: първиятъ отъ североизтокъ — отъ Търново, вториятъ отъ северозападъ — отъ Севлиево и третиятъ отъ северъ — отъ Свищовъ-Бѣла-Черкова. Последниятъ, ако и най-малко известенъ, е игралъ голѣма роля въ печелбарскитѣ предвижва-

ния и въ разселванията на габровцитѣ. Той е най-краткиятъ пѣтъ между Дунава, съотв. Свищовъ и Габрово. Стара-планина въ тия ѣ дѣлове нѣма голѣма височина (в. Бузлуджа е 1440 м., в. Св. Никола — 1329 м.). Самата проходна седловина е висока около 1300 м., а разстоянието между двата крайни пункта на прохода — Габрово и Шипка — е 23 клм. Този лесенъ за преодоляване проходъ е билъ отъ голѣмо значение при заселването на Габровско следъ турското заробване, както и при разселванията на габровци отъ последното столѣтие насамъ. Редица селища, на първо мѣсто самиятъ градъ, сж използвали нашироко облагитѣ, които пѣтъ имъ е предлагалъ.

Габровско се явява доста добре обособена въ антропо-географски смисълъ покрайнина, съ физикогеографски граници, нарушени само откъмъ страната на рѣка Лопушница. Покрайнината се припокрива и отъ административната единица — Габровската околия. Така е било, съ малки колебания, преди освобождението, така е и отъ тогава насамъ.

Габровска околия, споредъ преброяването отъ 1934 г., включва 203 селища съ едно население отъ 43,379 души. Отъ тѣхъ едно е градъ, 4 административно се считатъ за села (Етъръ, Здравковецъ (старото име — Кая-башъ), Козирогъ и Топлешъ) и останалитѣ 198 селища сж колиби. Всички тия 203 селища сж сгруппирани, споредъ последната управна реформа, въ седемъ общини. Преди това тѣ сж били подѣлени на 23 общини. Населението на околията, безъ града е 29,556 души. На селище се пада срѣдно по 146 души. Това обстоятелство показва, че голѣма частъ отъ селищата сж много малки — 53 отъ колибитѣ сж били съ 60 и по-малко жители. А 4 сж имали само по една кѣща: Гарвановъ камъкъ (3 ж.), Калинитѣ (4 ж.), Топалитѣ (5 ж.), Савчовци (7 ж.) и пр. Голѣмитѣ колиби, обаче, съ сгжстенитѣ си кѣщи, съ дюкянитѣ си и пр. представятъ истински села по видъ, ако и да се наричатъ колиби.

Следи отъ човѣшки животъ въ Габровско сж намѣрени още въ най-далечното минало — въ предисторическо време. Останкитѣ отъ крепости и стари пѣтища говорятъ, че тоя животъ е продължилъ презъ древността и ранното срѣдновековие. Ние ще се спремъ, обаче, само върху сегашния поселищенъ периодъ, чието начало се слага съ дохаждането на прадѣдитѣ на сегашното население, или, допускайки, че е имало и малко по-старо население, съ заселването на по-голѣмата частъ отъ сегашното население.

Докато самиятъ градъ Габрово е много добре проученъ отъ д-ръ Петъръ Цончевъ въ двата му голѣми тома: „Изъ стопанското минало на Габрово“, София, 1929 г., и „Изъ общественото и културно минало на Габрово“, София, 1934 г., за колибарскитѣ селища е писано много малко, за да не кажемъ нищо. Петъръ Цончевъ дава нѣкои сведения за тѣхъ,

но тѣ сж преди всичко отъ стопанско естество. Въ поселищно отношение колибитѣ не сж изследвани, въпрѣки че криятъ въ себе си разрешението на редица занимливи въпроси. Ние ще дадемъ нѣкои нови изводи за габровскитѣ колибарски селища, почерпени отъ лични наблюдения и разпитвания, както и отъ семинарната работа на бившитѣ ми студентки Евг. Табакова и Цв. Димитрова на тема: „Придвижване на населението въ Габровска околия“, изработена по наши упътвания. Тѣзи изводи иматъ характеръ на предварително съобщение.

Въ нашата научна книжнина населението на Габровско, та и на другитѣ близки области — Тръвненско, Дръновско, Еленско и пр., се счита за бѣжанско, избѣгало подъ натиска на турцитѣ въ по-неплодороднитѣ и мжчностѣпни мѣста въ Стара-планина. Въ обикновенитѣ разправки се казва, че то е избѣгало отъ Търново и околността му следъ завоюването на тоя градъ отъ турцитѣ. Първи, доколкото ни е известно, заслужилиятъ нашъ книжовникъ Ив. Гюзелевъ, въ статията си „Значението на Балкана“, печатана въ Юбилейния сборникъ по случай 25 години отъ първия випускъ на Габровската априловска гимназия, обърна внимание на общността между габровското и южнобългарското (съотв. тракийското) население. Д-ръ П. Цончевъ допуска, че селищата на северозточния край на Габровска околия (бившата Боженска община), поради по-голѣмата интелигентностъ, предприемчивостъ и поради запазването на сукая до късно, произхождатъ отъ Търново, а за тия, които се криятъ въ гѣнкитѣ на Стара-планина, близу до билото ѝ, сегашната Топлешка община, че сж отъ Казанлъшко, поради общността въ носията, шаркитѣ по домашнитѣ платове и пр. Изследванията на родоветѣ отъ поменатитѣ студентки, колкото и грѣшки да сж допустнати при изчисляване на годинитѣ, доказва, че най-стари по отношение дохаждането на първитѣ заселници сж колибитѣ: Боженцитѣ, Трапесковци, Бѣленци, Жълтешъ, Лесичарка, Цвѣтковци, Етърътъ и др., сиречь селата въ източната частъ на околията. Тѣ сж се заселили преди 400 и по-вече години. Останалитѣ части — западната и южната, сж се заселили главно преди 150—300 години. Забележително е, че при почти всички селища се знае, че първитѣ заселници сж дошли отъ другаде. При много се добавя, че сж бѣжанци, като, освенъ това, въ повечето случаи е известно и името на първия заселникъ или заселници. На въпроса, отъ где точно произхождатъ тѣ, за мнозинството отъ колибитѣ не сж получени опредѣлени отговори. Все пакъ е отбелязано, че отъ Търново произхождатъ основателитѣ на колибитѣ Боженци, Трапесковци и Цвѣтковци. Отъ Южна България сж основателитѣ на Гаревци, Миневци, Славовци, Гачовци, Жълтешъ (дошли отъ с. Мъглижъ) и на Шипчанитѣ, Шипчени, Йовчовци, Балани, Костадинитѣ (всички дошли отъ с. Шипка). Много по-голѣма е групата на

заселниците, дошли отъ Севлиевско. Това сж селища, разположени въ порѣчието на р. Лопушница, притокъ на р. Росица и по горното течение на р. Паничарка (Враниловци, Стоевци Райновци, Михаловци, Тодорчетата, Петровци и пр.). Най-много сж, обаче, колибитѣ, началото на които е сложено отъ заселници, дошли отъ Габрово или отъ другитѣ габровски колиби. Тѣ сж изобщо и най-младитѣ по времеобразуване. Тукъ влизатъ колибитѣ Раховци, Илиевци, Бойката, Бичкинята, Златаритѣ и др. Тия значителни мѣстни размѣствания показватъ, че не само Габрово е получавало население отъ колибитѣ, но че и тѣ сж получавали заселници отъ него. Размѣната е ставала лесно, защото много габровци, произхождащи отъ колибитѣ, сж имали имоти въ землищата имъ, та лесно могли, при нужда, да се заселятъ на тѣхъ.

Извѣнъ гореспоменатитѣ три групи, десетина колиби сж посочили за основатели заселници, дошли отъ по-далечни области: при к. Арменитѣ — отъ Разлогъ, при к. Гърцитѣ — отъ с. Арбанаси, при к. Свинарски долъ — отъ Ломско, при к. Гарванъ — отъ Силистренско, при к. Кметовци — отъ Троянско, при к. Чехлювци — отъ Видинско и пр. Основателитѣ имъ, дошли поединично и презъ разни времена въ тия закжтани планински краища, сж били лица, по всѣка вѣроятность провинени къмъ властѣта за нѣкои простѣпки, поради което сж търсили да се укрятъ. Подобни случаи, и то не малобройни, сж установени и въ другитѣ изучени български краища съ колибарски селища.

Отъ цѣлия тоя прегледъ се вижда, че въ сжщность произходътъ на колибарскитѣ селища въ Габрово съвсемъ не е лесна за разрешаване задача. Презъ разни времена и отъ разни области тука сж идвали заселници. Въ източната часть имаме една стара преселническа вълна. Населението тамъ се отличава, както бележи д-ръ П. Цончевъ, съ сравнително по-голъма интелигентность и по-висока материална култура. Това обстоятелство трѣбва да свържемъ съ отношенията около Трѣвна, която въ миналото е имала сжщо по-висока материална и духовна култура, за което свидетелствува рѣзбарството, иконопиството, старитѣ лѣтописи и пр. отъ тоя малкъ градецъ. Обяснението на тия прояви ние сме наклонни да търсимъ въ влиянието на Търново, като столица. Известно е добре, че всѣки столиченъ градъ, повече или по-малко, тая забележка правимъ съ огледъ на условията около София, оказва влияние върху духовната и материална култура на околното население отъ села и градове. Така че, безъ да виждаме причинитѣ непременно въ прѣки приселвания, които между впрочемъ сж напълно допустими, ние можемъ да схванемъ по-голъмото културно равнище, по-голъмата възприемчивость на населението около Търново, като далеченъ откликъ отъ културното влияние на столицата на Второто българско царство.

Преданията, които населението пази за произходът от Търново, заслужават внимателно издирване. Напоследък старият и многозаслужил габровец Станимир Ст. Станимировъ, един от седмината първи преподаватели в Университета, дългогодишен гимназиален директор в София, напечатана в габровския вестник „Известия“ (бр. 24 от 17. VI. 1939 г.) споменитъ си отпреди 70 години за разни легенди и вѣрвания от Габрово и Габровско. В едно от тия предания, разправяно му от жител на колибитъ Лютацитъ, се споменува, между другото, че тѣ били основани от три семейства царски хора, избѣгали от Търново.

Преселванията от Южна България (от Тракия) ще трѣбва сж да се раздѣлят на стари и нови. При старата тракийска преселническа вълна, точният мѣстопроизход на тия от селищата, произлѣзли от нея, е почти забравенъ, колибитъ Жълтешъ сж едно рѣдко изключение, както е това между впрочемъ и съ старото преселение в източната част на областта, нека го наречемъ „търновско“. Новитъ преселвания се знаятъ, обаче, по-добре.

Преселванията от Севлиевско, както и мѣстнитъ преселвания в обсега на самото Габровско, по тази причина, сж известни доста подробно на населението. В противоположност на Севлиевско, на западната посока, прави впечатление, че нѣмаме нови преселвания откъмъ изтокъ, от Дрѣновско, Трѣвненско. Само при колибитъ Шаранитъ е дадено, че сж основани от заселници от Дрѣновско. Обяснението се крие преди всичко в обстоятелството, че в Севлиевско е имало много турци и, следователно, притѣсненията на българското население тамъ сж били много по-големи.

Основателитъ на габровскитъ колиби сж имали най-различни занаяти. При анкетирането е означено занаятието на 64 основатели. От тѣхъ 39 сж дадени като овчари, 5 козари, 1 свинарь, 1 джамбазинъ, 5 сж кръчмари и ханджии, 3 свещеници (попове), 2 ковачи, 2 чифликчии, по 1 кюмюрджия, самарджия, грънчаръ, чехларъ, соларъ и пр. От това изброяване проличава, че и в миналото земеделието и скотовѣдството не сж могли да изхранват населението на габровскитъ колиби и то е трѣбвало да си помага, както съ разни занаяти, така и съ търговия. За това свидетелствуватъ, обаче, и семейнитъ имена, като Табакови, Кожухарови, Бърдаритъ, Казанджиеви, Тепавичарови, Стругарови, Точиларови и др. Тѣзи отношения, извлѣчени само по косвенъ пжтъ — чрезъ разборъ на нѣкои поселищногеографски податки — се съгласуватъ изобщо съ изучаванията на стопанското минало на Габрово и Габровско от д-ръ П. Цончевъ. В едно се явява само по-сжществена разлика — докато от гореспоменатото личи, че в началния животъ на около една четвъртъ от габровскитъ колиби скотовѣдството е играло значителна роля, за д-ръ Цон-

чева то е имало второстепенно значение. Това противоречие е само привидно, защото сж различни гледищата, на които се застава. Докато ние разглеждаме нѣщата динамически, сиречь въ тѣхното развитие, той ги разглежда статически, сиречь въ тѣхната даденостъ. Изводътъ отъ всичко това е, че въ началния периодъ на заселването на отдѣлнитѣ колиби скотовѣдството е било отъ значение до тогава, докато населението прояви стопанската си предприемчивостъ въ други насоки. Следъ това, естествено, скотовѣдството остава на позаденъ планъ.

Понеже мѣстото не ни позволява да се спремъ много подробно върху колибарскитѣ селища, ще насочимъ вниманието си върху сръдищното селище на Габровско, сръдишно не само функционално, но и геометрически, а именно градъ Габрово.

За основаването на Габрово сжществуватъ доста предания. Най-разпространеното измежду тѣхъ е, че е основано отъ Рачо Ковача. дошелъ да се засели тукъ отъ с. Боженци. По тази причина нему бѣ дигнатъ на бърза ржка нескопосанъ паметникъ на „Грамадата“, надъ р. Янтра въ сръдата на града, до моста „Подъ игото“, гдето този легендаренъ основателъ е представенъ въ ущръбъ на историческата истина и при пълно непознаване на занаята, съ разгопени гърди и престилка, като съвремененъ фабриченъ работникъ. Ако не точно Рачо Ковача, то поне нѣкой другъ ковачъ или ковачи, сж сложили началото на селището. Че тѣ сж дошли отъ околнитѣ колиби, по този въпросъ нѣма две мнения. Най-старата градска часть въ Габрово се нарича и сега „Ковашката махала“. По втория въпросъ, а именно кога е станало това заселване, не може да се говори съ такава голѣма положителност. Д-ръ П. Цончевъ, позовавайки се на единъ поменикъ, попълванъ отъ 1527 до 1706 г., на лица, които сж посетили Зографския манастиръ, и гдето сж дадени имената на десетина поклонници, между които трима свещеници отъ Габрово, приема, че селището е основано поне въ XIV в., за да може въ XVI в. отъ него да се отлжчатъ трима свещеници на поклонение въ Света-гора. Той се позовава сжщо така и на единъ ходжетъ, даденъ за да се поправи старата, не сжществуваша вече църква „Св. Петка“, гдето се говори, че тя „отъ завоюването и до днесъ е наша“ и пр. Безъ да навлизамъ въ критично разглеждане на тия доказателства, бихъ искалъ да отбележа само, че щомъ като приемемъ, че Габрово е основано отъ преселници дошли отъ колибитѣ, а видѣхме, всички резерви направени, че и най-старитѣ измежду тѣхъ сж възникнали следъ поробването на България, то началото му не може да бжде сложено по-рано отъ XV вѣкъ. Този въпросъ, за освѣтлението на който изследването на колибитѣ ще даде още по-положителни податки, не трѣбва да се разглежда, обаче, откъснато. Ние трѣбва да

имаме предъ видъ и другитѣ старопланински градове — срѣдища на колибарски селища — като Елена, Дрѣново, Трѣвна, Троянъ и пр., които сжщо сж изминали, до колкото ги познаваме отъ досегашнитѣ изследвания, подобенъ пѣтъ.

Заселването на ковача или ковачитѣ е станало, за да обслужватъ пѣтниците, които идвали или отивали за Шипченския проходъ. Създаватъ се и мѣста за почивка и пренощувки, възникватъ ханове, за което говори и името „Падало“, което носи една градска часть. Това е началниятъ подтикъ. По-нататъшното развитие на града се дължи, обаче, на пазарището, което се създава, за да обслужва околнитѣ колиби, и на занаятитѣ, които се развиватъ въ него. Увеличаването на града става чрезъ прииждане на заселници отъ колибитѣ. Мнозинството отъ габровскитѣ семейства и до сега знаятъ, ако и да сж минали нѣколко поколѣния, че произхождатъ отъ тия и тия колиби.

Нарастването на града е ставало по начинъ типиченъ за долиннитѣ и речичнитѣ селища. Първата улица е била въ най-източния край на сегашната градска срѣдина, току подъ Циганския баиръ. Това е така наречената и сега „Ковашка улица“. Презъ XVIII вѣкъ като главна улица се налага сегашната улица Опълченска, успоредна на първата. Следъ тридесеттѣхъ години на миналия вѣкъ, когато се образува на мѣстото на стария конакъ сегашниятъ срѣдищенъ площадъ на града, като главни улици, непосредствено продължаващи една следъ друга и успоредни до известна часть на ул. Опълченска, се налагатъ ул. Радецка и ул. Николаевска, което положение тѣ пазятъ и до днесъ. Стане ли улицата главна, презъ нея започва да преминава и самиятъ пѣтъ къмъ прохода. Главната улица на квартала „Лжката“ (ул. Орловска) и на Гранчарската махала (ул. Скобелевска) се оформяватъ следъ направата на стария камененъ мостъ, наричанъ въ миналото „Конашки“, а следъ освобождението — „Подъ игото“. Напрѣчно на тия надлъжни улици се създаватъ редица по-малки и свързващи ги, така че се образува тая поселищна структура, която наричаме скарovidна, ако и въ нея да отсъствува геометрична правилность.

На мѣстото на днешното Габрово не е имало никакво друго по-старо предшествуващо го селище, тъй като никакви останки отъ развалини не се откриватъ при разкопкитѣ. Най-старата отъ днешнитѣ постройки, е по-всѣка вѣроятность, църквата „Св. Иванъ Предчета“, за която се знае, че презъ 1798 г. е възобновявана. Отъ другитѣ монументални постройки заслужава да се отбележи градскиятъ часовникъ, чиято четирижгълна кула се издига въ горния край на днешния доста разширенъ срѣдищенъ площадъ на града. Въ този си видъ тя датува отъ 1835 г. Тя е била предшествувана отъ друга по-стара, построена въ 1812 г. Преди тая последната е имало,

изглежда, една още по-стара, сжществувала презъ XVIII вѣкъ. Тази настойчивость на старитѣ габровци да иматъ градски часовникъ, който да отброява часоветѣ и да украсява града, не се достатъчно тачи отъ тѣхнитѣ днешни потомци. Тѣ сж забравили оная роля, която той е игралъ въ интимния животъ на нѣкогашното Габрово, презъ тия тежки времена на трудъ и борби за по-голѣми материални блага, а отъ тамъ къмъ по-висока духовна култура. За тѣхъ тази свидна връзка съ отдавна отлетѣлитѣ дни се явява като прѣчка на съобщенията, като че ли десетината градски фйитони и автомобили нѣматъ достатъчно мѣсто да се обръщатъ на площада! Нека се надѣваме, че херостратовскитѣ повици за разрушаване нѣма да бждатъ чути и тая останка отъ миналото на Габрово ще остане като връзка между нѣкогашното патриархално и занаятчийско селище и утрешния напълно индустриализуванъ градъ.

Върху културния и общественъ животъ на Габрово ние нѣма да се спираме. Все пакъ не можемъ да не отбележимъ, че тука се слагатъ основитѣ на модерното училищно образование у насъ, чрезъ грижитѣ на многозаслужилия В. Е. Априловъ. Известно е и участието на габровци въ Априлското въстание, чрезъ четата на Цанко Дюстабановъ, единъ отъ най-свѣтлитѣ образи между българскитѣ революционери. Но и преди това габровци сж правили опити за въстание. Презъ 1821 г. тѣ взематъ дейно участие въ подготовката на „завѣратата“, презъ 1856 г., чрезъ четата на капитанъ дѣдо Никола, тѣ изказватъ протестъ за неизпълненитѣ обещания за реформи. Презъ 1862 г. имаме несполучливъ опитъ отъ даскалъ Никола Стефановъ.

Разглеждайки тоя български край, ние не можемъ да не се спремъ и на всестранната стопанска дейность на габровци. Изхождайки отъ тая общность между града и колибитѣ, която споменахме, ние я оставихме най-последъ, защото и да искаме да я раздѣлимъ между тѣхъ, не можемъ да го направимъ. Ако прегледаме статистиката на занаятията въ България, ще видимъ, че основниятъ поминѣкъ на българина — земедѣлието, е въ по-малкъ процентъ въ Габровско, отколкото е срѣдниятъ процентъ за България. Въ селата и колибитѣ само 62⁰/₀, сж го посочили като главно занятие, а въ града — 1·8⁰/₀. Фактически, обаче, значението му е много по-малко, защото почти всички габровски селяни иматъ и нѣкое допълнително занятие. Процентътъ на заетитѣ въ индустрия и занаяти е въ града 56·8⁰/₀, а въ селата — 29⁰/₀; на тия заети съ търговия, банки и кредитъ процентътъ въ града е 17·6⁰/₀, а въ селата — 4·2⁰/₀. Това сж данни споредъ преброяването отъ 1926 г. Тѣ много опредѣлено сочатъ, че не само градското, но и селското население взима доста живо участие въ индустрията и търговията. Тѣзи отношения, презъ последнитѣ 13 години, естествено, сж се значително промѣнили, въ смисълъ, че се

е увеличило населението, което участвува въ търговията и индустрията.

Ние не можемъ да се спремъ по-подробно върху стопанския животъ на Габрово и Габровско Поради това обръщаме отново внимание върху книгата на д-ръ П. Цончевъ, Извъ стопанското минало на Габрово, София, 1929 г., — най-ценната българска монография върху стопанското минало на единъ градъ. Но, въпрѣки това, накратко ще споменемъ нѣкои по-особени прояви извъ стопанския животъ на тази областъ, за да се добие по-цѣлостна представа за габровци. Измежду важнитѣ занаяти на габровскитѣ колибари на първо мѣсто ще отбележимъ кърджийството (отъ турски къръ — поле). Кърджийтѣ сж дребни търговци, които купуватъ габровски стоки за своя смѣтка, продаватъ ги и се връщатъ съ други, закупени, за да ги препродадатъ въ Габрово и Габровско. Това е за тоя край извънредно характерна форма на посрѣдничество. Измежду кърджийтѣ най-бърже забогатяватъ въ лнаритѣ. Мнозина отъ последнитѣ сж станали вече индустриалци, като сж закупили фабрики, които сж се намирили въ лошо материално положение. Съ кърджийството се занимава главно населението отъ източната частъ на околията (Боженци, Жълтешъ, Етърътъ). Въ миналото мнозинството отъ мъжетѣ отъ тоя край на Габровско сж пжтували. Тѣзи пжтувания се така разпредѣляли, че по време на земедѣлската работа тѣ се завръщали по домоветѣ си. Отивали сж и въ чужбина — особено въ Румъния.

Друга категория чужбинари, които се задържатъ, обаче, за по-дълго на едно и сжщо мѣсто, сж зидаритѣ (дюлгеритѣ). Тѣ се прѣскаатъ извъ цѣла България, та и извъ чужбина (Румъния, Турция). Споредъ Цончева, годишно излизатъ 2—3 хиляди души. Въ миналото много моми и жени сж ходили въ Тракия като жетварки (на Руманя).

Измежду заседналитѣ занятия на габровскитѣ колибари много известно е дърводѣлството. То е застѣпено най-много въ селищата близки до билото на Стара-планина. Това е доходно занятие, което показва известенъ застои, за да не кажемъ упадъкъ. Произведенията на дърводѣлството се дѣлятъ на стругарски (гаванки, танури, паралии, чутури, бѣклици и др.) и нестругарски (строителни материали, ракли, станове, коли и части за тѣхъ, лопати, паламарки и пр.). Ножарството е най-характерниятъ за сега желѣзарски занаятъ. То е съсрѣдоточено главно въ Новата-махала, но по-рано е било добре застѣпено както въ града, така и по другитѣ колиби. Грънчарството е старо занятие въ тоя край. То е сжществувало тукъ преди да се развие въ Троянъ и Троянско. Една отъ старитѣ градски части на Габрово се нарича „Грънчеритѣ“ или „Грънчерската махала“. Докато отначало тоя занаятъ е билъ застѣпенъ само въ Габрово, сега много повече

грънчари има по колибитѣ. Производството си тѣ продаватъ главно вънъ отъ околията.

На последно мѣсто измежду най-характернитѣ за областта занятия нарочно оставихме гайтанджийството. Това е занаятъ, при който производството се добива чрезъ машини (чаркове), които се каратъ съ водна сила. По тази причина гайтанджийството представя етапъ между ръчното и машинното производство, звено между занаятитѣ и индустрията. Ето защо, много естествено се явява обстоятелството, че началото на модерната фабрична индустрия и то на текстилната индустрия се слага отъ гайтанджиитѣ. Този преходъ проличава и отъ името на първата фабрика, основана въ 1882 год. отъ гайтанджията Иванъ К. Калпазановъ и наречена „Първа княжеска придворна фабрика за шаеци, сукна и гайтани“.

Разцвѣтътъ на гайтанджийството е между тридесеттѣ и осемдесеттѣ години на миналия вѣкъ, когато търговци отъ Мала-Азия, Цариградъ, Босна, Сърбия и др. идватъ да закупватъ стока на мѣсто. Презъ 1870 г. се наброяватъ 800 чарка за плетене на гайтанъ.

Примѣрътъ на Иванъ К. Калпазановъ бива веднага последванъ, като въ 1883 г. се основава фабрика „Александъръ“, въ 1887 г. — фабрика „Фердинандъ“, наричана още „Еснафска фабрика“, защото се построява отъ гайтанджийското дружество „Успѣхъ“, презъ 1892 г. — фабрика Ив. Х. Беровъ и пр. Всѣка последваща година вижда основаването на едно или повече фабрични заведения, съ изключение на времето презъ войнитѣ. Сега въ Габрово и Габровско има 97 индустриални заведения: за вълнени и памучни платове и преди, за кожи и гъонове, за трикотажъ, пасмантерия, барутъ, копчета, кожухарски издѣлия, тухли, желѣзарска фабрика и пр. Занаятитѣ наброяватъ кржгло 680 заведения.

Отъ тоя краткъ прегледъ може да проличи общността между града и селото, добре изразена и въ стопанскитѣ отношения на областта. Габровскитѣ колибари успѣватъ до толкова да се издигнатъ въ стопанския животъ, че да станатъ индустриалци, сиречь да достигнатъ до най-висшата стопанска форма на производство. Завършвамъ съ тоя фактъ, защото той е една отъ най-характернитѣ прояви на тая общностъ. Въ него именно се крие най-сигурниятъ залогъ за преуспѣването на габровската индустрия, индустрия въ пълния смисълъ на думата демократична. Ако единъ народъ може да излчи отъ своитѣ недра синове, които, безъ каквото и да е образование, да достигнатъ до върховетѣ на стопанския животъ и да проявяватъ едно широко разбиране къмъ обществената роля на богатството — Габрово е този български градъ, въ който се правятъ най-много дарения за обществени цели, — тоя народъ го очаква, съ пълно право, свѣтло, честито бждеще.

Единадесет рецензии във „Bibliographie géographique universelle, 1938“, Paris, 1939, стр. 327—331.

Стоянъ Романски. България във образитъ на Феликсъ Каницъ

София, 1939, 8⁰, 195 стр., 8 таблици. Рецензия, печатана във сп. „Архивъ за поселищни проучвания“, год. II. 1939—40, кн. 1, стр. 117—120.

Финландия

Сп. „Просвѣта“, год. V, кн. 5, януарий 1940, стр. 545—557.

Презъ последнитѣ години нашата интелигенция много често се позовава на севернитѣ европейски държави, като примѣръ за пѣтя, по който трѣбва да върви стопанското и културно развитие на България. Измежду тия държави (Финландия, Дания, Швеция и Норвегия), особено известна стана у насъ Финландия, чрезъ книгата на Григорий Петровъ — „Въ страната на бѣлитѣ лилии“. Бѣлата лилия е цвѣте рѣдко за ония географски ширини. Но тя отдавна е символъ на невинность и чистота и Григорий Петровъ не е могълъ да намѣри по-подходно заглавие за една книга, посветена на борбитѣ и постиженията на единъ народъ, чиято честность, добротата и прямотата е поразявала всѣки чужденецъ. Въ финскитѣ народни пѣсни и легенди Финландия е обрисувана съ не помалко поетични образи. Тя е страната на хилядитѣ езера, на обширнитѣ тъмни гори и на безбройнитѣ острови.

Снѣжна покривка е обгърнала сега тая далечна страна. Езерата сж вковани въ ледъ. Безкрайнитѣ гори спятъ зименъ сънъ. Но вмѣсто веселия звънъ на многобройнитѣ шейни, тамъ се чува тътнежтъ на хиляди пушкала. По обширнитѣ бѣли полета растатъ кървавитѣ цвѣта на смъртта. И вмѣсто епизоди отъ народния епосъ Калевала, въ затрупанитѣ селски хижи, край запаленитѣ дънери, старитѣ разправятъ сега за новъ епосъ, който се пише съ кръвта на хиляди смѣли мжже.

Днесъ къмъ събитията, които тамъ се разиграватъ, сж обрнати очитѣ на цѣлия свѣтъ. Поради това считамъ, че не е излишно да дамъ за тая земя нѣкои най-общи сведения, още повече и за това, че имахъ малко възможността да я посетя още въ ученическата си възраст, когато човѣкъ гледа на свѣта съ широко отворени очи.

Финландия има преходно положение между Русия и Скандинавия. Геоложки, а въ ново време и геополитически,

тя е свързана повече съ последната, съ която образува и едно цѣло — Финоскандия.

Ако вземемъ предвидъ какъвъ процентъ отъ територията на Финландия се намира северно отъ полярния кръгъ, тя, наредъ съ Норвегия, е най-северната държава въ свѣта. Най-големата ѝ дължина е 1160 км., а най-големата ширина — 600 км.

Повърхнината на Финландия възлиза на 382,801 кв. км., наедно съ Аландскитѣ острови. Отъ нея 44,852 кв. км. сж водна повърхнина. Населението ѝ, наедно съ това на помонатитѣ острови, се изчислява презъ 1937 год. на 3,857,000 души. По повърхнина Финландия е седма, а по население — четиринадесета държава въ Европа.

Финландия граничи съ три държави и съ две морета. Най-дълга сухоземна граница тя има съ СССР (1560 км.), следъ която идватъ границитѣ съ Норвегия (913 км.) и Швеция (536 км.). Отъ морскитѣ граници, които възлизатъ на 1646 км., стотина км. се падатъ на коридора, съ който Финландия излиза на Северното ледовито море, а останалитѣ — на Балтийско море. Тукъ Финландия е оградена отъ двата най-големи залива на това море, отъ Ботническия заливъ — на западъ и отъ Финския заливъ — на югъ.

Финитѣ наричатъ страната си Suomi или Souomen maa (= Страна на водитѣ). Народностното име, което тѣ самитѣ си даватъ, е Suomalaiset. Държавата си тѣ означаватъ — Suomen Tasavalta = Финландска република. Finland е шведска дума съ значение — страна на блатата. Името фини, съ което тѣ сж известни въ чужбина, е старо. Още Тацитъ и Птоломей знаятъ на тия мѣста за Fenni или Phini.

Финландия, възъ основа на земноповърхнитѣ си отношения и на населението, се дѣли сега на 4 природни области. Най-важна е южната частъ, Сжщинска Финландия, която именно е страната на хилядитѣ езера. Срѣдна Финландия представя преходна земя, задъ която е областята Лапония. Въ сжщностъ Лапония, обитавана отъ финското племе лапи, е много по-обширна. Части отъ нея влизатъ въ териториитѣ на четири държави: Норвегия, Швеция, Финландия и СССР. Лапония се простира отъ Скандинавскитѣ планини до полуостровъ Кола. Източнитѣ дѣлове на Финландия спадатъ къмъ Финландска Карелия, наречена така по името на финското племе Карели. По природни отношения тя не се отличава съ нѣщо сжществено отъ съседнитѣ съ нея части на Сжщинска Финландия. И най-после, най-малката, и най-скоро придобита географска областъ, представятъ Аландскитѣ острови.

Страната на финитѣ е общо взето заравнена земя. Въ нея отсѣтствува тая подчертана смѣна на добре моделирани планини съ обширни равни земи, която познаваме у насъ.

Нейнитѣ височини растатъ, колкото повече отиваме на северъ. На югъ отъ полярния кръгъ височинитѣ надъ 300 м. сж рѣдкостъ. Около 68° паралелъ има вече височини отъ 600 до 850 м. Оттамъ на северъ започва спускане къмъ Северно ледовито море. Изключение въ това отношение прави само най-северозападната частъ отъ територията на Финландия, която като ржавъ се вдава между шведската и норвежката граница. Тамъ височинитѣ сж по-голѣми. На самата норвежка граница се намира и най-високиятъ връхъ Халтия — 1324 м.

По геологическия си строежъ Финландия спада къмъ най-старитѣ части на земната повърхнина. Нейната подпочва се състои главно отъ архаични и прекамбрийски скали, които стоятъ въ основата на дългата таблица на геологическитѣ формации. Въ това отношение тя не е изолирана. Отъ подобни скали е съставенъ полуостровъ Кола и Руска Карелия, а къмъ западъ — цѣлиятъ Скандинавски полуостровъ. Въ срѣдата на тия стари маси се намира по-голѣмата частъ отъ Балтийско море. Въ новата научна геоложка литература цѣлата тая обширна областъ се означава съ името Финоскандия. Между нейнитѣ стари скали заслужава да отбележимъ червения (порфиренъ) финландски гранитъ, много цененъ за гробници, за паметници, за декоративни фигури и др. Саркофагътъ на Наполеона въ Дома на инвалидитѣ въ Парижъ, както и цокълътъ на паметника на Петъръ Велики въ Ленинградъ, сж направени отъ тоя гранитъ.

Различната твърдостъ на тия скали се е отразила върху земноповърхнитѣ отношения на Финландия, въпрѣки общото заравняване презъ време на заледяването. Твърдитѣ скали даватъ възвишения, заоблени при гранититѣ, остро очертани при кварцититѣ.

Отъ дългия геологически животъ, който страната минава следъ образуването на най-старитѣ скали, важно е да отбележимъ разкъсване на терена презъ терциера. Тогава сж се образували Финскиятъ заливъ и езерото Ладога.

Днешниятъ пейзажъ на Финландия се оформява следъ голѣмото заледяване презъ четвъртичната епоха. Повърхнината на тази страна е заета главно отъ моренни материали — останки отъ огромния континенталенъ ледникъ, който, съ центъръ Скандинавскитѣ планини, е обхващалъ не само Финландия, но и цѣла Северна Европа. Тѣзи наслаги иматъ на мѣста повече отъ 10 м. дебелина. На действието на тоя ледникъ се дължатъ безбройнитѣ вдлъбнати мѣста, заети отъ днешнитѣ финландски езера, а сжщо тѣй и редица тѣсни и дълги ридове, които съ северо-западна посока се виждатъ навредъ въ Южна и Срѣдна Финландия. Тѣ се наричатъ хариу и представятъ материали, уталожени отъ буйнитѣ води на топящия се ледникъ. Сега сж покрити съ иглолистни дървета.

Следъ оттегляне на ледника, както въ Швеция, така и тукъ, на два пжти нахлувало морето и оставяло глинести почви, най-добритъ за земедѣлие въ тия страни. По-късно настъпило бавно повдигане на земната повърхнина, което продължава и сега. Крайбрѣжието на Ботническия заливъ презъ последнитъ 100 години се е повдигнало съ 1 м., а югозападното крайбрѣжие — съ 45—60 см. Тази промѣна на земното равнище се отразява върху стопанскитъ и поселищнитъ отношения, понеже въ недѣлбокитъ и безъ това заливи се явяватъ нови плиткости, съ което значително се затруднява влизането на плавателни сѣдове.

Следъ оттеглянето на нѣкогашния голѣмъ ледникъ, образуваниитъ отъ него вдлѣбнатости се заематъ отъ вода. Многобройнитъ езера се задържатъ и до днесъ, поради слабото изпарение въ тая географска ширина, както и поради непронусливата почва.

Споредъ официални сведения, въ Финландия има кржгло 35,000 езера; както казахме, тѣ заематъ 40,852 кв. клм. повърхнина. Мнозинството отъ тѣхъ сж малки езера, а най-плиткитъ и заблатенитъ се пресушаватъ и обрѣщатъ въ работна земя или горска площъ. Наброяватъ се 43 езера съ повърхнина по-голѣма отъ 100 кв. клм. Отъ тия езера, като оставимъ на страна граничащото съ СССР езеро Ладога, най-голѣмото въ Европа (18,180 кв. клм.), трѣбва да отбележимъ Инари въ Лапония (1,385 кв. клм.), следъ това езерата въ голѣмата сръдна езерна система, която се разпада на три отдѣлни езерни системи. Въ нея най-голѣми езера сж: Пейнене (1,304 кв. клм.), Сайма (1,300 кв. клм.), Оулу (1,002 кв. клм.), Пиелисъ (942 кв. клм.), Кейтеле (526 кв. клм.).

Вододѣлитъ между разнитъ езера представятъ най-често моренни възвишения, които не винаги сж сигурна граница. Така напримѣръ, на 21 май 1818 г. езерото Суванто пробива източнитъ си оградни възвишения и нахлува въ езерото Ладога. Сега то се втича въ него съ широкъ протокъ. Езерото Лумене се втича единъ пжтъ въ езерото Рейиене, а другъ пжтъ въ езерото Вехкай.

Предприемчивитъ фини отдавна сж създали връзка между отдѣлнитъ езера и между рѣкитъ. На много мѣста се е наложило да се създадатъ канали съ шлюзи. По този начинъ въ Финландия могатъ да се пропжтватъ стотици километри по вода и то въ най-различни посоки. Нѣколко канала свързватъ, сжщо така, езерата съ моретата. Най-голѣмо значение между тѣхъ има каналътъ Сайма, който свързва едноименното езеро съ Випурския заливъ.

Многобройнитъ бързеи и водопади по рѣкитъ на Финландия (близу 2,000 на брой), сж станали причина да се развие силно добиването на електрическа енергия. Тя замѣства каменнитъ вжглища, съ каквито страната е много бедна. Из-

числява се, че ако всички водни падове се използват, могат да се получават около 2,500,000 киловата енергия. Най-голяма електрическа централа се намира при прочутите бързеи Иматра на р. Вуокса, която изнася водите на големото езеро Сайма в Ладожкото езеро. Тая централа има мощь 154,000 киловата. Тя дава електрическа енергия на Хелзинки и на няколко други градове.

Когато се наближи финското крайбрежие, парадът дълго се движи между малки острови, едни голи, други с ливади, с горички и малки лътни къщички за спорт и почивка. Тези предвестници на приближаващата суша, предават особена прелест на пристигането в тая хубава страна. Островите обикалят цялото Балтийско крайбрежие на Финландия. Най-многобройни сж, обаче, при югозападните ѝ брегове, гдето се сливат с Аландския архипелаг. Тия острови много улесняват крайбрежното плуване, понеже между тях морето никога не може да бжде бурно. Огромният им брой, около 75,000, напълно ни обяснява, защо в финските народни творения тая страна се нарича и страната на безчислените острови. Самият фински брег е на мѣста скалист, на мѣста покрит с пѣсъци. Последните образуват, особено покрай Ботническия залив, високи дюни.

Слабата соленост на водата на Балтийско море е причина што крайбрежните му зони да замръзват всѣка година. С ледоразбивачи, обаче, се държат отворени широки канали, които водят към всички пристанища на южния финландски брег.

Климатът на Финландия, както може да се предположи от големото ѝ протежение в меридианна посока, не е еднакъв в отдалените области. На север температура зиме често спада до -30° и -40° , докато на юг тя рядко е под -20° . Тук именно се чувствува умекчаващото влияние на морето. Поради тази причина температурните отношения не съответствуват навсякъде на географската ширина. Така в Ваза, на Ботническия залив, имаме срѣдна февруарска температура (най-студения месец на годината) -7.3° , докато в Куопио, в вътрешността, тя е -10.5° . И двата града се намират почти на сжщата ширина -63° . Континенталността на климата се изразява преди всичко в вътрешните части на страната, гдето зимните температури сж по-низки, а лѣтните — по-високи, отколкото по крайбрежието. Ето защо лѣте по западното крайбрежие е сравнително хладно (през юлий срѣдно 14° — 16°), а в вътрешността, през сжщия месец, температурите сж над 17° . Все пак Финландия е значително по-топла страна, отколкото това ѝ се припада според географската ширина.

Валежите в нея се движат между 700 мм. в Югозападна Финландия и 400 мм. в Северна Лапония. Първият

снѣгъ пада въ срѣдата на октомврий. Презъ срѣдата на ноемврий цѣлата страна е обхваната отъ снѣжна покривка, която трае до срѣдата на априлъ. Въ севернитѣ и източнитѣ области, въ Лапония и Карелия, снѣжната покривка често достига 1.5 метра.

Финитѣ, господстващото население въ страната, принадлежатъ къмъ угро-финската народностна група. Къмъ нея се числятъ сѣщо маджаритѣ и еститѣ, както и редица други народи, които стоятъ на по-низко културно стъпало и обитаватъ главно севернитѣ области на стария свѣтъ. Дългогодишното близко съжителство на финитѣ съ северноевропейскитѣ народи се е отразило върху тѣхнитѣ физически и духовни черти. Все поради тази причина, въ финския езикъ има старогермански и славянски заемки. Расовата близостъ между фини и монголи не може да се счита за доказана. Съвременнитѣ антрополози причисляватъ финитѣ къмъ източноевропейската (източнобалтийската) раса.

Финитѣ съставятъ днесъ крѣгло 90% отъ населението на Финландия, а шведитѣ — 10%. Наброяватъ се и около 2,300 лапи. Отъ останалитѣ народности малко по-многочислени сж само руситѣ и нѣмцитѣ.

Финитѣ сж единъ отъ най-културнитѣ народи въ Европа, не само по постиженията на интелигенцията имъ, но преди всичко поради високото духовно и материално равнище, на което се намира финскиятъ селянинъ, който съставя 80% отъ цѣлото население на държавата. Въ тази страна, гдето голѣма частъ отъ населението живѣе въ отдѣлни дворове, отдалечени съ километри единъ отъ другъ, нѣма неграмотни. Грамотността не се изразява у тѣхъ само въ това, че знаятъ да подписватъ името си или да сречатъ нѣкакъвъ напечатанъ текстъ. Голѣмиятъ брой на издаденитѣ книги, както и значителниятъ тиражъ на голѣмитѣ имъ и добре уредени вестници, красноречиво говорятъ, че за този народъ книгата е действителна нужда. Единъ отъ вестницитѣ имъ излиза всѣкидневно въ 300—350,000 броя, което показва, че той се получава отъ всѣки дванадесети жителъ на страната имъ. Казваме получава, защото една отъ особеноститѣ на финското вестникарство е, че много малко вестници се разпространяватъ чрезъ рѣчна продажба. Високото равнище проличава сѣщо така въ добре уреденото жилище на фина, както и въ голѣмитѣ грижи, които се полагатъ за тѣлесната чистота. Въ отношенията си съ другитѣ люде той е прякъ, честенъ, а поради това и до вѣрчивъ. Благодарение на тия качества взаимномощъта, социална и стопанска, въ тая страна е развита до най-висока степенъ. Финскитѣ кооперации сж едни отъ най-добритѣ въ свѣта. Всичко това дава на финитѣ голѣмъ мораленъ кредитъ, обстоятелство, което добре проличава въ тежкитѣ дни, които тѣ сега преживяватъ.

По характеръ, тия жители на севера, представятъ пълна противоположностъ на онова, което наричаме юженъ темпераментъ. Финтъ не е сантименталенъ, нито много любопитенъ. Въ отношенията си съ всички други люде, колкото и близки да му сж тѣ, е въздържанъ. Когато говори или се намира на обществено мѣсто, той не вдига шумъ и не търси да обърне внимание върху себе си. Упоритъ е и трудолюбивъ. Само съ тия качества е могълъ да създаде земеделъние и скотовъдство върху каменистата повърхнина на родината си. Той е съ много развито чувство за собствено достойнство. Силно привързанъ къмъ отечеството си, съ голѣма радостъ се завръща въ него, ако дълго е билъ на печалба въ чужбина.

Всички тия ценни качества на фина, върху които мѣстото не ни позволява да се спираме повече, не правятъ отъ него човѣкъ, равнодушенъ къмъ общественитѣ и политически въпроси. И той има политически страсти, които проличаха добре въ остритѣ партийни борби, които на нѣколко пжти поставяха въ трудно положение тая нова държава, а както сега виждаме, той се показва и отличенъ войникъ, го товъ на всѣка жертва за отечеството си.

*

Главнитѣ народи, които и сега обитаватъ Финландия, сж се настанили тукъ още въ предисторическо време. Най-старитѣ ѝ жители сж лапитѣ, следъ които въ нея идватъ финитѣ. До тѣхъ, по балтийското крайбрѣжие, още преди Христа, живѣли прадѣдитѣ на днешнитѣ шведи. Последнитѣ въ културното си развитие вървѣли успоредно съ сънародницитѣ си отъ самата Швеция, ето защо се явяватъ проводници на по-висока култура въ вжтрешността на страната. Тамъ финитѣ и лапитѣ до срѣдата на XII. вѣкъ сж водили напълно патриархаленъ животъ, запазвайки езическитѣ си вѣрвания. По това време шведитѣ предприели първия си кръстоносенъ походъ, за да наложатъ християнството на тия свои съседи. Презъ XIII. в. последватъ още два похода съ сжщата задача; последицата отъ това била, че цѣла Финландия паднала подъ шведска власть и образувала херцогство начело съ шведския принцъ. Въ първата половина на XVI. вѣкъ тукъ се утвърждава лютеранството, което и днесъ е официалното вѣроизповѣдание въ страната. Презъ тая епоха голѣми заслуги къмъ финския народъ има първиятъ лютерански епископъ Микаелъ Агрикола. Той издава въ 1542 г. единъ букваръ, който е първиятъ писменъ, и едновременно печатанъ, паметникъ на фински езикъ. Презъ следващитѣ вѣкове Финландия е бойно поле между руси и шведи, докато презъ 1809 г. бива завладѣна огъ руситѣ. Финландскитѣ съсловия, събрани въ Борго, признаватъ руския императоръ Александъръ I за свой великъ князь, следъ като той въ единъ манифестъ имъ осигурява

запазването на конституцията, религията и всички закони и привилегии.

Макаръ и подъ руско владичество, финитѣ въ началото на XIX. вѣкъ, все още оставали зависими въ културно отношение отъ шведитѣ. Всѣки образованъ финъ говорѣлъ шведски, а финскиятъ езикъ билъ езикъ на народа. Голѣма роля за свѣстяването на пошведената интелигенция изиграва героичниятъ народенъ епосъ Калевала, обнародванъ отъ Лйонротъ въ 1835 г. Презъ последващитѣ нѣколко десетилѣтия финландцитѣ създаватъ голѣма и богата литература. Тя получи всесвѣтско признание презъ миналата 1939 г. съ награждаването на писателя Силанпее съ Нобелевата премия. Както литературата, така и другитѣ изкуства, включително архитектурата, взиматъ още въ началото на народностното финско възраждане самостоятелно направление. Въ Хелзинки това ще забележите по многобройнитѣ монументални сгради въ фински стилъ, ще го откриете въ картинитѣ на Галенъ—Калела, които илюстриратъ Калевала, ще го почувствувате и въ симфониитѣ на Сибелиусъ.

Следъ смъртъта на Александра I, правдинитѣ, които той бѣ призналъ на финския народъ, биватъ потъпкани. Неговиятъ наследникъ Николай I заедно съ това отнима на финитѣ редица стари свободи. Тогава започнали и опититѣ за порусването, които, обаче, срещнали решителенъ отпоръ. Отново съ конституция финитѣ биватъ надарени отъ Царя Освободителъ Александъръ II, който възстановява тѣхната автономия и свиква финландското народно събрание. Ето защо, както и въ нашата столица, на срѣдищния площадъ на Хелзинки сега се издига паметникъ на тоя руски владѣтелъ.

Презъ 1917 г., следъ руската революция, Финландия се обяви за независима държава. Опититѣ да се въведе въ нея болшевишки режимъ презъ 1918 г. се осуетяватъ отъ новообразуваната финска войска начело съ генералъ Манерхаймъ, комуто се притичатъ на помощъ германски войски и шведски доброволци. Финландия бива провъзгласена първомъ за монархия, като за кралъ се избира принцъ Фридрихъ Карлъ Хенсенски, който, обаче, се отказва отъ финската корона, следъ като Германия бѣ провъзгласена за република. На 25 юлий 1918 г. се избира първиятъ председателъ на републиката Столбергъ. На 20 октомврий 1920 г. Съветска Русия признава Финландия като независима държава.

*

Основата на стопанския животъ и на тая северна страна е земедѣлието. Кржгло 57⁰/₁₀ отъ населението ѝ е заето въ него. Презъ миналитѣ вѣкове то е било едва ли не единственото занятие на финитѣ. Тѣ сж били за шведитѣ „орачи и копачи“, така както ние—за гърцитѣ. Днесъ земедѣлието

се подпомага всестранно, защото то дава добри приходи и осигурява националната изхрана. Откакъ Финландия е независима държава, положението на земеделците се е много подобрило. Броятъ на собствениците се е увеличилъ $2\frac{1}{2}$ пкти (1910 г. — 125,000 души, 1930 г. — надъ 300,000 души). Числото, обаче, на голъмитъ собственици се е намалило. Сега има само 800 земевладѣлци, които притежаватъ обработваема земя по повече отъ 1,000 декара. Общата площъ на обработваемитъ земи е сжщо показала увеличение; тя възлиза въ днешно време на 2,600,000 хектара (България — 3,600,000 хектара). Производството на зърнени храни, особено на пшеница и ръжъ, е много порастнало. Презъ 1937 г. Финландия е произвела 1,338,000 тона картофи; 670,000 т. овесъ; 414,000 т. ръжъ; 174,000 т. ечемикъ; 172,000 т. пшеница. Отъ обширнитъ ливади е добито огромно количество сѣно — 36,000,000 т. презъ сжщата година. То се използва за изхрана на добитъка, който е принуденъ да прекарва дългата зима въ оборитѣ. Най-важната роля въ финското скотовъдство играе млѣчната крава. Отъ 1,879,000 говеда (1936 г.) 1,299,000 сж били млѣчни крави. Тѣ сж отъ специални млѣчни раси; отглеждатъ се и използватъ само за млѣко. Поради тази причина едно сравнение съ България, въ която презъ 1934 г. намираме 457,000 крави и 155,000 биволици, посочени, че между другото се използватъ и за млѣко, не е подходящо. Отъ млѣкото презъ 1936 г. въ Финландия сж добити 27,800,000 кгр. прѣсно масло и 10,000,000 кгр. сирене.

Броятъ на другитъ домашни животни презъ сжщата година е билъ: овце — 1,020,000 (България — 8,840,000); домашни птици — 2,888,000 (Б. — 12,773,000); свине — 462,000 (Б. — 902,000); коне — 316,000 (Б. — 532,000). Северни елени, най-важното домашно животно въ севернитъ земи на стария свѣтъ, въ Финландия е имало — 100,138 глави.

Горитѣ, зеленото злато на Финландия, сж едно отъ най-важнитѣ богатства на тая страна. Тѣ заематъ 25,300,000 хектара, което представя $73\cdot5\%$ отъ поврхнината ѝ, безъ воднитѣ пространства. Процентно по горитѣ си, които покриватъ $2\frac{1}{2}$ пкти територията на България, Финландия е първа държава въ Европа. По притежание, половината отъ горитѣ сж на частни лица, една трета на държавата, а останалитѣ на анонимни дружества, общини и енории.

Значението на горитѣ за стопанския животъ на страната е много голѣмо. Основитѣ на нейното сегашно стопанско процъвтване се слагатъ преди нѣколко десетилѣтия, когато започва рационалното имъ стопанисване. Сега тѣ се увеличаватъ по пространство, като всички пресушени блатливи мѣста, които не сж пригодени за земедѣлие, се насаждатъ съ гори. Изчислява се, че годишно, вследствие естественото нарастване, кубатурата имъ се увеличава съ 44.4 мил. куб. м.

Въ тѣхъ преобладаватъ иглолистнитѣ дървета. Отъ ши-роколистнитѣ особена прелестъ на тукашнитѣ гори придаватъ бѣлокоритѣ брѣзи. Срѣщатъ се още брѣстъ, ясенъ, яворъ, липа и въ най-южнитѣ мѣста — джбъ.

Риболовството и ловътъ сж най-старитѣ заня-тия на финитѣ. Въ богатитѣ съ риба езера и въ моретата сега се лови голѣмо количество риба. Презъ 1936 г. добивътъ отъ нея възлиза на 20,780 тона (България — 3,266 т.). Въ Север-ното ледовито море сж били убити презъ сжщата година 7,600 тюлени.

Най-старата индустрия въ страната е дърводѣл-ската. Презъ срѣдата на миналия вѣкъ старитѣ дѣскорѣзач-ници се модернизиратъ и финландското дърво започва да се чувствува на свѣтовния пазаръ. Сега Финландия заема второ мѣсто по износъ на дървени трупи (следъ Канада). Презъ 1938 г. тя е изнесла 852,000 стандарта (1 стандартъ = 4.67 м²). Значителна частъ отъ добития дървенъ материалъ се пре-работка въ самата страна. Така напримѣръ, Финландия произ-вежда 80% отъ изнесенитѣ на свѣтовния пазаръ макари и бобини. Още по-ценно е производството на хартия, хартиена каша, картонъ и целулоза, което се развива съ голѣма бър-зина презъ последнитѣ две десетилѣтия. Презъ 1937 г. Фин-ландия е изнесла за 3,630,000,000 фин. марки отъ тия продук-ти, а дърво и дървени произведения за 4,157,000,000 фин. марки (1 финска марка = 3.40 лв.). Всички други видове стоки, изнесени презъ сжщата година, иматъ обща стойностъ 657,000,000 фин. марки. Тѣзи цифри извънредно красноречиво говорятъ за значението на горитѣ въ стопанския животъ на Финландия. По производство на хартиена каша и целулоза тя е на второ мѣсто въ свѣта (следъ Швеция), и на трето — по износъ на хартия (следъ Швеция и Канада).

Другитѣ фински индустрии произвеждатъ главно за за-доволяване нуждитѣ на вътрешния пазаръ. Първо мѣсто между тѣхъ се пада на металургията. Финландия не е богата съ метали. Тя добива жельзо и медъ, които не сж достатѣчни, обаче, за високитѣ ѝ пещи, поради което се внасятъ руди. Голѣми находища на жельзна руда (магнетитъ) и на никелъ се намиратъ въ Лапония. Тамъ, въ областъта на Петсамо, една англо-канадска компания бѣ започнала добиването на никелъ, металъ съ много ограничени находища въ свѣта (главно Ка-нада и Нова-Каледония). Тия мини, както се научаваме отъ вестницитѣ, сж били разрушени още въ началото на руско-финската война.

Добитото жельзо и стомана се преработватъ главно въ земеделски орждия и машини, както и въ машини нуждни на дървената и хартиената индустрия. Добре застжпени сж още текстилната, мелничарската, хранителната, тютюневата и други индустрии. Отъ всичкитѣ тия, стоящи на втори планъ инду-

стрии, само порцелановата и стъklarската намиратъ по-голѣмъ пазаръ въ чужбина.

Кооперативното движение е силно развито. Нѣма селище безъ кооперации (млѣкарски, месарски, потрѣбителни, кооперативни каси и пр.). Нѣкои отъ кооперативнитѣ съюзи иматъ въ рѣцетѣ си пазаря на известни хранителни продукти. Така напримѣръ, повечето отъ половината изнесено прѣсно масло, произхожда отъ кооперативната централа Валио. Презъ 1938 г. кооперациитѣ сж наброявали 605,000 членове, което значи на всѣки 6.5 жители на страната единъ е билъ членъ въ тѣхъ.

Финската външна търговия, която презъ последнитѣ години завършва винаги съ активенъ балансъ, става главно съ Великобритания, Германия, С. Щати, Швеция, Франция, Белгия, Нидерландия и Норвегия. Участието на Съветска Русия, която преди войнитѣ е поглѣщала 30% отъ финския износъ, е сега незначително. Финландия внася главно машини, сурови продукти за индустрията, храни (32%), автомобили и др.

Пѣтнитѣ съобщения въ тая страна сж доста добре развити. Презъ 1936 г. тя е имала 5,765 клм. ж. п. линии, най-гъсти въ Карелийския провлакъ, 65,456 клм. шосета, всички въ добро състояние и пригодни за автомобиленъ транспортъ и 3,500 клм. водни пѣтища. Освенъ това тя разполага съ 388 плавателни сѣдове (надъ 100 тона), съ общъ тонажъ 580,000 тона (България — 30,400 тона) и съ 42,000 моторни коли (Б. — 5,362).

Финскитѣ селяни живѣятъ главно на отдѣлни дворове, около които сж групирани земитѣ имъ. Кжщитѣ имъ сж обикновено на единъ етажъ, цѣли отъ дърво, съ бѣло боядисани рамки на прозорцитѣ. Близу до всѣка кжща се намира отдѣлна постройка за парна баня, наречена сауна. Изъ другитѣ кжтове на двора сж стопанскитѣ постройки. Както дворѣтъ, така и кжщата се държатъ въ образцова чистота. Всѣки имотъ е заобиколенъ съ ограда отъ дърва или камъни, които тукъ сж навредъ въ изобилие. И въ сѣщинскитѣ села, гдето кжщитѣ сж по-близу една до друга, тѣ пакъ сж отдѣлени съ широкитѣ си дворове, чрезъ което се ограничаватъ пожаритѣ, често явление въ тая страна.

Въ Лапония жилищата се намиратъ главно покрай естественитѣ съобщителни линии — рѣкитѣ, покрай които сега сж прокарани шосета.

Изобщо може да се каже, че въ южнитѣ части на страната селата сж по-събрани а въ севернитѣ — по-разпрѣснати. На югъ се намиратъ и най-голѣмитѣ градове.

Турку или Або (71 х.), пристанище на югозападния брѣгъ на Финландия съ най-старата крепостъ и катедрала въ страната, отъ началото на XIII. в., е билъ главниятъ градъ на Финландия презъ шведското владичество. Тукъ се основава първиятъ фински университетъ въ 1640 г., презъ 1828 г. той

билъ премѣстенъ въ Хелзинки. Въ 1919 г. се открива отново. Турку, старъ интелектуаленъ центъръ, сега е важенъ търговски и индустриаленъ градъ.

Между него и Хелзинки, който въ 1817 г. става главенъ градъ на Финландия, се простиратъ градчета и села съ замъци на благородници и съ катедрали, които свидетелствуватъ за старата западна култура въ тоя край.

Хелзинки или Хелзингфорсъ (284 х.), сжщо пристанище на Финския заливъ, е най-модерниятъ градъ на финитъ, съ който тѣ, съ пълно право, се гордѣятъ. Разположенъ на полуостровъ отъ гранитъ, той е заобиколенъ отъ три страни съ удобни пристанища. Преустроенъ е изцѣло презъ миналия вѣкъ, съ чувство за архитектурна красота, което проличава отъ широкитѣ му и удобни улици (Еспланадата), отъ подреденитѣ му и украсени съ скулптури паркове и градини, отъ великолепнитѣ постройки въ фински стилъ на Саариненъ и други архитекти. Въ Хелзинки, освенъ университета, има редица други културни институти: Народенъ музей, Народенъ театъръ, Художествена галерия, Държавна архива, Народна библиотека и пр. Индустрията тукъ е представена съ производството на металически предмети, захаръ, цигари, съ корабостроителници и др. Хелзинки е най-важното вносно пристанище на страната.

Випури или Виборгъ (73 х.), на Карелския провлакъ, между ез. Ладога и Финския заливъ, разположенъ върху морския брѣгъ, е стара шведска крепостъ, издигната противъ руситѣ. Каналътъ Сайма го прави пристанище на голѣма часть отъ Източна Финландия. По износъ той заема първо мѣсто.

Отъ другитѣ градове на Финския заливъ ще отбележимъ Котка, износно пристанище и важно срѣдище на дървената индустрия, и Ханко, оспорваното сега пристанище, отъ което се пжтува за Стокхолмъ.

Най-голѣмиятъ отъ вжтрешнитѣ градове е Тампере или Тамерфорсъ (61 х.), срѣдище на текстилната индустрия. Тукъ се произвеждатъ както преди, така и платове отъ памукъ, вълна и ленъ. Куопио, единъ отъ най-младитѣ градове на Финландия, поради благоприятното си положение на кръстовище между желѣзни и водни пжтища, е вжтрешно пристанище, съ желѣзна и дървена индустрия.

Срѣдище на модерния животъ въ Лапландия е Рованиemi, ж. п. станция и главенъ изходенъ пунктъ на автомобилни пжтища. Най-важниятъ отъ тѣхъ, грѣбнакътъ на Северна Финландия, води къмъ фиорда Петсамо, а оттамъ до единственото пристанище, което тая страна има на Северното ледовито море — Лиинахамари, което не замръзва поради благотворното влияние на единъ ржавъ на Голфшрома.

*

Каква ще бжде сждбата на Финландия следъ настоящата война, е мжно да се предвиди. Дано тя излѣзе отъ изпитанията поне толкова независима, че нейното бждеще културно развитие да не бжде спънато. Защото нейнитѣ жители — финитѣ, сж най-добриятъ примѣръ за това, че и единъ малъкъ народъ чрезъ творчество на чисто национална почва може да внесе ценни дарове въ общокултурната съкровищница на човѣчеството.

СЛЕДСМЪРТНИ ПУБЛИКАЦИИ НА НАМЪРЕНИ РЖКОПИСИ

Значение на географията

Сказка държана предъ Радио София на 16. VII, 1936 година

Една много голѣма частъ отъ образованитѣ люде добива представа за главнитѣ клонове на човѣшкото знание още на училищната скамейка. Ако по-късно жизненото имъ поприще ги откъсне отъ непосредствени научни занимания, тѣ оставатъ обикновено съ тѣзи общи представи, които сж усвоили въ младитѣ си години. Тогава именно всѣки човѣкъ опредѣля отношението си къмъ нѣкоя или нѣкои науки, отношение, което мнозина запазватъ презъ цѣлия си животъ. При това опредѣляне, обаче, играе голѣма роля не само разумътъ и вроденитѣ наклонности на учащия се, но и чувствата, както това е свойствено на младежката възраст. Ако преподавателтъ, който ржководи първитѣ ни стѣпки въ науката, съчетава въ себе си обичьта къмъ предмета си, съ похвата да ни я предаде, ние съ непрекъснато внимание го следваме, когато той ни разкрива една следъ друга страницитѣ на тежката книга на неизчерпаемото човѣшко знание. Въ историята на наукитѣ сж отбелязани хиляди примѣри, когато срѣдношколски учители сж успѣвали да вдѣхнатъ такава любовъ къмъ науката си у своитѣ ученици, че мнозина отъ тѣхъ, отдали се на нея, сж могли да станатъ учени съ свѣтовна известность.

Ако всичко това го казвамъ, то е, защото вѣрвамъ, че при узнаване темата на днешната ми сказка, Вие сте си спомнили за ученическитѣ си години, ако не сте още въ тѣхъ, за преподавателитѣ си по география, които единъ следъ другъ сж ви запознавали съ отечеството ни, съ съседнитѣ му и подалечни страни. Тѣ сж създали отношението Ви къмъ тая научна дисциплина, ако, разбира се, по-късно Вие не сте имали сами случай чрезъ по-подробни занимания да оформите по свой собственъ пжтъ представата си за нея.

За съжаление, въ нашитѣ гимназии дълги години подъ редъ мнозинството отъ преподавателитѣ по география бѣха люде, които нито сж следвали тая научна дисциплина, нито пъкъ сж хранили особени интереси къмъ нея. За тѣхъ тя се явява като дългъгъ нанизъ отъ земеписни и мѣстни имена, отъ данни за планини, рѣки, градове, съобщения и видове на

производство и то всичко това съ толкова много цифри, погледането на които изпълва съ ужасъ младежката душа. По този начинъ мнозина сж си създали представа, че географията е суха и схоластична наука, нѣщо като каталогъ съ данни, засѣгащи земната повърхнина и обитаващитѣ я народи. Вина за това носятъ и самитѣ учебници, които следвайки една остарѣла програма, удавятъ често сжщинско географското въ данни, за чиято преходность, що се отнася до всичко засѣгащо човѣка, нѣма съмнение. А географията може да даде храна за духа на човѣка, не по-лоша, за да не кажемъ по-добра, отъ тая, която му дава историята или литературата.

Цѣлостната постройка на географската наука се сравнява съ пирамида. Въ основата на последната лежи учението за земята като небесно тѣло, т. е. математическата география. Върху нея почива физическата география или учението за въздушната и водна обвивка на земята, както и за твърдата земна повърхнина. Върху тѣхъ е стъпила биогеографията, която има за задача изучване разпространението и условията за живото на растителния и животински свѣтъ. Като следващо стъпало идва антропогеографията, т. е. учението за взаимнитѣ влияния между географската срѣда и човѣка. Тѣсно свързана съ нея се явява стопанската география. Най-отгоре на пирамидата, като завършекъ и крайна целъ на географското знание, се намира областната география или учението за странитѣ, странознанието. Отъ тази подредба се забелязва ясно, че географията е както природонаучна, така и хуманитарна наука. Нейнитѣ дѣлове сж, обаче, тѣсно споени единъ съ другъ въ хармонична постройка, здрави и устойчиви, благодарение на трудоветѣ на редица голѣми умове, като почнемъ отъ Александъръ фонъ Хумболдъ и Карлъ Ритеръ, та стигнемъ до фонъ Рихтхофенъ, Пенкъ, Девисъ, Хетнеръ, Пасарге, Видалъ де ла Блашъ и Жанъ Брюнъ.

Географията не само описва земната повърхнина и населението, което я обитава, но търси да установи взаимнодействието и причиннитѣ връзки между тѣхъ.

Цѣлиятъ многоликъ животъ на човѣчеството е свързанъ съ земната повърхнина: нито единъ народъ, нито една култура, нито една стопанска система не могатъ да бждатъ опознати, безъ да опознаемъ земята, върху която тѣ сж се развивали. Отъ географскитѣ условия зависи до голѣма степенъ насоката, проявитѣ и успѣха на единъ народъ.

Поради това добре разбранитѣ народностни интереси налагатъ не само стопански дейци, общественици и дипломати да се занимаватъ съ странитѣ, съ които сме въ връзки, но и широкитѣ просвѣтени срѣди. За това странознанието и стопанската география могатъ да ни дадатъ възможность да разберемъ двигателнитѣ сили на народитѣ, особено на тия отъ тѣхъ, съ които сме близки по пространство или стопанска

обмѣна. Така ние ще можемъ да се предпазимъ отъ подценяване или надценяване на разнитѣ чужди страни, като по този начинъ много сѣдбоносни грѣшки, съ каквито е богата нашата нова история, биха могли да се избѣгнатъ.

Географията единствено може да ни държи въ течение съ постоянно промѣнящата се картина на свѣта и специално на тая частъ отъ него, която е отъ значение за страната ни.

Тя, обаче, изисква, преди всичко да опознаемъ добре своето родно мѣсто, после по-голѣмата областъ, въ която се намира то, а следъ това и цѣлото ни отечество. Обикновенитѣ топографски познания, които поради силно развития днесъ туризъмъ сѣ често явление, не сѣ достатѣчни. Отъ значение е преди всичко вникването въ голѣмитѣ географски проблеми, които господствуватъ върху живота на страната ни.

На първо мѣсто между тѣхъ стои положението, което има тя на най-важния сухоземенъ пѣтъ между Европа и Азия, близу до изходитѣ на едно голѣмо затворено море, гдето се кръстосватъ отъ вѣкове насамъ интереситѣ на нѣколко голѣми сили. На него се дължатъ много отъ така различнитѣ превратности, които е претърпѣла страната ни, безъ да отиваме много далечъ, отъ миналото столѣтие насамъ. Едно действие отъ тази неизиграна още геополитична драма, се развива понастоящемъ на Женевското езеро, въ малкия швейцарски курортъ Монтрьо.

Но не само тукъ се чувствува тежката рѣзка на географскитѣ условия. Ние можемъ да ги разкриемъ въ нашето стопанство, въ живота и развитието на нашитѣ селища, въ новитѣ преселнически движения на народа ни, въ стремежа ни къмъ слънчевитѣ брѣгове на Срѣдиземноморието, стремежъ, който се диктува не отъ завоювателни цели, а отъ върховната държавна повеля да имаме свободенъ и независимъ достъпъ на единъ отъ голѣмитѣ свѣтовни пѣтища.

Значението на географията при образованието и възпитанието на учащата се младежъ е много голѣмо, защото извънъ чисто материалното образователно значение, което тя има поради познанията, които дава чрезъ разкриване на причини и последици, тя посочва на учащитѣ се нови начини за разглеждане на свѣта. Географията спомага много за развиване на духа имъ, тъй като работи въ две посоки, — тая на природонаучнитѣ и въ тая на хуманитарнитѣ науки. Тя обогатява духовния имъ животъ чрезъ естетическитѣ чувства, които развива съ помощта на картини, художествени природоописания или непосредствени наблюдения въ природата. Тя развива етични чувства, чрезъ примѣритѣ на беззаветна преданостъ къмъ науката, която много географски изследователи сѣ показали, както и чрезъ реалнитѣ познания за живота на народа въ другитѣ страни, близки или далечни отъ насъ.

Най-важното значение на географията за учащите се е преди всичко въ това, че тя развива у тях любов към отечеството и циментира народността им съзнание, стига преподаването да бжде подредено въ това отношение. Естествено е, че трѣбва да се избѣгватъ крайности и преувеличения, които могатъ да доведатъ само злини. Още въ 1871 г., следъ тежкитѣ изпитания на френско-пруската война, въ Франция се признава, че най-доброто срѣдство за национално възстановяване е географията. Това се разбира и въ Германия, но едва презъ последната война, поради което изучаването на географията като важенъ предметъ за гражданско възпитание се поставя тамъ на нови основи. Нашата страна, която още не е изживѣла горчивитѣ последици на войнитѣ, може да създаде съ помощта на географията и историята новъ духъ въ учащата се младежъ, бждещето на народа ни, духъ на държавно строителство, духъ на здраво родолюбие, а не на шовинизъмъ, духъ на дългъ и отговорностъ предъ земята, въ която отъ редица столѣтия насамъ е протичалъ животътъ на българския народъ.

Географията е една отъ най-важнитѣ и всестраннообразователни науки не само за въ училището, но и за въ живота. Тя е наука, съ която трѣбва винаги да бждемъ въ течение, защото човѣкъ дори и върху твърдата земна повърхнина, оформена безъ участието му, успѣва да слага здравъ отпечатъкъ на всестранната си дейностъ. Географията е наука, както родна така и свѣтовна, наука винаги съвременна, поради което се явява крайно необходима за разбиране на нашето време.

Северната полярна областъ (Северниятъ полюсъ)

Сказка държана предъ Радио София презъ 1937 год.

Милиони просвѣтени люде отъ всички страни на свѣта следятъ по вестниците хода на Руската полярна експедиция около Северния полюсъ. Интересътъ къмъ севернитѣ полярни краища е пакъ повишенъ, както е ставало това много пжти и въ недалечното минало при подобни случаи. Поради извънредно бързитѣ модерни съобщения и добре уредената разгласа, ние можемъ да научимъ само следъ нѣкой и други часъ за всички преживелици и изследвания, които членовѣтѣ на експедицията сж направили. Въ миналото, месеци или години сж изтичали, докато узнаемъ за постигнатото. Съ настоящитѣ нѣколко думи, ние имаме за задача да хвърлимъ бѣгълъ погледъ върху най-северната частъ на земята, върху Арктичната областъ, която презъ последнитѣ десетилѣтия привли-

ча вниманието не само на научнитѣ, но и на политическитѣ срѣди на редица държави. Въ една втора сказка ще се спремъ върху сегашната Руска полярна експедиция, като разгледаме значението, която тя има за науката и практическия живот.

Арктичната област се ограничава, споредъ соларноклиматичното разграничение на земната повърхнина, отъ паралелния кръгъ, който минава $66^{\circ}33'$ северно отъ екватора. Модерната география не приема, обаче, тая математическа граница, понеже тя не отговаря на природнитѣ отношения. Поради тази причина се прави разлика между северенъ поляренъ поясъ, т. е. тоя поясъ, който се простира отъ $66^{\circ}33'$ с. ш. до 90° , т. е. до северния полюсъ, и Северна полярна или още Арктична областъ, която се отличава съ засебени климатични и растителни отношения. Северниятъ поляренъ поясъ е по-малкъ. Той има кръгло $10\frac{1}{2}$ мил. кв. клм., докато Северната полярна областъ е значително по-голъма. Тя обхваща части отъ севернитѣ дѣлове на Европа, Азия и Америка, освенъ това голѣмото коритище на Северното полярно море, което само има 14 мил. кв. клм., а сжщо така и многобройни острови като: Северо-американския архипелагъ, Гренландия, най-голъмия островъ на земята, архипелага Шпицбергенъ, Францъ-Иосифовитѣ острови, Нова-Земля, Ново-Сибирскитѣ острови и др. Повърхнината на всички полярни острови е кръгло 4 мил. кв. клм. Следователно, само Северното ледовито море, съ островитѣ, обхваща 18 мил. кв. клм.

Върпки че Арктичната областъ представя засебенъ свѣтъ, въ географскитѣ ръководства се разглеждатъ като нѣщо отдѣлно само островитѣ и Северното ледовито море, а арктичнитѣ континентални дѣлове, за да се избѣгне разкъсване на единството на континентитѣ, се описватъ наедно съ другитѣ имъ части.

Северното ледовито море, всрѣдъ което се намира северниятъ полюсъ на земята, до неотдавна неправилно се наричаше Северенъ ледовити океанъ. Въ класификацията на моретата, то се означава като срѣди земно или още между-континентално море, понеже се ограда отъ три континента. Северното ледовито море се явява като продължение на Атлантическия океанъ, не само поради връзкитѣ между коритищата имъ, но и поради хидроложкитѣ отношения, които сжществуватъ между тѣхъ.

Отъ тѣсния прагъ между Гренландия и Шпицбергенъ, то се дѣли на две засебени коритища. По-малкиятъ и по-южниятъ отъ тия дѣлове се заключава между Гренландия, Исландия, Ферерскитѣ острови, Скандинавския полуостровъ, Мечия островъ и Шпицбергенъ. Това е Норвежкото море, наричано още Скандинавско море. То обхваща 2,600,000 кв. клм. Въ нѣмскитѣ атласи морето между Норвегия и Великобритания се нарича Европейско северно море или Nordsee.

Въ сжщинското ледовито море, по отношение на дълбочиннитѣ му отношения, се различаватъ две отдѣлни части. Срѣдата му се заема отъ дълбокъ ровъ, който е обиколенъ отъ всички страни отъ плитката морска плоча на крайбрѣжитѣ морета. Този морски ровъ, приличащъ на овалъ проточенъ отъ Шпицбергенъ къмъ Аляска, има дълбочина между 3000 и 5440 м., споредъ направенитѣ до сега измѣрвания. Нансенъ, който между полярнитѣ изследователи най-подробно се е занимавалъ съ него, изчислява, че той обхваща 7,200,000 кв. клм.

Морската плоча на Северното ледовито море е особено добре развита по крайбрѣжието на Азия. Тя се простира отъ брѣга навътре къмъ морето срѣдно 600—650 клм., при една дълбочина между 20 и 50 м., често, обаче, и по-малко. Върху него се намиратъ всички острови. Тя е извънредно заравнена, поради вѣковната изглаждаща дейность на плувация блоковъ ледъ, който, както е известно, потъва дълбоко и може да стърже дъното, когато то е плитко. Заравненото дъно дава голѣми предимства при крайбрѣжното корабоплуване, тъй като параходитѣ не рискуватъ да се натъкнатъ на подводни скали.

Между многото острови и островни групи, които се намиратъ отстрани на рова на Северното ледовито море и между туловищата на континентитѣ, се заключватъ редица крайбрѣжни морета, всѣко отъ които съ пълно право носи отдѣлно име, понеже съ нѣщо се отличава отъ другитѣ. Отликата се състои било въ формитѣ на дъното, както е случаятъ въ Карското и Барентсовото море, или въ режима на водитѣ, както е случаятъ съ Западното сибирско море, ограничено отъ архипелага Северна земя и континента.

Откъмъ Америка морската плоча е по-тѣсна, особено на северъ отъ Аляска, поради ксето тамъ се срѣща само едно по-засебено море—Бафиновото море или Бафиновиятъ заливъ.

Въ всички дълбоки полярни морета може да се забележи редуване на водни пластове, съ по-голѣма или по-малка дебелина, отличаващи се единъ отъ другъ по соленостъ и температура. Въ дълбоката частъ на Северното ледовито море сж установени отъ много изследователи следнитѣ отношения: Отъ 0 до 200 м. малко солени води, съ соленостъ отъ 21 до 34 на 1000 и температура отъ 0° до — 1·7°; отъ 200 до 900 м. по-топли води, съ температура между + 0·5 до + 2° и соленостъ около 35 на 1000, срѣдната соленостъ на свѣтското море. По-надолу настъпва пакъ изстудяване, като температурата стига до — 1°. Ясно е отъ това, че откриването на топли води при полюса, на дълбочина между 300 и 1000 м., отъ Руската полярна експедиция, е само потвърждение на по-раншитѣ наблюдения, но не и първото откритие отъ тоя родъ. Нѣма споръ, че тоя срѣденъ топълъ и солень слой представя

последното издихание на мощното голфщромско течение. То умира въ дълбокиѣ прегръдки на Северното море, тъй като нито континенталната плоча, нито тѣсниятъ и плитъкъ Беринговъ протокъ могатъ да му дадатъ достъпъ до ширинето на Тихия океанъ.

Почти цѣлото Северно море е заето отъ ледена покривка. Тя не е, обаче, огледалноравна повърхнина, каквато познаваме отъ нашитѣ рѣки или езера, а представя безброй споени ледени блокове, въ различно положение, често натрупани единъ върху другъ и образуващи възвишения високи 20—30 метра. Този ледъ има двоякъ произходъ, по-малката частъ е донесена отъ рѣкитѣ или пъкъ въ форма на ледени планини (айсберги) отъ ледницитѣ. По-голѣмата частъ, както изследванията на Едуардъ Смитъ, известния началникъ на ледниковия патрулъ, показватъ това, е образувана отъ прѣкото замръзване на морската вода.

Северното ледовито море се заема отъ три пояса различенъ ледъ. Срѣдната и най-голѣма частъ на морето е изпълнена отъ голѣми блокове, съ прѣчници достигащи 2—3 клм. и съ дебелина до 60 м. По-нататъкъ къмъ периферията следва поясъ отъ по-малки блокове, а следъ него свързанъ съ брѣга се намира плочестъ ледъ, образуванъ презъ зимата. Всички досегашни наблюдения показватъ, че блоковиятъ ледъ прави околорвѣстно движение. То започва откъмъ Грантовата земя, западно отъ Гренландия, и минава покрай Северо-американския арктически архипелагъ, покрай Аляска и стига източната частъ на Сибиръ. Тукъ това движение на ледоветѣ е по-добре проучено. Отъ Ново-сибирскитѣ острови то продължава къмъ Шпицбергенъ и североизточнитѣ отдѣли на Гренландия, отгдето чрезъ Източно-гренландското течение ледоветѣ достигатъ до Атлантическия океанъ. Отдавна още сж намѣрени трупи на сибирски дървета, завлѣчени до брѣговетѣ на Шпицбергенъ, Гренландия и Исландия.

Върху единъ подходящъ леденъ блокъ, избранъ въ сѣседство съ полюса, сж настанени четирмата руски изследователи, които бавно се придвижватъ сега въ посока къмъ Гренландия. Причината за това придвижване на леденитѣ блокове се търси въ преобладаващитѣ северни и северо-източни вѣтрове.

Северниятъ полюсъ се намира, прочее, всрѣдъ море, покрито отъ голѣми и бавнодвижещи се ледени блокове. Това обстоятелство ни показва, че забиването на знамето на полюса, което се прави отъ всѣки изследователъ, достигналъ тая най-северна земна точка, има по-скоро символично значение.

Южниятъ полюсъ на земята, тѣкмо обратното, е върху голѣма, висока и напълно необитаема земна частъ, която сега се брой като шести континентъ на земята, наричанъ Антарктика или Южния континентъ. По едно забележително съва-

дение тоя континентъ е голѣмъ, колкото е голѣмо Северното полярно море, т. е. 14 мил. кв. клм. Самиятъ полюсъ се намира на високо и равно плато на височина 3127 м.

При Северния полюсъ, споредъ измѣрванията на Пири, морето е дълбоко 2743 м. Споредъ съобщенията на вестниците при новитѣ измѣрвания на руситѣ, въ съседство съ полюса, сж открити дълбочини по-голѣми отъ 4000 м.

Но какво представятъ въ сжщностъ полюситѣ? Известно е, че земното кълбо за 24 часа прави едно обръщане около себе си. При подобно движение на едно кълбо, две срещуположни точки не се движатъ, а оставатъ въ покой. Тѣзи точки се наричатъ полюси на земята. Мислената земна ось, която минава презъ тѣхъ, не стои отвесно къмъ плоскостта на еклиптиката, по която става годишното движение на земята, а е наклонена подъ жгълъ $23^{\circ}27'$. Това дава като резултатъ едно по-особено положение на слънцето, поради което тукъ имаме и по-особено протичане на денонощнитѣ и годишнитѣ времена. На 21 юний слънцето огръва цѣлата околност на полюса до $23^{\circ}27'$ на югъ, т. е. до 66° и $33'$ с. ш., или съ други думи казано, до северния поляренъ кръгъ. На тая дата денътъ въ мѣстата по тоя кръгъ трае 24 часа непрекъснато. Колкото отиваме по на северъ, толкова слънцето по-дълго време се задържа надъ хоризонта. На 70° паралелъ то грѣе непрекъснато 64 дни, на 80° — 134 дни, а на полюса половинъ година.

Поради тѣзи причини тамъ имаме само две годишни времена — лѣто и зима. Тѣ се отличаватъ съ значително постоянство въ температурата. Споредъ наблюденията, правени на Нансеновия корабъ Фрамъ, презъ четиритѣхъ месеца на зимата на около 80° с. ш. е имало почти непрекъснато — 35°F , докато презъ лѣтото тя никога не се е покачвала на — 1° . По отношение на валежитѣ Арктичната областъ е една отъ най-сухитѣ. Тукъ падатъ около 200 мм. валежъ на година. Изключение въ това отношение правятъ само атлантическиятъ дѣлове. Зимата въ Арктика се отличава съ ясно и безоблачно време. Въ началото на лѣтото, обаче, често падатъ гъсти мъгли, които могатъ да не се дигнатъ цѣли 15 дни, както това сж преживѣли изследователитѣ Пейе и Вейпрехтъ.

Растителниятъ свѣтъ въ Арктичната областъ се отличава съ бързото си развитие, за да може да се използва краткото лѣто. Високи дървета нѣма. Низки храсти, треви, бурени, мъхове и лишей сж характерни за тия земи. Тундрата е най-важната растителна формация. Животинскиятъ свѣтъ, ако и да е беденъ на видове, е богатъ на брой, кожитѣ и мастята на редица сухоземни и морски животни (бѣла мечка, бѣла лисица, северенъ еленъ, моржъ, тюленъ, китъ и др.), както и многобройнитѣ птици и изобилното рибно богатство, сж важенъ стопански обектъ.

Обитателитѣ на Северната полярна област нѣматъ възможность да се занимаватъ съ земедѣлие. Тѣ сж ловци, риболовци и въ най-добрия случай — скотовѣдци, развъждащи най-често елени. Суровата борба съ природата не имѣ е позволила да се издигнатъ до по-високи социални форми и да играятъ нѣкаква роля въ досегашната цивилизация. Всички племена, които живѣятъ въ Арктичната област (ескимоси, лапони, самоеди, остяки, чукчи и пр.) си много приличатъ по материална култура, битъ и начинъ на животъ. Тѣ живѣятъ на малки и разпрѣснати групи. Изчислява се, че въ Северната полярна област, върху нѣколко милиона кв. клм. суша живѣятъ само 200,000 души.

Стопанскитѣ възможности, които се откриватъ въ Северната полярна област, извънъ лова и риболова, сж отглеждането на животни за разни видове кожи, на северни елени и др., както и експлоатацията на нѣкои минерални богатства, като каменни въглища, каквито сега се копаятъ отъ норвежцитѣ въ Шпицбергенъ.

Значението, което Северната полярна област има за побързитѣ съобщения между Азия и Америка, ще бжде въ скоро време голѣмо.

Значението ѝ, обаче, за разнитѣ клонове на човѣшкото знание е огромно. Както географи, така и метеоролози, хидролози, геофизици, ботаници, зоолози и др. сж заинтересувани отъ многочислени проблеми, чиито разгадки лежатъ въ далечния северъ. Ние сме дълбоко убедени, че не е далеч времето, когато неспокойниятъ и вѣчно изследващъ човѣшки духъ ще може да стане господарь на тая толкова негостоприемна природа и да намѣри тамъ отговоръ на редица неуяснени до сега въпроси.

Руската полярна експедиция 1937 г.

Сказка държана предъ Радио София презъ 1937 год.

Презъ последнитѣ десетилѣтия изучването на тѣ области става много интензивно. Докато въ минитѣ експедиции сж били сравнително рѣдко явл ие, дн презъ всѣко време на годината, можемъ да набро мъ десятки дружинки отъ корави люде, които оседнали или придвижвайки се, наблюдаватъ и изучаватъ тия сурови земи. Докато проучването на южнитѣ полярни области се извършва понастоящемъ главно отъ съединенощатнитѣ и англичанитѣ, загадкитѣ на севернитѣ полярни области се разкриватъ на първо мѣсто отъ руситѣ, поради това, че севернитѣ крайнини на огромната имъ държава се числятъ въ тоя студенъ поясъ на земята.

До колко е оживено изучаването на севернитѣ полярни земи, показва обстоятелството, че само презъ неспокойния дванадесетгодишенъ периодъ 1912—1924 г. въ евроазиатскитѣ руски полярни земи сж работили 130 и то главно руски експедиции. Всѣка една отъ тѣхъ е имала специални задачи били тѣ научни, стопански или съобщителни. Отъ тогава насамъ руситѣ зарегистрираха редица нови постижения. Тѣ успѣха да създадатъ не единици, а стотици люде калени физически и подготвени практически и научно за тая тежка и рискована работа.

Настоящата Руска полюсна експедиция е звено отъ дългата верига руски експедиции. Тя е най-добре разгласена измежду тѣхъ, не само поради безспорно голѣмото ѝ научно и практическо значение, но и поради причини отъ политическо естество.

Идеята и планътъ на тая експедиция се дължатъ на проф. Ото Юлевичъ Шмидъ. Презъ 1935 г. е било вече решено да се достигне полюсътъ съ самолети, като се остане около него цѣла една година. Презъ февруарий т. г. Сталинъ и руското правителство одобряватъ тоя проектъ. Веднага се пристѣпва къмъ подготовка на експедицията. Огромната опитностъ, която рускитѣ и чуждитѣ полярни изследователи сж придобили, е била най-широко използвана за обзавеждане на експедицията. Изработва се специална много топла черна палатка отъ бризенти и пухъ, съ алуминиевъ скелетъ и каучуковъ подъ. За всички участници се ушиватъ топли полярни дрехи. Приготвя се специална, богата съ калории и витамини храна, имаща малкъкъ обемъ и тегло. Експедицията бива запасена сжщо така съ ски, полярни шейни, гориво въ гумени торби, безшумни петролни печки, прибори отъ алуминий, направени така, че да влизатъ единъ въ другъ, аптека и пр. Ленинградскитѣ научни институти отстѣпватъ най-добритѣ си инструменти като теодолити, хигрометри, термометри, разни видове барометри и др.

На о-въ Рудолфъ, отъ Францъ-Йосифовия архипелагъ, който е най-близката до полюса суша, тѣй като отстои само 900 клм. отъ него, се устройва специална изходна и помощна станция съ електрическа централа, радиостанция и удобни жилища. Преди експедицията да отлети за полюса биватъ направени разузнавания съ лекъ самолетъ отъ летеца Павелъ Головинъ; той установява, че най-доброто време за кацване на полюса е около обѣдъ или полунощъ.

На 21 май т. г., на 11 ч. 35 м. четирмата членове на експедицията, наедно съ проф. Шмидъ, излитатъ отъ о-въ Рудолфъ и слизатъ на леденъ блокъ около полюса, съ самолетъ пилотиранъ отъ Водопяновъ. Другитѣ временни членове на експедицията, съ останалитѣ припаси и снаряжения, биватъ

успѣшно пренесени съ огромнитѣ четиримоторни самолети на Молоковъ, Алексиевъ и Мазурукъ.

Устройването на станцията на северния полюсъ, почва съ постройка на палатката-кжща за четирмата постоянни изследователи и съ пристройване къмъ нея на кухня отъ ледени блокчета и снѣгъ. На малъкъ коридоръ се нареждатъ палаткитѣ на временнитѣ обитатели. Построява се специална палатка за метеорологичнитѣ инструменти, както и кжща отъ ледъ и снѣгъ за радиостанция и машинно отдѣление. Издига се специална вѣтрова електроинсталация, която постоянно пълни акумулаторитѣ съ така необходимата електрическа енергия. Тя е нагласена така, че при вѣтъръ по-силенъ отъ 12 метра въ секунда, автоматично прекжсва работата си, за да не се повреди. Припаситѣ, опредѣлени да стигнатъ за 18 месеца, се разпредѣлятъ на части, и се поставятъ върху шейни, на разни мѣста изъ леденото поле, за да не се загубятъ всички при евентуалното му разжсване. Чрезъ радиото веднага се влиза въ радиотелеграфна и радиотелефонна връзка не само съ полярнитѣ станции по евроазиатското крайбрѣжие, но и съ Москва. Отъ оператора Маркъ Траяновски биватъ снети на филмъ животътъ и организирането на експедицията на о-въ Рудолфъ и на полюса.

Презъ нощта на 6 юний т. г. проф. Шмидъ и всички други временни членове отлетяватъ обратно за о-въ Рудолфъ, следъ 16-дневенъ престой на ледения блокъ. Върху него оставатъ да зимуватъ само четирма: Папанинъ, шефъ на експедицията, Кренкелъ, радиотелеграфистъ, Федоровъ, геофизикъ и астрономъ и Ширшовъ — хидрологъ. И още едно живо същество остава — едно куче, което да служи като стражъ въ случай на нашествие на бѣли мечки. На островъ Рудолфъ бива оставенъ летецътъ Мазурукъ, съ задача да поддържа постоянна връзка съ станцията на Северния полюсъ чрезъ радиото и да се притече на помощъ при нужда.

Така, въ общи черти, е организирана тазгодишната Руск а полюсна експедиция.

Научнитѣ и практически задачи, които тя има, сж многочислени. Главната ѝ задача е наблюдение на времето на полюса. Тия наблюдения се правятъ четири пжти презъ денонощието, като веднага се предаватъ по радиото. Това обстоятелство е отъ голѣмо значение за предсказване на времето, тъй като много често подтикъ за придвижване на голѣми въздушни маси, които го промѣнятъ, се дава въ околполюснитѣ области. Самолетитѣ, които се проектира да летятъ презъ полюса за Америка, ще могатъ да се ориентиратъ предварително чрезъ радиосигнали отъ полюсната станция за състоянието на времето. Тя е вече означена върху синоптичнитѣ карти на северното полукълбо.

Втората важна задача е изследване на Северното ледено море. Лотува се, за да се узнае дълбочината и температурнитѣ му наслойки. Чрезъ сонди се взиматъ проби отъ вода, за да се изследватъ за соленостъ, съдържание на малки организми и на кислородъ. Чрезъ подобни изследвания може да се разясни въ какво количество атлантическиѣ води, т. е. водитѣ на Голфшрома, проникватъ въ Северното ледовито море. Проби се взиматъ следъ всѣки 40—50 клм. изминатъ пжтъ, презъ голѣма дупка, пробита въ срѣдата на блока. Наблюдава се сжщо така и отражението на приливо-отливнитѣ вълни. Голѣмо внимание се обръща на проучването на посоката и скоростъта, съ която се движатъ леденитѣ блокове. За тая цель се използватъ специални апарати, които отбелязватъ автоматически презъ денонощието скоростъта и посоката на движението. Това изследване ще посочи, като практична последица, начинитѣ за по-лесно и по-безопасно пжтуване изъ тия северни води.

Проучаватъ се, освенъ това, флората и фауната, особено нисшитѣ обитатели на ледоветѣ и водитѣ, т. е. така наречениятъ планктонъ, който е отъ голѣмо значение за живота на едритѣ животни.

Между редицата геофизични наблюдения първо мѣсто заема изработване на магнитна карта на околополюснитѣ области, въ които до сега магнитнитѣ аномалии сж представени само по предположение. Независимо отъ научното значение, което има точното географско разпредѣление на земния магнетизъмъ, тази нова карта ще има голѣмо значение както за правилното летене на самолетитѣ на голѣма височина, така и за корабоплаването. Ще се изследва сжщо така силата на земното притегляне. Вълшебнитѣ драперии на северното сияние, една отъ незабравимитѣ гледки на Арктичната областъ, сжщо ще бждатъ предметъ на наблюдение и изучване.

Ледениятъ блокъ, на който се намиратъ „папаниовцитѣ“, както се наричатъ участнитѣ въ тая експедиция по името на шефа си, има поврѣхнина около 4—5 кв. клм., съ срѣдна дебелина 3 метра. Той тежи, споредъ изчисленията имъ, около 6 милиона тона. Тѣзи му размѣри даватъ голѣми основания да мислимъ, че той ще може да достигне до Гренландското море, както това се предполага, обаче силно намалень. Въ Гренландското море не сж наблюдавани до сега ледени блокове съ по-голѣма поврѣхнина отъ 0.5 кв. клм.

Полярното лѣто, което сега прекарватъ изследователитѣ, се оказва много тежко. Силни вѣтрове, както и голѣми мъгли сж често явление. Подъ влияние на слънцето, поврѣхнината на ледения блокъ, както и снѣгътъ, натрупанъ върху нея, се стопяватъ и образуватъ цѣли потоци и езера отъ сладка вода, покрити съ слаба ледена кора. Радиостанцията и хранителнитѣ запаси е трѣбвало да бждатъ мѣстени на нѣколко пжти

на по-сухи и на по-високи убъжища. Къщитѣ, направени отъ ледъ и снѣгъ, се стопили. Извѣнъ мокрия снѣгъ, на полюса валѣлъ и дъждъ. Той ги изненадва много, защото до сега не се знаеше, че тамъ пада дъждъ. Членоветѣ на експедицията нѣматъ съответни дрехи и ботуши и затова често сж измокрени. Съ пиене на горещъ чай тѣ се борятъ противъ простудата. Блокътъ не е намалѣлъ много, но по него има вече пукнатини до 9 м. широки.

Научнитѣ резултати отъ до сега направенитѣ изследвания сж много голѣми и разнообразни. Движението на ледения блокъ е ставало главно въ посоката на вѣтъра, съ малко отклонение на изтокъ, следствие на въртенето на земята. Това показва, че между леденитѣ блокове има незаледени пространства, което имъ позволява да се придвижватъ свободно. За 3 месеца, т. е. отъ 21 май до 21 августъ, блокътъ е изминалъ въ начупена линия 530 клм., а въ въздушна линия 395 клм., съ срѣдна скоростъ 5 клм. на денонощие. Посоката си той е мѣнилъ на нѣколко пѣти. Общата посока, по която става движението му, е югоизточна, т. е. по направление на Гренландското море, нѣщо, което се очакваше, понеже това движение на леденитѣ блокове бѣ известно отъ по-рано. Той се намира понастоящемъ на около 600 клм. отъ него. Изчислява се, че ще стигне до това море за около 4 месеца.

До преди Руската полярна експедиция се приемаше, че върху Северното полярно море се простира областъ на високо барометрично налѣгане, много устойчива презъ лѣтото, а промѣнлива презъ зимата. Наблюденията на руситѣ показватъ, че тая теоретична представа е погрѣшна, тъй като презъ лѣтото проникватъ постоянно голѣми топли въздушни маси чакъ до полюса. Тѣхната поява се съпровожда съ дъждъ неочакванъ до сега тамъ.

Отъ редовнитѣ метеорологични наблюдения се вижда, че срѣдната температура презъ месецъ юний е била -2° , а презъ юлий $+0.2^{\circ}$. (Въ София презъ юлий имаме 20.4°). Най-низката температура презъ тия три месеца е била -16° , а най-високата $+1.7^{\circ}$.

Дълбочината на океана е мѣрена два пѣти. На $88^{\circ} 54'$ ширина и 21° зап. дължина тя е била 4,290 м., а на $88^{\circ} 47'$ ширина и 10° зап. дължина — 4,374 м. Това потвърждава предположението, че въ Северното ледовито море, при отдалечаване отъ земната ось, дълбочината се увеличава. Пири, откривателътъ на северния полюсъ, е лотувалъ при него до 2,743 м., безъ да достигне дъното. При тия две лотувания, руситѣ сж взели съответни проби отъ дъното на морето.

Сондитѣ сж показали, че на дълбочина до 150 м. водата има низка температура отъ -1.60° до 1.70° градуса. На 250 м. тя е 0° , а отъ 275 до 600 м. има положителна температура

($+0.71$ до $+0.78$ стотни отъ градуса). Този топълъ пластъ стои почти неподвиженъ. Следъ него надолу температурата на водата пакъ пада подъ нулата. Тѣзи изследвания ясно сочатъ, че топлитѣ води, открити по на югъ, около Шпицбергенъ, отъ Нансенъ, достигатъ до полюса, като внисатъ голѣмо количество топлина.

Магнитнитѣ изследвания установяватъ отсъствие на голѣми аномалии. Магнитниятъ меридианъ е отклоненъ отъ Гринуичкия съ 41° . Отъ гравометричните наблюдения е установено, че силата на земното привличане въ Северното ледовито море е по-голѣма, въ сравнение съ тая, която теоритически се приемаше до сега.

Руската полярна експедиция доказа, че леденитѣ полета, съставени отъ единъ или повече блокове, сж достатъчно устойчиви, за да може да се кацва върху тѣхъ съ самолети тежки по 24.5 тона.

Отъ наблюденията ѝ знаемъ, че и на полюса могатъ да се видятъ животни. Така чайки се прелетѣли на 3 юлий, въроятно, на пѣтъ къмъ Грантовата земя или островитѣ на Американския арктически архипелагъ, нѣкои отъ които не сж заледени. Изследователитѣ сж били посетени отъ една бѣла мечка, съ две малки мечета родени презъ тая година. Тѣзи наблюдения сж важни, защото при по-раншнитѣ изследвания сж отбелязвани животни само до 84° с. ш.

Настоящата Руска полярна експедиция е ценна за науката, не само за това, че голѣмото бѣло петно около полюса се намалява, но и заради редицата си изучвания, които допринасятъ за разгатване на тайнитѣ на тоя огромна област на „Бѣлото мълчание“.

Още по-ценни сж тия изучвания за самата Русия, тъй като съ тѣхна помощъ тя ще може да обладае едно негосто-приемно море, което ѝ дава свободенъ и независящъ отъ никого достѣпъ до голѣмитѣ свѣтовни пѣтища. Огромната флота, която тя е струпала въ незамръзващето пристанище Мурманскъ на полуостровъ Кола, може веднага да се озове въ Атлантическия океанъ. Въ скоро време, благодарение на полярнитѣ изучвания, тя ще може, следвайки евроазиатското крайбрѣжие, да се озове въ Тихия океанъ. Съ това една голѣма мечта на Петъръ Велики ще бжде осъществена.

Впечатления отъ Румъния

(Сказка държана предъ Българското географско дружество презъ 1937 г.)

Настоящата ми сказка има характеръ на беседа. Азъ ще изложа впечатленията си въ такъвъ редъ, по който сж при добити! Изложението ми ще бжде сбито.

Чрезъ уреденитѣ екскурзии видѣхъ нѣща, които иначе човѣкъ мжчно би могълъ да види, ако пжтува самичѣкъ.

Нашата северна съседка има 294,967 кв. клм. съ 19,196,000 население. Тѣзи изчисления сж правени къмъ срѣдата на 1935 год. Значи, тя е около 3 пжти по-голѣма по население и по територия отъ България.

Напускаме нашето най-голѣмо и красиво дунавско пристанище Русе. Пристигаме въ Гюргево (Журжу), първия за насъ по посещение румънски градъ, който е и главната връзка между България и Румъния. Той има 31 хиляди жители, споредъ преброяването отъ 1931 год.

Презъ Гюргево става голѣмъ износъ на петролъ, поради петролопровода, който стига до него и поради близостта му до Пloeщъ, отгдето петролътъ се изнася съ вагони-цистерни. Градътъ е изпълненъ съ малки кжщички, покрити съ ламина и обградени съ малки дворчета.

Отъ Гюргево влакътъ ни понася къмъ столицата на Румъния — Букурещъ.

Влизането въ Букурещъ става презъ новата и модерна северна гара (gare de Nord), ако и влакътъ да преминава презъ южната гара Филаретъ, чието име толкова често се срѣща въ споменитѣ на дейцитѣ ни отпреди Освобождението.

Първомъ изпитахъ разочарование, защото очаквахъ да видя единъ модеренъ градъ — модеренъ по планъ, съ широки и прави улици, съ площади, съ еднакво приблизително високи кжщи и пр. Отъ това, което сж ми разправяли наши сънародници за тоя „малѣкъ Парижъ“, отъ фотографии, както обикновено става подходящо избрани, азъ имахъ такава представа.

Оказа се, обаче, че предъ насъ се намира провинциаленъ балкански градъ, съ тѣсни, многобройни и нерегулирани улици, мнозинството отъ които сж застроени съ нееднакви здания.

Началото на новъ и модеренъ градъ е вече сложено. Построени сж и се строятъ неспирно радиално излизаци улици и голѣми булеварди, като Братияно, Елизабетъ, Каролъ II, Буздуганъ, шосето Киселевъ и др. (Каля Викторей е още тѣсна и криволичеща). На много мѣста сж построени отъ дветѣ страни на тѣзи широки улици хубави обществени постройки. Автобуси и трамваи нѣма. Пжтуването става само въ една посока.

Хубави градини и паркове, като Чешмеджиу, Каролъ I, Киселевъ, Ботаническата градина даватъ добра украса на града. Но сравнени съ софийскитѣ градини, тѣ заематъ много по-малка поврѣхнина и сж предназначени за много по-малко население.

Букурещъ, обаче, не е застроенъ на гжсто, както западнитѣ градове. Въ него двороветѣ и частнитѣ градини зае-

матъ 4,000 хектара отъ всичко 7,000 хектара, които градътъ е заемалъ презъ 1930 год., т. е. около 67.5% (Mihailesco, Bucaresti, стр. 7). Ясно е, че Букурещъ още пази, въ крайнитѣ си части, този типъ, който ние наричаме ориенталски, а въ румънската географска литература — „румънски“.

Букурещъ е разположенъ на р. Джмбавица, която тукъ има широко разливно легло. Сега водитѣ протичатъ въ каналъ, който въ срѣдната си часть е покритъ изцѣло, та се образува най-голѣмиятъ площадъ въ Букурещъ *Piata Natiunei*.

Въ градския музей видѣхъ картини отъ стария Букурещъ съ гръцко-ориенталски строежъ и ханове като нашитѣ.

Днесъ градътъ се развива на северъ, като почва около черквата *Radu Voda*, на дѣсния брѣгъ на р. Джмбавица, премѣства се въ централния пазаръ, а сега около Военния клубъ. Най-много, обаче, градътъ расте на северъ.

Фабричнитѣ заведения сж застроени главно въ североизточната часть — квартала *Оборъ* и въ северозападната часть. Тѣ сж главно за преработване на петролни деривати, хранителни произведения и машини.

Букурещъ е голѣмъ административенъ, търговски, банкерски и културенъ центъръ.

Централниятъ пазаръ е съ главна артерия *Strada Lipsani*, което ще каже продавачъ на лайпцигски стоки, манифактуристъ. Тя много прилича на нашата *Лега*. Състои се отъ низки сгради, множеството само отъ партеръ, или отъ партеръ и единъ етажъ. Въ тѣхъ се продава манифактура, галантерия, бѣльо, обуца и пр. Една отъ нейнитѣ улички, вече прекръстена, е *Strada Gabroveni* — Габровска улица, на която сж се намирали ангрисиститѣ за шивашки принадлежности, обуца, дребни стоки (игли, копчета, конци и пр.), кожи и пр. Името на габровцитѣ като търговци е било толкова известно между румънцитѣ, че е отбелязано въ румъно-френския речникъ на Константинъ Шъиняну (*Bucurest*, 1936 год., IV изд.), гдето *gabrovean* значи габровецъ, но и търговецъ на предмети отъ Габрово.

Около Букурещъ се намиратъ много предградия — типични села, по фотографияитѣ, които видѣхъ. Тѣ се наричатъ *mahala*. Много наподобяватъ нашитѣ Слатина, Враждебна, Райна княгиня. Освенъ това има махалалеле (*mahalalele de odihna*) отъ славянския коренъ отъдъхамъ, отпочивамъ си. Въ тѣхъ се намиратъ вили всрѣдъ голѣми градини или палатитѣ, както нѣкои боери наричатъ зданията си.

Потеглихме за Синая. Пътътъ върви по шосето *Киселевъ* (презъ 1930 год. губернаторъ на Молдова и Влашко) покрай широката долина на р. Колентина (*Colentina*). Тази рѣка се изтича мжно и затова на много мѣста водитѣ ѝ образуватъ цѣли езера. При Бъняса се намиратъ спортни

игрища, между които и голѣмъ хиподромъ. Тамъ сѣщо е цивилното аеропристанище на Букурещъ.

Пжтемъ се отбихме въ една рафинерия за петролъ близу до Плоещъ. Това сж огромни заведения, изпълнени съ трѣби и пещи, отъ които нищо не разбрахъ.

Самиятъ градъ Плоещъ, презъ който преминахме, е добре устроень градъ, съ хубави улици, застроени съ дървета, знакъ за богатство. Презъ 1930 г. той е ималъ 77,000 жители. Периферията му се състои отъ малки кѣщи и улици.

Плоещъ е центъръ на румънското петролно производство, а то, както е известно, не е малко. Румъния заема сега четвърто мѣсто въ свѣта, следъ Съединенитѣ щати, Съветска Русия и Венецуела. Презъ 1934 год. тя е произвела 8.5 милиона тона.

Следъ Плоещъ спрѣхме въ Бряза, село недалечъ отъ Синая. Тамъ разгледахме една здравна съвещателна станция за деца. Взехме участие въ банкетъ съ народни ястия. Ядохме подъ звучитѣ на румънски народни пѣсни и видѣхме румънски хоръ, повечето отъ които сж познати въ България, съ изключение на две: едното наподобява чардаша, а другото — валса — модерни влияния.

Разгледахме единъ голѣмъ станъ — нововъведената дума за лагеръ — на стражеритѣ, т. е. стражаритѣ, или другояче казано, пазачитѣ. Тя представя организация за национално възпитание. Членоветѣ носятъ специална униформа. Учатъ се не само да слушатъ, но и да командуватъ. Това пролича отъ демонстрацията имъ. Организацията полага особени грижи за селскитѣ деца.

Напустнахме Подгория, хълмиста областъ, и навлѣдохме въ Карпатитѣ.

Синая се намира въ долината на р. Прахова, на 127 клм. отъ Букурещъ. Надморската височина при двореца Пелешъ е 800—970 м. Синая прилича много на нашата Чамъкория, но прави впечатление на по-влажень курортъ. Въ него има много елегантни вили и хотели. Въ най-голѣмия отъ тѣхъ — Palace-hotel-Sinaia бѣхме на чай. Такива грамадни и луксозни хотели (180 стаи) ние нѣмаме. Забележителенъ е съ кралскитѣ дворци, отъ които най-голѣмъ е дворецътъ Peleş. Въ тѣхъ сега рѣдко пребивава Каролъ II. Около Синая сж построени много пѣтища за коли, за коне или само за пешеходци. Тѣ водятъ до всички забележителни мѣста отъ веригата Бучеги (Bucergi). На едно отъ най-високитѣ ѣ мѣста, на 1400 м. височина, се строи хотелъ, който е получилъ вече интересно име „Края на свѣта“.

Отъ Синая пристигнахме въ Турну-Северинъ, пристанище на Дунава, съ около 30 х. жители. Разгледахме развалинитѣ на стария градъ Drobeta и останкитѣ отъ началната колона на моста, построенъ нѣкога отъ римския императоръ Траяна.

Мостъ е имало и при Colonia Ulpia Oescus, а днесъ, въ вѣка на бързигѣ съобщения, по цѣлата тая дължина на Дунава нѣма никакъвъ мостъ!

Градътъ е важно износно пристанище на храни. Притежава държавна корабостроителница, въ която е построенъ параходътъ Каролъ II.

Направихме разходка до Желѣзнитѣ врата. Не можахме да се спремъ на острова Ада-кале, населенъ съ турци — кафеджии по параходитѣ, риболовци и контрабандисти. Островътъ е свободна земя, забравена при мирната конференция.

Ходихме и до Херкулесбадъ (на рум. *Văia Herculană*) въ тектоничната долина на р. Черна, притокъ на Дунава. Курортътъ се посещава много и отъ българи. Банята представя голѣмо, но вече старо здание. Топлитѣ сѣрни води лѣкуватъ сполучливо ревматизмъ. Друго особно не видѣхме.

Градътъ е добре благоустроенъ. Притежава културенъ домъ съ библиотека, театраленъ салонъ и малъкъ музей.

Нека отворимъ скоби и забележимъ, че румънитѣ иматъ по-голѣма градска култура. Тѣ всѣкога сж имали „боери“, малки и голѣми, боери сж ставали и всички по-важни административни чиновници.

Селата, обаче, по материална култура сж много по-назадъ. Нека вземемъ единъ отъ най-изпъкващитѣ ѝ елементи — кжщата. Учудва просто еднообразието въ сегашната кжща!

Vuia различава въ цѣла сегашна Румъния 3 типа кжщи. Първиятъ типъ има килеръ, одая и притворъ. Въ одаята има огнище, лавица и миндеръ, както и маса. Такива кжщи се срѣщатъ въ Банатъ, Трансилвания, Влашко и частъ отъ Молдова. Вториятъ типъ има килеръ, стая, хашево, която не се отоплява, одая и купторъ. Третиятъ типъ — бордеи — вече сж изчезнали.

Когато се събудихъ въ влака, следъ потеглянето отъ Турну-Северинъ за Букурещъ, влакътъ напущаше обширната степна област Барачанъ. Следъ нея той премина презъ Балтата на Дунава. Балта означава буквално блато (славянска дума), но съ нея означаватъ младитѣ алувиални и заливни низини около Дунава, заети отъ зеленина, дървета и пр. и изпъстрени съ малки или по-голѣми блата.

Върху частъ отъ Балтата и върху самото течение на р. Дунавъ се простира голѣмиятъ мостъ при Черна вода, 3850 м. дълъгъ. Той свързва Букурещъ съ Кюстенджа. Линията Черна вода — Кюстенджа, построена презъ 1860 год. е първата ж. п. линия на Балканския полуостровъ.

Тренътъ префучава следъ това презъ населения въ мнозинството си съ татари гр. Меджидие, за да пристигне въ Кюстенджа, „бисерътъ на Черно море“, както го наричатъ сега румънитѣ. Тѣ сж въвели и други подобни имена като

„Сребърень брѣгъ“, което име даватъ на черноморското край-брѣжие около Балчикъ.

Кюстенджа е голѣмъ и въ много отношения модернизиранъ градъ. Презъ 1930 год. той е ималъ 58,000 жители. Голѣмо впечатление прави самото пристанище. Въ него на първо мѣсто се натрапва огромната постройка — депо съ силизи, които могатъ да побератъ 140,000 тона жито, а сжщо така 36 резервоара за петролъ, които побиратъ 210,000 тона петролъ, докарванъ въ тѣхъ направо съ петролопроводъ отъ Плоещъ. Трафикътъ на Кюстенджа възлиза на повече отъ 1.5 милиона тона, отъ които 1.3 мил. износъ, докато за всички наши черноморски пристанища вносътъ и износътъ не достига 400,000 тона. Интересно е да се отбележи, че въ музея, изпълненъ съ археологически находки отъ Добруджа, се намиратъ скици, изобразяващи проектъ за каналъ между Черна вода и Кюстенджа. Той ще следва по депресията, а презъ Кюстенджа на 13 клм. ще върви подъ височинитѣ западно отъ града съ тунелъ

Мама я има много по-голѣми бани, съ добъръ ресторантъ, планъ и удобства като варненскитѣ. Плажътъ е отъ по-глинестъ пѣськъ и не се рони. До Мама я се намира голѣмо аеропристанище и авиационно училище.

Istria е стариненъ градъ, разкопанъ отъ проф. Lambriño. Той е разкрилъ стени, улици, основи на постройки. Това сж варварски строежи между аѳонизитѣ. Градътъ се намира всрѣдъ льосова поврхнина надъ езерото Синое. Той е построенъ, обаче, на малко по-високо мѣсто, на така нареченитѣ у насъ „градове“, на румънски grinduri, каквито срѣщаме у насъ въ крайдунавскитѣ заливни равнини, напр. въ Карабоазката. Това сж естествени диги. На тѣхъ се намиратъ селата Заргаждакъ и Джобованъ (Черчелень). Този льосъ по своя видъ и своята влажностъ ми напомни льоса при Аспарухово (Сесь-Севмесъ) до Варна, който така ни озадачаваше. Той е пепеляво-кафявъ и почти навсѣкжде влаженъ. Още тогава си поставихъ въпроса, че тукъ имаме заливанъ и стоялъ подъ вода льосъ. Отъ изучаванията на румънскитѣ географи, особено на починалия презъ 1935 год. Вълсанъ, е претърпявалъ различни позитивни и негативни движения. При прокопането на Сулинския каналъ сж намѣрени въ източния край на островъ Караорманъ на 3—6 м. дълбочина подъ нивото на водата единъ глинестъ пластъ и льосъ съ останки отъ *Elephas primigenius*, *Rhinoceros antiquitatis* и др. Ясно е, че и тука имаме льосъ, който е стоялъ подъ вода, а сега е на сушата. Самиятъ фактъ, че старото пристанище Истрия сега е на суша, говори за това. Това е и причина да не продължи или да се поднови поселищниятъ животъ на това мѣсто. Всички други антични градове по западния брѣгъ на Черно море продължаватъ да живѣятъ и до сега, като напр

Томи — Кюстенджа, Kallatis — Мангалия, Бизоне — Каварна, Крупой или Дионисополис — Балчикъ, Одесусъ — Варна, Месемврия, Анхиало — Поморие, Аполония — Созополъ.

На другия денъ направихме екскурзия на югъ до Кюстенджа и до Мангалия. Минахме край курортнитѣ селища Ефория и Карменъ—Силва, съ доста голѣми и хубави хотели, каквито ние въ нашитѣ малки черноморски курорти нѣмаме. Въ Мангалия сварихме да видимъ само една джамия, малкото музейче, което се намира отвънъ въ двора и мраморния паметникъ на канонира Цоло Николовъ, падналъ убитъ при бомбардировката на Мангалия. Земята представя истинска степъ, равна, прашна и безлесна, изгорѣла отъ слънцето. Посетихъ и морската биологична станция — южно отъ Кюстенджа, принадлежаща на Яшкия университетъ и управлявана отъ починалия миналата година проф. Борчя. Показаха ни и аквариума. Нашата станция въ Варна като здание е по-кокетна, но тази е дала добри научни трудове, особено върху рибитѣ.

Посетихме Черновицъ, по изгледъ австрийски градъ, както въ перифернитѣ части на Виена. Наредъ съ румънскитѣ, се срѣщатъ много нѣмски фирми и имена, нѣмски здания. Еврейскитъ елементъ се чувствува силно — по физиономии, по носии, по имена. Отъ населението $\frac{1}{3}$ сж украинци, $\frac{1}{3}$ — евреи, около 20% нѣмци. Той е третиятъ по голѣмина градъ въ Румъния — 111 х. ж. (1930 год.). Има добре уреденъ университетъ, особено прочутъ богословски факултетъ. Тамъ сж учили наши владици (Паисий). Видѣхме голѣмия дворецъ на православния епископъ — 3 пѣти по-голѣмъ отъ нашия въ София. Разгледахме и музеитѣ.

Разгледахме и градчето Хотинъ, което има 16 х. жители, въ мнозинството си евреи. Крепостъта му е много добре запазена. Вижда се добре срещуположния руски брѣгъ. Отъ тамъ почва границата на Русия, която свършва при Великия океанъ — 12,000 км. въздушна линия. Въ тая часть на Буковина рѣка Днестъръ тече въ обща посока западъ — изтокъ, въ добре оформено легло, съ несиметрични брѣгове. Румънскитъ брѣгъ се издига на около 120 м. надъ нивото на рѣката. Профилътъ ни открива палеозойскитѣ материали на руската плоча, припокрити отъ по-млади креда и миоценъ.

Посетихме манастиритѣ Путна и Драгомирна, гр. Радовицъ (Radauzi) и гр. Suceva. Манастиритѣ по външенъ изгледъ приличатъ на западноевропейскитѣ, но по обрисване на стени и по вътрешностъ на черквитѣ — на нашитѣ.

Путна е издигнатъ въ XV в. отъ Стефанъ Велики и въ него се намира гробътъ му, въ самата черква, както е при черквата Св. 40 мъченици въ В. Търново. Все тамъ се намиратъ и гробоветѣ (3 на брой) на неговия синъ и наследникъ, на другитѣ му синове и дъщери, на женитѣ му. Въ притвора на храма се намиратъ гробоветѣ на много владици.

Манастирътъ притежава хубавъ музей, най-богатия манастирски музей, съ много скъпи черковни одежди, особено ценни надгробни покривки (отъ атласъ и златни нишки, или гоблена тъкань).

Драгомирна е основанъ въ XVI в. Въ него сжщо се намира гробътъ на основателя му митрополитътъ на Молдова Анастасиусъ Гримка, както и други гробове. Манастирътъ е много чистъ, поדותъ му сж отъ паркетъ. Въ него видѣхме ценни евангелия съ славянски букви.

При Сучява посетихме стара крепостъ пакъ отъ времето на молдовския владѣтелъ Стефанъ Велики (1380—1456 год.), сега развалина. Тамъ ни дадоха голѣмъ банкетъ, следъ което заминахме за Клужъ.

Клужъ (Колошваръ, Klausenburg) има 99 х. жители (1930 год.), отъ които 45 х. сж румънци, 30 х. унгарци, 20 х. нѣмци. Въ града е издигнатъ хубавъ паметникъ на Матиасъ Корвинъ. Университетътъ е добре уреденъ, както и географскиятъ институтъ при него.

Въ Холандия

Сказка държана предъ Радио София презъ 1938 година

Въ нашия общественъ животъ, въ широкия смисълъ на думата, винаги е имало нѣкоя отъ по-малкитѣ европейски държави, която поради по-високата си материална и духовна култура или поради обществения си редъ да се ползува съ известни симпатии или предпочитания у насъ. Най-старата фаворитка въ това отношение е Белгия. По нейния образецъ се изработи нашата конституция, тя ни даде девиза си *L'Union fait la force*, върху който напоследъкъ пакъ се говори, да оставимъ на страна културнитѣ и стопански връзки. Белгия до миналата година бѣ на първо мѣсто по чужди капители въ България.

Следъ Белгия и наредъ съ нея, преди войнитѣ, съ голѣма обичъ у нашата интелигенция се ползуваше свободолюбивата Швейцария. После Свѣтовата война много се говори и писа у насъ за Финландия, и то преди всичко по поводъ на добре познатата книга на Григорий Петровъ. По-малко шумъ, но за това повече полза нашето земеделско стопанство извлича отъ Дания, гдето стотици младежи земеделци имаха възможность да се запознаятъ съ данското земеделіе. Организацията на данскитѣ земеделски кооперации бѣ проучвана отъ насъ и много отъ методитѣ ѝ използвани и пр.

Азъ нѣма да се спирамъ и върху другитѣ напреднали малки европейски държави, отъ които много ценни поуки мо-

жемъ да извлѣчемъ, като Швеция и Норвегия напримѣръ. Ще премина къмъ Нидерландия или къмъ Холандия, ако обичате, както ние, па и много други народи, сме свикнали да наричаме тая страна по името на главната ѝ провинция. Преди всичко трѣбва да подчертая, че развитието на Нидерландия, която стои най-високо между европейскитѣ държави (за мѣрило вземамъ равнището на животъ на селянитѣ и работницитѣ), е вървѣло при много благоприятни условия, поради което въ тая страна има отъ столѣтия натрупани голѣми материални и духовни богатства. Затова и сравненията, които ще правимъ, ще бждатъ нехомогенни, ако се изпускатъ изъ предвидъ историческото ѝ развитие и обширнитѣ ѝ и богати колонии, върху които до голѣма степен се градятъ и сега голѣмитѣ лични и обществени богатства.

Повърхнината на Холандия е 34,000 кв. клм., а населението ѝ възлиза на 8.5 мил. жители. На квадратенъ километъръ се падатъ по 250 души. Тя е една отъ най-гъсто населенитѣ страни въ Европа.

Холандия владѣе следнитѣ колонии: 1) Нидерландска Индия (Ява, Суматра, Целебесъ, по-голѣмата частъ отъ Борнео, половината отъ Нова Гвинея и пр.) — 1,900,000 кв. клм. съ 63.5 мил. жители; 2) Нидерландска Западна Индия: а) Гвинея — 174,000 кв. клм.; б) Кюрасао и малки островчета въ малкитѣ Антили, южно отъ Порто-Рико — 1130 кв. клм.

Отъ другитѣ владения на холандцитѣ заслужава да се отбележатъ тия въ Южна Африка, въ началото на 17. в., когато започва преселване на холандски селяни, т. н. бури (boers), които сж основатели на самостоянитѣ държави Трансвалъ и Оранъ — сега части на доминиона Южна Африка. Презъ 17. в., златния вѣкъ на Нидерландия, тѣ основаватъ и много други колонии, между които и Нови-Амстердамъ, сегашния Ню-Йоркъ. Австралия е открита отъ холандцитѣ и наречена отъ знаменития имъ мореплавателъ Абель Тасманъ — Нова Холандия. Неговото име пѣкъ е дадено на голѣмия островъ Тасмания.

Нидерландия се числи по повърхнина къмъ Северонѣмската низина. Само южната ѝ частъ, отъ провинцията Лимбургъ, има по-високи части, които сж дѣлъ отъ Рейнскитѣ шифрови планини. Тамъ се намира и най-високата ѝ точка — 322 м. надъ морето, Vaalserberg — на границата съ Германия. Нидерландия напълно заслужава името си, тъй като тя има сръдна надморска височина 12 м. (България има сръдна височина 480 м. — повече отъ най-високата ѝ точка). Близу 10,000 клм. отъ земитѣ ѝ се намиратъ подъ морското ниво, като нѣкъжде тѣ достигатъ до 5 м. подъ нивото. (Голѣмитѣ езера и воднитѣ течения не се взиматъ предвидъ при повърхнината). Отъ заливането, което при високи води може да достигне 62⁰/₀ отъ повърхнината, страната се предпазва чрезъ естествена пре-

града отъ дюни между Hoek van Holland и Helder и отъ диги, нѣкои отъ които сж много стари.

Надъ най-старитѣ карбонски пластове, които се откриватъ въ Лимбургъ, много богати съ доброкачествени въглища, както е случаятъ и съ съседнитѣ части на Белгия и Германия, следватъ крeдни пластове. Надъ тѣхъ, на повърхнината, колкото отивае по-близу до морето, толкова терциернитѣ, а следъ това дилувиалнитѣ пластове ставатъ по-млади. Презъ младия терциеръ и дилувиума рѣкитѣ, начело съ Рейнъ, образуватъ голѣмъ наносенъ кжжелъ, който е почвалъ при Бонъ. Отъ североевропейския континенталенъ ледникъ, който презъ втората половина на кватернера достига тука, тия материали се разбъркватъ, образуватъ се заприщени езера, утайватъ се лепкави глини и пр. Ледникътъ е стигалъ около линията Huizen (радиостанция) — Дюселдорфъ, като е покривалъ приблизително половината отъ страната. Следъ оттеглянето му морето навлиза и заема части отъ сушата. То ги покрива само съ тънъкъ воденъ пластъ. Задъ дюнитѣ на много мѣста се образуватъ обширни заблатени или заети отъ торфища мѣста, които първомъ почватъ да се пресушаватъ.

Главни рѣки тукъ сж Рейнъ и Маасъ, които съ по нѣколко разклонения и ржкави се вливатъ въ Северното море. Въ Нидерландия е и устието на р. Шелда. Презъ историческо време тѣхнитѣ течения тукъ, по природенъ или по изкуственъ начинъ, сж претърпѣли много измѣнения. Рѣкитѣ и многобройнитѣ канали се използватъ за съобщения и за разходки съ лодки (моторни и съ гребла).

Климатътъ на Холандия е океански, съ мека зима, студено сравнително лѣто (юлий \pm 18⁰—19⁰ срѣдно), съ голѣма влажностъ въ въздуха и силна облачностъ. Поради това топлината мжно се понася.

Нидерландцитѣ сж произлѣзли отъ смѣсването на нѣмскитѣ етнични групи фризи, франки и сакси. Говорятъ езикъ близъкъ до нѣмски и английски, еднакъвъ съ езика на фламандцитѣ въ Белгия. Въ Ю. Африка буритѣ говорятъ аfrikaans — малко стариненъ холандски (отъ 17 в.) съ примѣсъ на думи — английски, нѣмски и френски, заети отъ тамошнитѣ колонисти, както и отъ собствено развитие — нѣщо подобно като езика на нашитѣ банатчани.

Истински, въ политически смисълъ на думата, малцинства Нидерландия, може да се каже, нѣма. Фризитѣ, на брой 200,000, населяващи западнофризийскитѣ острови, сж отдѣлна езикова група, но се чувствуватъ като холандци; евреитѣ сж около 95,000, има доста чужденци, като фабрични работници, емигранти нѣмци — 55,000, белгийци — 30,000 и пр. Тѣ си оставатъ като чужди поданици. По религия 52% отъ холанд-

цитъ сж протестанти (сжщо и кралското семейство), 37% сж католици и пр.

По занятия жителитъ на Холандия сж заети, както следва: 39·3% съ индустрия и мини, 23·4% съ търговия и съобщения, 20·5% съ земедѣлие, 16·8% — останалитъ професии.

Най-важнитъ индустрии сж: текстилна, мелничарство, машини и корабостроителство, какао и шоколадъ, хартия. Всички тѣ сж стари и съ традиция. Нова и важна е електрическата индустрия. Една отъ известнитъ фирми и у насъ е Radio Philips. Старъ занаятъ е шлифовката на диаманти, донесенъ тукъ отъ португалски евреи, и се засилилъ презъ 19 в., когато почватъ да се пращатъ диаманти отъ Ю. Африка.

Въ търговия и съобщения сж заети толкова много люде, защото се обслужватъ не само вътрешнитъ нужди, но и външната търговия, преди всичко тия тежки стоки, които пристигатъ или отиватъ нагоре по Рейнъ.

Отъ земедѣлието най-голѣма роля има скотовѣдството. Половината отъ използваемата земя, т. е. 13 мил. декара, се заематъ отъ постоянни пасбища, които сж вѣчно зелени. Отъ най-голѣмо значение за скотовѣдството на Холандия сж кравитъ — главно отъ източно-фризийска раса (съ голѣми черни и бѣли петна, кжси рога), едри и охранени животни, даващи срѣдно 10—12 клгр. млѣко на день. Въ връзка съ скотовѣдството стои и износътъ на сирене и масло, предимно за Англия. Прочутъ пазаръ, много посещаванъ, е Алкмаръ. Си-ренето, което е червено и на топки, се приготвя само за износъ.

Втора специалностъ на холандцитъ е градинарството — отглеждатъ се много цвѣта: лалета, зюмбюли, нарциси, луковичи и други, които се изнасятъ въ голѣмитъ градове изъ Европа (та дори и у насъ) съ самолети. Сжщо се изнасятъ ранни плодове, зеленчуци и др. Сега това производство е въ известна криза, която отчасти се дължи и на нашия износъ на плодове, на ранни зеленчуци и др.

За да привърша тоя малко дълъгъ географски прегледъ на Нидерландия, трѣбва да спомена, че високитъ придобивки въ духовно и стопанско отношение стоятъ въ връзка съ миналото. Нидерландското изкуство — познато у насъ повече като фламандско изкуство, фламандска школа, е дало редица свѣтовно известни имена, стигнали до ушитъ на най-обикновено просвѣтени люде. Това сж Rubens, Рембрандъ, Франсъ Халсъ, Ванъ Даикъ и др. Нидерландцитъ сж дали на свѣта хуманиста и философа Еразмъ Ротердамски, авторъ на прочутото съчинение „Похвала на глупостта“, съ което се бори срещу схоластиката на черквата; философитъ Спиноза, сротисусъ, изследователи като Абелъ Тасманъ, Вилхелмъ Ба-Гентсъ (полярень изследователъ), Vansz и др. Изложбата на ртари холандски карти показва на каква висота се е намирала

тогава холандската картография. За съжаление, въ нея малко нѣща засѣгатъ България.

Пристигамъ въ Амстердамъ, главния градъ на тази хубава земя, съ самолетъ. Гледамъ отвисоко, страната прилича на голѣми, правилно раздѣлени геометрични кжсове.

Амстердамъ е най-важниятъ политически и културенъ центъръ на страната. Той има 782 хил. жит. (1935 год.). Амстердамъ е столицата, въ която се коронясватъ и вѣнчаватъ кралетъ и въ която става приемътъ на държавнитъ глави. Хага е само резиденция на кралското семейство.

Старата ядка на града — строена съ вѣкове — гледана по картинитъ въ музея, е съ високи и тѣсни кжщи. Въ долната частъ на кжщата се намира всѣкидневната, трапезарията и кухнята, а горе сж спалнитъ, до които се отива по стръмни стълби. Въ тази частъ на града прониква малко слънце, има много влага и плесень. Това сж тѣсни търговски улици. По многобройнитъ си канали градътъ прилича на Венеция.

Периферията на града е съ широки и хубави улици, великолепни кжщи, съ малко влага. Кжщитъ сж голѣми, но не сж блокови жилища. Заобиколени сж съ хубави паркове.

Амстердамъ е голѣмо пристанище. Съединенъ е презъ 1875 год. чрезъ морски каналъ съ Северно море, като стариятъ пжтъ презъ Зюдерзее се изоставя.

Градътъ се раздѣля отъ канали, които приличатъ на полуокръжности и радиуси, на около 100 островчета.

Най-важна и монополна се явява диамантената индустрия, въ която сж заети 8,500 работници. Сжщо е развито производството на машини, кораби, спиртни напитки (прочутитъ холандски ликьори). Търгуватъ главно съ кафе, какао, подправки, оризъ, тютюнъ, което е отъ значение и за насъ.

Прави впечатление, че холандцитъ иматъ английски начинъ на животъ. Образованието е извънредно много напреднало.

Пжтищата имъ сж превъзходни. По тѣхъ ще срещнете много колояздачи, които съ велосипеди правятъ своитъ екскурзии. На жителъ се пада по единъ велосипедъ, може би. Голѣмо разпространение иматъ и автомобилитъ. На 60 жители се пада по единъ автомобилъ (а у насъ, безъ военнитъ, на 2,000 жители единъ).

Селскитъ кжщи приличатъ на кокетни вили. Всичко е събрано по възможность подъ единъ покривъ или е свѣрзано съ покритъ входъ. Построени сж само отъ тухли.

Отъ 13. в. холандцитъ сж почнали да пресушаватъ бластититъ мѣстности, които превръщали на плодородни полета, наречени полдери. Най-голѣмото таково поле е Harlemmer, което има 18,000 хектара.

Сега се пресушава заливътъ Зюдерзее, който вече се нарича Айзелъ-меръ. Отъ него ще се пресушатъ две трети, а

останалата една трета ще служи да магазинира водитѣ, когато буритѣ въ морето не позволяватъ изтичането имъ. Работата е започната презъ 1927 год. Презъ 1930 г. полето Wieringerpеег е изсушено. То е голѣмо 20,000 хектара. По този начинъ е добита 200,000 декара плодородна земя, годна за обработване. Презъ есенята на 1930 год. е станало първото засѣване.

Какъ става пресушаването на залива? — Най-напредъ се снима всичко точно картографски, анализира се почвата и се определя за какви култури е (пасища, но главно жито). Почвата се състои отъ груба глина, силикатна глина и ситенъ пѣськъ. Правятъ се изследвания, какви подобрения могатъ да се въведатъ.

По механиченъ начинъ се изкопаватъ малкитѣ и голѣмитѣ канали, мѣстата за пѣтища, посипани съ сгурия. Презъ 1931 год. тѣ вече се шосиратъ.

Въ тѣзи земи се заселватъ слабо оземлени млади семейства върху готови къщи като наематели. Тѣзи семейства се изучаватъ антропологически, битово, езиково. Изучава се се сѣщо така навлизането на животни, птици, растения. Рибата се замѣня съ сладководна.

Ротердамъ — 595 х. ж. се намира на р. Рейнъ, 30 клм. отъ морето. Той е по-новъ и благоустроенъ градъ. Започва да се развива въ края на 19. в. Сега е едно отъ най-големитѣ европейски пристанища наредъ съ Лондонъ, Хамбургъ и Анверсъ. Има голѣмо пристанище, съ много докове. Тука стигатъ параходитѣ по Рейнъ и става разтоварване на дърва, каменни вжглища, петролъ, руди и др. Въ него има модеренъ музей-галерия. Видѣхме хубава изложба, направена отъ безработни младежи. Въ Ротердамъ сж построени модерни работнически жилища отъ общината.

Търговията на цвѣта и плодове се дължи на топлитѣ, които сж истински покрити къщи. Поради това зеленчуцитѣ сж безъ вкусъ, а цвѣтата безъ мирисъ. Навредъ се виждатъ вѣтърни мелници, които изпълняватъ службата на помпи.

Трѣбва по-често да се обръщаме къмъ малкитѣ народи, като холандския, който може да ни служи за примѣръ, поука и вѣра, че и малобройнитѣ, но предприемчиви и трудолюбиви малки народи могатъ много нѣщо да допринесатъ за човѣшката цивилизация.

Българскитѣ селища

Сказка държана на учителска конференция въ гр. Орѣхово презъ 1940 година.

Много често, въ писмени творби или устни разговори ние самитѣ се наричаме или пъкъ чужденцитѣ ни наричатъ младъ народъ. Това окачествяване носи нѣщо прекрасно

въ себе си, както е прекрасно почти всичко, което е свързано съ младостта. Млади народи, обаче, се казва най-често на тия, които се намиратъ понастоящемъ въ материаленъ или културенъ възходъ, които преди това не сж имали по-продуктивенъ животъ въ своя собствена държава или не сж сложили ценни дарове въ културната съкровищница на миналото. Такъвъ ли е случаятъ, наистина, съ българския народъ? Вие познавате българската история, за да можете да отговорите на тоя въпросъ

Българитѣ сж старъ културенъ народъ не само защото сж имали голѣми и силни държави, които въпрѣки всички превратности на сѣдбата сж успѣвали отново да възкрѣснатъ, но и защото сж дали скѣпи приноси на общочовѣшката култура. Та не сж ли тѣ, които създадоха втората по значение азбука въ свѣта, съ която си служатъ 190 милиона души, безъ да смѣтаме народи, като румѣнския, които сж я замѣнили съ латинската? Нали българитѣ сътвориха първитѣ славянски книги, така важни за сравнителното проучване на славянскитѣ езици и за възстановяване на общия праезикъ, на който нѣкога сж говорили праѣдитѣ на многобройното сега индоевропейско езиково семейство? Нали въ българскитѣ срѣди се чуха първитѣ тънтежи, които доведоха до създаване на новъ духовенъ редъ въ Европа, до реформацията? Фрескитѣ (стенописитѣ) по старитѣ търновски черкви и въ Боянската черква говорятъ, че ренесансътъ въ изкуството е започналъ въ столицата на II-то българско царство далечъ преди Джото (Giotto) и други челници на италианския ренесансъ. Ще изскоча далечъ отъ задачата си, ако умножа броя на тѣзи примѣри.

Но защо все пакъ ни считатъ за младъ народъ? Отговорътъ не е труденъ. Петвѣковното робство прекъсва свободния ни общественъ животъ и ограничава крайно стопанското ни развитие. Като последица на всичко това идватъ и много ограничени възможности за културна деятелность. Врѣзкитѣ съ миналото, съ течение на годинитѣ, ставатъ все по-тънки и по-тънки. За народа тѣ се свеждатъ до легенди и пѣсни, чрезъ които се крепи вѣрата за по-добро бъдеще.

Българската културна деятелность, обаче, не заглѣхва съвсемъ. Ръкописни книги, повечето съ религиозно съдържание, се съчиняватъ, превеждатъ или преписватъ, а такива можемъ да посочимъ едва ли не отъ всѣко десетилѣтие на турското робство. Грамотни българи, най-често духовници, отбелязватъ по тия книги разни събития, а нѣкои водятъ и цѣли лѣтописи. Отъ друга страна българскитѣ селяни отъ началото на 18. вѣкъ, поради разпадането на феодалния строй въ Оттоманската империя, започватъ да си връщатъ постепенно обсебенитѣ имъ по-рано земи.

Вследствие на тия обстоятелства, словото на отца Паисия намира добра почва, готова вече да приеме семето на нацио-

налното събуждане, чийто блестящ завършекъ бѣ създаването на Третото българско царство.

Турското робство се явява, прочее, като дълга принудителна почивка, поради която българският народъ се счита за младъ народъ. Това „подмладяване“ му даде тия огромни жизнени сили, които той още не е използвалъ достатъчно.

Измежду хилядитѣ невидими нишки, които ни свързватъ съ миналото, за тѣхното съществуване мнозинството отъ насъ нѣматъ ясна идея, една отъ най-важнитѣ представятъ селищата, обитавани отъ българския народъ.

Селищата у насъ дѣлимъ на 4 главни групи: отдѣлни дворове, колиби или махали — това сж малки селца отъ по-нѣколко кжщи, села — по-многобройни по население и по-уредени и градове, които стоятъ на най-горното стъпало на тая стълбица.

Разглеждането на отдѣлнитѣ български селища, съ изтъкване на нѣкои тѣхни особености, ние ще започнемъ съ най-простия видъ, съ отдѣлния дворъ. Той представлява сравнително рѣдка поселищна форма, поради наклонността на българина къмъ по-задруженъ животъ. Отдѣлниятъ дворъ е селище отъ едно домакинство или една кжща, както казва народътъ, което освенъ постройката за живѣне, има наоколо си нуждитѣ му стопански сгради (оборъ, хамбаръ, плѣвникъ), освенъ това харманъ, малка градинка и пр. Така, впрочемъ, е организиранъ всѣки по-типиченъ дворъ отъ кое и да е село. Отликата съ отдѣлния дворъ като поселищенъ видъ е, че последниятъ се намира до или всрѣдъ земитѣ, които принадлежатъ на стопанина му. Отдѣлни дворове има у насъ въ планинскитѣ мѣстности. Най-добре е представенъ въ Западна Стара-планина и по-специално около Искърския проломъ. Тамъ, както и въ Огражденъ планина, гдето процесътъ на разпръсването става и сега, па и другаде, се нарича „държава“, отъ държа, притежавамъ, владѣя. „Държава“ е народната дума за усамотена кжща съ имота около нея за имение, за чифликъ. Въ Странджа планина, гдето сжщо има отдѣлни дворове, тѣ се наричатъ „чифлици“, та ако и земята имъ да е само 20 — 30 декара. Презъ последнитѣ години въ селата отъ Северна България, въ които бѣ прокарана комасацията, т. е. събирането на многобройнитѣ малки ниви, които отдѣлното домакинство притежава, въ 1 — 2 — 3 голѣми кжса земя, се забелязва подчертанъ стремежъ къмъ образуване на отдѣлни дворове. Впрочемъ, това разпръсване ми е известно да е ставало и при с. Вълчедръма (Ломско) — безъ комасация. Въ тоя случай ние имаме поселищно-стопанска форма, която е характерна за много чужди страни, характерна е и за земедѣлското население въ Съединенитѣ Щати, кждето се образуватъ чифлици или ферми. Отъ малко по-старитѣ данни, съ които разполагамъ, личи, че въ с. Мокрешъ (Ломско) за пе-

риода 1933 година, когато е завършена комасацията и — 1936 година сж построени 138 жилищни и стопански постройки, въ с. Махалата (Плѣвенско — 108, въ с. Крушовене (Орѣх.) — 67; с. Бреница (Бѣлослатинско) — 66 и пр. Бждещата поселищна картина на Дунавска България азъ си представямъ да се състои отъ отдѣлни сгруппирани села, — сегашнитѣ села и много отдѣлни дворове, които ще нарушатъ еднообразието на земередката, която човѣкъ изпитва пжтувайки особено въ Ломско, Орѣховско и Бѣлослатинско (севернитѣ части) съ бѣлосанитѣ кжщи и дърветата насадени около тѣхъ.

Отдѣлнитѣ дворове сж у насъ, почти безъ изключение, млади селища. Нѣкогашнитѣ дворове сж изчезнали или като сж се увеличили, та отъ тѣхъ сж се образували колиби, респ. село, или пѣкъ стопанинътъ при тежки времена е разтурвалъ кжщата си и се е установявалъ въ нѣкое близко селище. Ние знаемъ доста случаи, когато и самата турска власть е принаждала жителитѣ на отдѣлнитѣ дворове да се сгруппиратъ, за да не подпомагатъ воле или неволе скитащитѣ по планинитѣ размирници, били тѣ хайдуту или обикновени разбойници. Такива случаи ни сж познати отъ селищата при Искърския проломъ, отъ Бурела, Краището и други покрайнини.

Къмъ отдѣлния дворъ като селищенъ видъ спадатъ сжщо така усамотенитѣ ханове, воденици, тепавици, стопанитѣ на които живѣятъ при тѣхъ и отъ тамъ изкарватъ прехраната си, сжщо малкитѣ манастири и др.

Поятитѣ или кошаритѣ сж една друга особена форма на отдѣленъ дворъ. Тѣ се срѣщатъ въ планинскитѣ мѣстности, въ които населението има повече добитѣкъ. При тѣхъ живѣятъ постоянно нѣкои членове отъ семейството.

Нека отбележимъ, че въ никой кжсъ българска земя населението не живѣе самò въ отдѣлни дворове. Последнитѣ навсѣкжде сж въ връзка съ колибитѣ или селата.

Вториятъ видъ селища сж колибитѣ или махалитѣ. Тѣ се състоятъ отъ 2 — 3 до стотина кжщи. Колибарскитѣ селища сж характерни за Стара-планина и то, преди всичко, за севернитѣ ѝ гористи и растлати склонове. Намиратъ се сжщо въ Тузлука и Дели-Ормана, въ Краището, Западна Сръдна гора и Родопитѣ. Отъ досегашнитѣ изследвания става ясно, че тия селища сж се образували по три различни начина: 1. Отъ население, което е търсило прибѣжище въ планинитѣ и, за да се опази, е предпочитало да живѣе осамотено. Първоначално се е заселвало едно семейство, една кжща, около която после се направятъ нови кжщи отъ синове или внуци. Този процесъ на развитие се отразява въ името на колибитѣ (Миневци, Генчовци, Стойновци, Блъсковци и пр.). Втората причина е нарастване на населението на известно планинско село, поради което то не може да извършва добре стопанската си дейность (да отглежда добитѣка, да обработва

нивитѣ и пр.), които съ нарастването на землището остават далечъ и пр. Трета причина е разрушаване на старо селище презъ междуособици, войни или отъ разбойници (особено презъ кърджалийската епоха, която е траяла 18 години (1789—1807). Тогава жителитѣ се прѣскаатъ въ околността и заживяватъ въ отдѣлни колиби.

Общо може да се каже, че старитѣ колибарски селища и тия образувани въ области, населени главно съ българи, се наричатъ колиби, новитѣ български колибарски селища, основани презъ последнитѣ 100—200 години, както и тия на турското население, се наричатъ махали. Около $\frac{1}{4}$ отъ всички български селища, а именно 1392 сж колиби. Ние имаме цѣли околии, които се състоятъ почти само отъ колибарски селища, като Дрѣновска, Троянска, Еленска, Габровска, Смолянска и пр.). Габровска околия, споредъ последното преброяване отъ 1934 г., е имала 203 селища, отъ които 1 градъ, 4 села и 198 колиби. Преди Освобождението, та и до скоро, всички селища въ нея сж били колиби. Габрово пъкъ до къмъ 1865 г. е наричанъ село.

При колибарскитѣ селища отъ Освобождението насамъ може да се проследи стремежъ къмъ сгрупирване. Най-добре растатъ голѣмитѣ колиби, както и тия поставени при добри географски условия; срѣднитѣ по голѣмина колиби не показватъ особено голѣмо нарастване, а малкитѣ колиби постоянно намаляватъ, като населението имъ се преселва въ други селища.

Колибарскитѣ селища винаги иматъ едно срѣдище, гдето е църквата, училището, общинското управление, дюкянитѣ, кръчмитѣ и пр. То често се нарича „селото“, независимо отъ другото му име, поради една много проста причина — това срѣдище представя остатъкъ отъ нѣкогашното събрано село. Много отъ колибитѣ, особено въ Срѣдна Стара-планина (Габровско, Дрѣновско, Еленско), сж нарастнали по население, промѣнили сж физиономията си (кжшитѣ сж сгрупирани една край друга отъ дветѣ страни на главнитѣ пѣтища, а не сж всрѣдъ дворове и пр.), значителна частъ отъ населението имъ се е отдала на занаяти и търговия. Поради тѣзи причини тѣ преставатъ сега да се считатъ за колиби, ако и административно да се смѣтатъ все още за такива.

Колибитѣ, въпрѣки че се приематъ за по-нисша категория селища, сж населени съ много будно и предприемчиво население. Това важи преди всичко за колибаритѣ отъ Срѣдна Стара-планина. Последнитѣ освенъ съ земедѣлие, овощарство и скотовѣдство се занимаватъ и съ разни занаяти: дърводѣлство, грънчарство, зидарство, градинарство (странствуващи градинари въ Еленско), ножарство, търговия и пр. Нѣколко отъ най-голѣмитѣ габровски индустриалци сж родомъ отъ Габровскитѣ колиби. Забогатѣли отъ търговия съ вълна или други

произведения, тѣ се отдаватъ и то съ голѣмъ успѣхъ на индустрия, като сж закупили стари предприятия или сж основали нови.

Впрочемъ, за качества на балканджиитѣ, както въ равнинитѣ се наричатъ обикновено старопланинскитѣ колибари, всѣки единъ отъ Васъ има добра представа, ако не отъ другаде, поне отъ наблюдаване на разликата, която сжществува между тѣхъ и по-старото население.

Отдѣлнитѣ дворове и колибитѣ се считатъ за прѣснати селища, въ противовѣсъ на селата и градоветѣ, които сж събрани селища. Имаме освенъ това и единъ междиненъ типъ на селища — една часть отъ селището е събрана на едно мѣсто, а другата часть е прѣсната на отдѣлни махали (въ Родопитѣ) или на отдѣлни дворове (държави) въ Огражденъ.

Селата сж по-горна категория селища, която показва значителна поселищна устойчивость и по-продължителенъ исторически животъ. Врѣщайки се назадъ по пѣтекитѣ на миналото, ние можемъ да намѣримъ въ осквднитѣ исторически извори на българската история сведения за села, които отъ столѣтия насамъ сжществуваатъ.

Ще посоча, за да подкрепя по-добре мисълта си, нѣкои много стари села, за чието отдавнашно сжществуване знаемъ отъ исторически извори. Така село Скрино (Дупнишко) се посочва въ житията на Свети Иванъ Рилски, като родно мѣсто на светеца. То е сжществувало, значи, презъ IX вѣкъ, тѣй като годината на раждането на Св. Ивана се опредѣля — 876 г. Въ грамотитѣ на византийския императоръ Василий II, нареченъ отъ самитѣ гърци Българоубиецъ, които той издава въ 1019 г. на Охридската патриаршия, се даватъ имената на редица селища повечето отъ Македония, но между които с. Стобъ (Дупнишко), с. Суково (Царибродско) и пр. Въ борбитѣ, които той е водилъ, се поменуватъ Бояна и Перникъ като крепости. Въ грамотата, която царъ Ив. Александъръ дава на манастира Св. Никола при с. Пещера (Радомирско), се споменуватъ много села по р. Струма, Благешница (Радомирско), Скакавица (Кюстендилско), с. Бѣлица и Костинбродъ (Софийско). Въ грамотата, съ която неговиятъ синъ царъ Иванъ Шишманъ дарява Драгалевския манастиръ, се споменува и с. Новачене (Ботевградско). Въ едно съчинение отъ 1305 г. на византийския писателъ Манулъ Филъ срѣщаме имената на с. Мъглижъ (Казанлъшко) и с. Твърдица (Новозагорско). Въ грамотата, съ която царъ Иванъ Шишманъ надарилъ Рилския манастиръ въ 1378 г., се поменуватъ имената на селата Бадино, Бозова, Пастра (Дупнишко), Добърско (тогава Гнидобърско) — Разложко, Лешко, селище Дрѣново (Г.-Джумайско) и пр.

Времето не ми позволява да се спра на голѣмитѣ поселищни промѣни, които сж ставали въ нашата страна презъ историческо време. Известно е, че зората на историята за-

варва въ нашитѣ земи тракитѣ — най-голѣмия народѣ въ свѣта следѣ индуситѣ споредѣ Херодотѣ. Тѣхнитѣ следи можемѣ да проследимѣ до къмѣ Х. в. (въ Родопитѣ). Тракитѣ оставятѣ своя белегѣ при сегашнитѣ селища, по-специално при кжщитѣ. Следѣ тракитѣ идватѣ славянитѣ. Отѣ тѣхъ насамѣ трѣбва да търсимѣ началото на най-старитѣ села у насѣ.

Ако и да не сме проучили всички досегашни села, за да можемѣ съ по-голѣма положителностѣ да кажемѣ, кое или кои сж най-старитѣ въ България, все пакѣ като знаемѣ общитѣ черти на промѣнитѣ на населението презѣ вѣковетѣ, тѣ ще бждатѣ въ Югозападна България или по-точно въ Дупнишко, Разложко, Горноджумайско, Самоковско, Софийско, отчасти Кюстендилско и пр. Много стари сж селата въ Македония, дори мнозинството отѣ тѣхъ сж такива. Стари села има и въ Странджа.

Другитѣ части сж претърпѣли голѣми промѣни презѣ турското владичество.

Всѣко село, за да се създаде на опредѣлено мѣсто, трѣбва да има нѣкакви причини. На първо мѣсто това е добрата за обработване земя и присжтствието на вода за нуждитѣ на човѣка и добитѣка. Сжществуватѣ ли тия условия, човѣкѣ продължава да прави и по-нататѣкъ подборѣ. Той предпочита присойно, т. е. огрѣвано отѣ слънце мѣсто, което да бжде на заветѣ отѣ силнитѣ вѣтрове, ако тамѣ бушуватѣ такива (това е т. н. гнѣздно положение), той подбира мѣсто по-високо отѣ рѣката, та кжщитѣ му да не се заливатѣ при високи води. Ако землището на селото граничи съ склонове, били тѣ на планина или на хълмове, предпочита се проходниятѣ поясѣ между равнината и планината.

Изобщо, предпочита се разположението край рѣкитѣ. Особено характерно е това за Сев. България, гдето се намиратѣ най-голѣмитѣ села въ страната ни, като с. Кнежа — 12 х., с. Угърчинѣ 8 х., с. Козлодуй — 7·5, с. Вълчидръма 7·5 х. и пр.

Освенѣ тия природни фактори, които ние далечѣ не изчерпваме, сжществуватѣ редица други, които сж отѣ антропогеографско и политическо естество. Тѣ самитѣ или пѣкъ съчетани съ природнитѣ фактори сж причина за възникване на селища.

При изследване на сега сжществуващитѣ села у насѣ ние се натъкваме почти навредѣ, но преди всичко въ равнитѣ и плодородни мѣста, на села създадени при голѣми турски имена, при чи флици. Тѣ сж възникнали като населението имѣ първоначално е работѣло като ратаи въ тѣхъ, а после е откупило земитѣ. Това се отразява и въ имената на селата, като Малки чифликѣ (Търновско), Сорумски чифликѣ (Горноджумайско), Чифликѣ (Кърджалийско), Чифлишка-махала (Ай-

тоско), Беглеръ-чифликъ, сега с. Симеоново (Софийско) и пр.

Много сжществуващи села сж увеличили землищата си чрезъ закупване, а понѣкога и присвояване (по време на Освобождението) на земи отъ чифлицитѣ. Поне една десета отъ сегашнитѣ български села сж възникнали на чифлишки имоти. За това сждимъ по единъ списъкъ, който постоянно попълваме съ подобни села.

Друга важна категория сж тия села, които сж възникнали край пжтищата. Докато въ миналото селата системно сж избѣгвали важнитѣ съобщителни артерии, обстоятелство, което се отбелязва отъ много пжтешественици и изследвачи, следъ Освобождението селищата се стремятъ къмъ тѣхъ, било като нарастватъ въ тая посока, било като жителитѣ имъ построяватъ ханове на самия пжтъ (както е въ Троянско), които ставатъ ядка на нови селища. Желѣзопжтнитѣ линии ставатъ причина за уголѣмяване на сжществуващитѣ селища (Мездра и Левски) (Мездра 1880—86 ж., 1934 г. — 1,900 ж.). Възникватъ и съвсемъ нови селища, та дори и градове — като гара Бѣлево, гара Сараньово (Пазардж.), гара Каспичанъ (Шуменско). Градъ Червень-брѣгъ, до неотдавна гара Червень-брѣгъ, е започналъ да се заселва презъ 1899 г. следъ направата на гарата.

При пазари: Панагюрище, Търговище (Ески Джумая), Горна Джумая, Нови-Пазаръ, Омуртагъ (Османъ-Пазаръ). Селища се създаватъ около църква, с. Църква (Соф.), около манастири (с. Манастиръ, Елховско), около топли извори, (Горна-Баня, Банки, Лѣджане, Пещерско) и пр. Изобщо, отъ всѣки по-голѣмъ топълъ изворъ имаме и селище — това отъ предисторическо време до сега. Селища имаме възникнали при рудницитѣ (гр. Самоковъ, с. Маданъ, Фердинандско и Смолянско, „Искроветъ“ и пр.).

Българскитѣ села по плана си сж събрани, купни села, каквито сж главно тия по равнитѣ мѣста, и редични села, каквито сж тия разположени по рѣчнитѣ долини или пъкъ новитѣ села, разположени край важнитѣ пжтища. Новитѣ бѣжански села, както и отдѣлнитѣ махали отъ стари села, населени съ бѣжанци, иматъ шахматенъ типъ.

Въ срѣдата на българското село се намира обикновено площадъ, около който е разположена черквата, общинското управление или други учреждения, разнитѣ дюкяни и кръчми. Тамъ или наблизу се намира и училището, помѣщаващо се почти навсѣкжде въ хубава сграда — гордостта на селото. Съ най-висока материална култура се отличаватъ селата въ басейна на Янтра, особено Търновско, въ подбалканскитѣ котловини и въ севернитѣ склонове на Западнитѣ и Срѣднитѣ родопи.

През последните 60 години българското село е променило коренно физиономията си. Старите примитивни постройки сж замѣнени съ нови удобни постройки, всрѣдъ добре уредени дворове.

Освобождението заварва нашата кжща на много ниско ниво — такава почти каквата е била въ предисторическо време.

Въ Северна България отъ р. Ломъ до Свищовъ и на югъ — Фердинандъ—Червенъ-брѣгъ—Батакъ (Свищовско) отъ 32,000 кжщи — кржгло 20,000 т. е. 61% въ 1888 г. сж били уземници (безъ кжщитѣ на околийскитѣ градове).

Около Янтра се срѣща кжща-зимникъ, въ Добруджа — уземни кжщи (Страбонъ I в. около Р. Хр. казва, че тамъ живѣятъ троглодити).

По Стара-планина имаме кжща еднотѣлна съ огнище въ срѣдата безъ коминъ. Въ Краището се срѣщатъ изземници въ форма на кошара. Тѣ стигатъ до Софийската котловина. Има ги и въ Айтоско и Карнобатско. Въ Петричко се срѣщатъ наколни кжщи, за каквито Херодотъ (V в. пр. Хр.) пише, че на Бутковското и Тахинското езеро живѣли тракитѣ.

Между селата и градоветѣ въ чужбина се различава срѣдна категория, която следъ Освобождението у насъ подъ турско влияние се наричаше паланка или градецъ за по-голѣмитѣ и добре обособени села. Сега това наименование се премахна. Сжщо не се означаватъ и пазарнитѣ срѣдища, но не градове, съ нѣкое по-особено име.

Градове сж обикновено по-голѣми селища, застроени добре и нагжсто, чието население си добива прехраната не чрезъ земедѣлие, скотовѣдство, риболовъ и пр., т. е. чрезъ добиване на сурови произведения, а чрезъ занаяти, търговия, индустрия, съобщения, администрация и пр. Тѣ сж културни срѣдища съ свой засебенъ духовенъ обликъ. Ако приложимъ това мѣрило, ще видимъ, че мнозинството наши градове не заслужаватъ това наименование.

Отъ 97 града въ сегашна България само 27 отговарятъ напълно на тия условия. Другитѣ сж земеделски градове, направени такива заради административни нужди или по исторически причини (Преславъ, Провадия и пр.). И сега има административни, т. е. околийски центрове — села: Кубратъ, Исперихъ, Новоселци, Срѣдецъ, Ардино, Годечъ (временно). Ако вземемъ за мѣрило броя на жителитѣ, както това се прави на западъ, гдето обикновено за градове се броятъ селищата надъ 10,000, ще видимъ, че само около 30 града въ България иматъ съвпадение съ тая цифра.

Като частъ отъ срѣдиземноморския културенъ кржгъ България брой много стари градове, основани столѣтия преди Христа, едни отъ най-старитѣ въ Европа.

Сега сжществуващитѣ градове сж отъ нѣколко периода:

1. Тракийски: Пулпудава (Филип II въ IV в. пр. Хр. го нарича Филипополисъ — по-късно става Пловдивъ), Кюстендилъ (римско име Пауталия), Бесапара, Месемврия (въ VII в. тука се заселватъ гръцки колонисти и градътъ се погърчва).

2. Старата гръцка колонизация е дала освенъ това Созополъ, основанъ 610 г. пр. Хр., Варна (VI в.). Анхиало (2—3 в. пр. Хр.).

Римското владичество създава много градове: Видинъ (Bononia), Serdica или Sardica (София), Pautalia — Кюстендилъ, Beroe или Augusta Traiana — Стара-Загора.

Прабългаритѣ сж създали града Плиска, който представя воененъ лагеръ, обрнатъ на градско селище — сега развалини.

Следъ основаването на Българската държава много отъ старитѣ градове продължаватъ да съществуватъ, други изчезватъ — създаватъ се и нови като Преславъ, Търново, Перникъ, Дупница, Асеновградъ, Шуменъ, Провадия и др. Въ тоя периодъ трѣбва да сложимъ и Орѣхово, който се споменува за първи пжтъ, до колкото ни е известно, въ писмени източници отъ XIII в., отнасящи се за войнитѣ между българи и маджари.

Съ идването на турцитѣ много градове загиватъ: гр. Червенъ (25 клм. южно отъ Русе съ митрополитѣ), гр. Крънъ (въ Карловското поле), Юленъ градъ въ Новозагорско, Угрешъ въ Странджа-планина и др.

Въ турско време се създаватъ най-голѣмата часть отъ сегашнитѣ градове въ България.

Образуването става по починъ на самитѣ турци, или като естествена последица отъ поселищното развитие, отъ самитѣ българи.

Турцитѣ образуватъ по важнитѣ пжтища, по които сж настѣпвали въ Европа, преди всичко по диагоналния пжтъ, градоветѣ: Свиленградъ, Харманли, Хасково, Пазарджикъ, Ихтиманъ.

Следъ това въ гжсто населенитѣ турски области на Дели-Ормана и Тузлука биватъ основани градоветѣ: Ески-Джумая (Търговище), Османъ-Пазаръ (Омуртагъ), Нови-Пазаръ и др. Турцитѣ заселватъ и старитѣ стратегически градове Никополъ, Шуменъ, Русе, Варна.

Българитѣ, сгжстени въ планинитѣ, започватъ да създаватъ нови срѣдища отъ XV. в. нататкъ. Тогава се създаватъ Враца, Тетевенъ, Троянъ, Габрово, Трѣвна, Елена, Калоферъ, Копривщица, Панагюрище, (Чепеларе, Райково, Устово — градове на будното срѣднородопско население), измежду които повечето сж произлѣзли отъ села.

Нови градове сж: Ботевградъ—1864 г., с. Самумджиево, Бургасъ — отъ 19 в. насамъ, Брацигово, сжщо, Борисовградъ,

(х. Елесъ, като станция на ж. п. станция), Бъла, Бъла-Слатина, Кюстендилъ, Казанлъкъ, отчасти Шуменъ, Русе, и др.

Ако раздѣлимъ нашитѣ градове по времеобразуване; ще получимъ следнитѣ отношения:

Градове основани преди турското владичество — 29.

Градове основани по време на турското владичество — 53.

Градове основани следъ Освобождението — 1 (Червенъ бръгъ).

Градове, които за сега не може да се опредѣли по-точно времеобразуването имъ — 14.

За да бждемъ по-точни, трѣбва да пояснимъ, че следъ Освобождението сж провъзгласени 16 села за градове — Банско, Борисовградъ, Бръзникъ, Бъла, Бъла-Слатина, Девинъ, Елхово, Перникъ, Тополовградъ и др.

Тукъ трѣбва да се сложи и категорията — бивши градове, сега села като Чипровци, Крупникъ и др.

Единствено общо разглеждане на въпроса за селищата на български езикъ имае отъ проф. А. Иширковъ.

По физиономия проф. Иширковъ ги дѣли на:

1. Южноевропейски или романски: Търново, Вароша на Ловечъ, Пловдивъ (тепетата) и пр. Подобенъ е билъ и типътъ на градоветѣ отъ Второто българско царство.

2. Ориенталски, каквито сж Кюстендилъ, Казанлъкъ, отчасти Шуменъ и Русе. Тѣ иматъ две-три широки главни улици и други нѣколко малки улички, които често свършватъ съ задънена слѣпа улица или къоръ-сокакъ. Двороветѣ сж потънали въ зеленина, оградени съ високи огради (къщитѣ вжтре дълбоко въ двора).

3. Модерни: Стара-Загора, София, Бургасъ, Варна и пр. Изобщо, сега имае смѣсенъ типъ.

Съ тия набързо нахвърляни бѣгли бележки, ние дадохме представа само за разпредѣлението и историческото развитие на нашитѣ селища. Въ сжщностъ проблемата за селищата е далечъ по-сложна. Ние нищо не засегнахме отъ стопанскитѣ имъ отношения, нищо не казахме за землищата имъ, за мѣстоположението имъ, за свързанитѣ съ поселищнитѣ промѣни преселвания, сжщо така за отношението между градоветѣ и обикалящитѣ ги села, отъ което до голѣма степенъ зависи развитието имъ и пр. и пр.

Въ всѣки случай азъ се надѣвамъ, че съмъ постигналъ от малко поне целта, която си бѣхъ поставилъ, а именно, да обърна вниманието Ви, че хилядитѣ български селища, покрай които ние минаваме, често безъ особно любопитство, криятъ въ себе си частици отъ нашето минало и отразяватъ културната възмъжалостъ на нашия народъ. За това и отъ проучването на нашитѣ села и градове ние можемъ да извлѣчемъ ценни заключения и важни поуки за правилно насочване на нашето обществено и културно развитие.

Желъзодобивната индустрия въ Самоковъ

Рефератъ, четенъ на конференцията на гимназиалнитѣ учители по история и география въ гр. Самоковъ въ края на май 1940 г.

Всѣки отъ насъ много пжти е ималъ случая да бжде за единъ, два или повече часа, или пъкъ за единъ день въ нѣкое село или градъ. Отъ това кратко престояване ние получавяме непосредствена представа за състоянието на селището въ момента, въ който се намираме въ него. Значението на едно селище, обаче, особено ако то е градъ отъ рода на Самоковъ, не може да се схване съ една бърза разходка. Тъкмо на насъ, като географи и историци, се налага по-вдълбочено отнасяне къмъ селищата, които все още носятъ бележитѣ на едно разнолико минало, които отражаватъ непрекъснатитѣ залгания на българина къмъ по-добро материално състояние, като прѣка последица на което идва просвѣтното, религиозното и най-после политическото освобождение на българина. Ето защо, следъ като имахме възможность да хвърлимъ погледъ на днешния Самоковъ, въ чиято градска картина, за съжаление, сж останали малко свидетели на миналото, нека обърнемъ погледа си назадъ и връщайки се, вѣкъ следъ вѣкъ, да потърсимъ началото на това селище, чиито гости сме днесъ.

По отношение на времеобразуването си, Самоковъ спада въ една дружина, която брой около 30 български града, образуването на които е станало преди турското владичество.

Най-стариятъ паметникъ въ Самоковъ и непосредствената му околность се счита Бельовата църква. Още преди 97 години многозаслужилиятъ възрожденецъ Константинъ Фотинъ, въ своето „Общее землеописание“ (Смирна, 1843 год.), където дава по-обширни сведения за родния си градъ Самоковъ, пише: „Една (църква) има вънъ, къмъ южната страна до половинъ часъ разстояние, стара Белйова църква називаема Во име Успѣние Пресвѣтая Богородица, въ весело мѣсто, което е още отъ българско време и има при нея единъ сжщевременный брѣстъ и кладенецъ“. Преданието, че Бельовата църква е отъ българско време, се отбелязва и по-късно, както отъ К. Иречекъ, така и отъ Хр. Семерджиевъ, историографа на Самоковъ. Ние нѣмаме основание да се съмняваме въ това предание. Около самата църква, по разни случаи, сж намирани при разкопки останки отъ зидове, между впрочемъ, такива сж намирани въ срѣдата на днешния градъ, но тѣ никога не сж попадали на опитно око, което да ги прецени. Отъ тѣхъ не сж запазени части, нито пъкъ имъ е правено описание или чертежъ.

Бельовата църква, съ новото си изписване презъ 1869 г. е станала, по наше мнение, единъ отъ най-важнитѣ паметници

на нашето Възраждане. Като оставимъ настрана, че стенописитѣ и иконитѣ сж дѣло на нѣколко различни художници (Николай Ивановъ Образописовъ, Христаки Захариевъ Зографски, Димитъръ Христовъ Дупничанинъ, Василъ П. Радойковъ, Георги Христовъ Клинковъ и др.), съ което само по себе си тя представя малъкъ музей, по-забележителенъ е подборътъ на светцитѣ, обрисувани по стениитѣ. Тѣ сж, съ малки изключения, все български светци. Тъкмо това обстоятелство изобразителитѣ при много надписи сж отбелязали. Тукъ се намиратъ: св. Ив. Рилски, св. Лука, братанецъ на св. Иванъ Рилски, св. Климентъ Охридски, св. Царь Михаилъ, св. Царь Иоанъ Владимиръ, св. Давидъ, царь български, св. мжченикъ Ангеларий, войнъ български, св. Сава Охридски, св. Марко Прѣславски, св. Иоакимъ, патриархъ Търновски (българинъ), св. Иоанъ, патриархъ Търновски (българинъ), св. Георги Софийски, св. Никола Софийски, св. Онуфрий и др.

Името на Беля, който, вѣроятно, ще е билъ владѣтель на тия мѣста, срѣщаме и въ други две земеписни имена: Бельова поляна и Бельово маданище. Съ последното име се наричатъ купища отъ сгурия и останки отъ развалини въ тѣснината на Искѣра надъ Самоковъ. То, ако и да датува отъ турско време (маданъ е турска дума), може да ни даде указание, че Бельо е билъ притежателъ на самоковъ или маданъ.

Предположението, което Иречекъ изказва въ познатото си съчинение „Княжество България“, че Самоковъ се е образувалъ постепенно край самоковитѣ на тукашнитѣ желѣззарници, ни се вижда много правдоподобно. Началото на това малко тогава рударско селище, се е сложило още презъ българско време. Самъ Хаджи Калфа съобщава, че Самоковъ билъ превзетъ отъ Лала Шехинъ паша на 772 г. отъ Хеджра (1370—1371 г.). Подкрепа на това мнение, освенъ известието на Хаджи Калфа, намираме въ самото име. Ако селището бѣше образувано презъ турско време, то, по всѣка вѣроятностъ, щѣше да получи и да се наложи съ името Маданъ, както въ действителностъ неофициално турцитѣ сж го наричали. По този пжтъ сж получили имената си селата: Маданъ (Фердинандско) и Маданъ (Смолянско).

Самоковъ е славянска дума, която се употрѣбява сжщо и отъ чехитѣ, за означение на голѣмия чукъ, движенъ съ вода. По сжщия пжтъ, както и при нашия случай, Самоковъ се е възприелъ като име на мѣстности или малки селища. Това узнаваме отъ неотдавна обнародвания дневникъ на Иречка, въ който той е отбелязалъ огорченията си, за гдето чичо му Херменеглидъ, издигнатъ отъ австрийския императоръ Францъ Иосифъ въ рицарско достойнство, приема титлата баронъ фонъ Самоковъ по единъ отъ многобройнитѣ самокови въ Чехия. По този начинъ чичото искалъ да покаже, че самъ си е изковалъ щастие. Той не е знаелъ, изглежда, че въ

нашата страна сжществува градъ съ име Самоковъ и че съ възприемането на тази титла ще причини огорчение на племенника си, тогава толкова видно лице въ България.

Въ началото на 15 в. Самоковъ е все още малко селище. Ако е ималъ тогава значението, което добива по-късно, по единъ или другъ начинъ името му щѣше да се спомене въ нѣкои отъ източниците, които описватъ сражението, станало въ 1413 г. при с. Чамурлия (Шишманово) между двамата сина на султанъ Баязидъ, Мохамедъ и Муса, при което сражение последниятъ бива разбитъ, а по-късно и убитъ.

Създаденото вече селище при изхода на ущелията на р. Искъръ и Бистрица, се премѣства по-късно, въ по-низкото и малко по-равно мѣсто, гдето се намира сега градътъ. Христо Семерджиевъ, възъ основа на преданията за превземането на града отъ турцитѣ, въ които се говори, че боеветѣ ставали около Джбова глава и после около днешната Долна махала, мисли, че градътъ е билъ на сжщото мѣсто, кждето е днесъ. Той се основава, изглежда, на Фотинова, който въ землеописанието си казва: „Самоковъ внурнитѣ старовременни църкви има претворени въ джамии и бани“, за да твърди, че турцитѣ, като превзели града, обърнали всички църкви въ джамии и хамами, значи градътъ билъ на сжщото си мѣсто, кждето е сега.

Ние по-скоро сме наклонни да приемемъ, правейки успоредици съ други градове съ мѣстоположение на долиненъ изходъ (Плѣвненъ, Асеновградъ), че Самоковъ постепенно е слизалъ къмъ северъ. Забележително е, че въ това отношение, следъ мѣстото около Бельовата църква, гдето е била първата частъ, следва Горната махала, наричана още Вароша, заселена съ българи, следъ това турската махала, отъ която се обособява по-късно една частъ като еврейска махала и най-после Долната махала, която е най-нова по времеобразуване. Тя е заселена главно съ приселци, дошли отъ околнитѣ села. Наименованието Варошъ на градски части е обикновено явление при всички наши, общо взето, по-стари градове, съ което турцитѣ сж означавали града извънъ крепостнитѣ стени или само християнската махала. Ако въ града има повече християнски махали, то това име се носи отъ най-старата отъ тѣхъ.

Всички тѣзи обстоятелства показватъ, че най-стари заселници сж българитѣ, следъ тѣхъ идватъ турцитѣ, после еврейтѣ, следъ които българитѣ наново се заселватъ въ Долната махала. Тя не може да бжде толкова стара, поради което и досто-вѣрността на преданията става съмнителна. Ние смѣтаме за изключено сжщо така да е имало при идването на турцитѣ поне три-четири и то голѣми църкви, за да могатъ тѣ да се обърнатъ въ джамии и бани.

Въ началото на XVI в. (около 1502 г.) пжтешественикът П. Танчичъ отбелязва само, че миналъ презъ Самоковското поле. Това е най-старото сведение, въ което се споменава името на Самоковъ. Той е билъ нарастналъ, обаче, като градецъ, въ който е ставала стопанска обмѣна, защото Курипешичъ бележи, че презъ 1530 г. останалъ цѣлъ день въ Markt Samokouvo. Съ Markt или въ по-ново време съ Marktflecken нѣмцитѣ означаватъ селище, въ което става седмиченъ пазаръ. За този видъ селища у насъ не сжществува специално наименование. Тѣ отговарятъ на неупотрѣбяванитѣ вече категории паланка или градецъ.

Значението на Самоковъ въ срѣдата на XVI в. е вече значително. Той се нарича добъръ градъ съ желѣзни рудници въ полето и край Искѣра. обстоятелството, че следъ възобновяването на Ипекската патриаршия въ 1557 г. Самоковско, заедно съ Разложко, Дупнишко, Горноджумайско и Ихтиманско се включватъ въ самостоятна Самоковска епархия, говори, че Самоковъ е станалъ вече важно срѣдище. Самоковската епархия запазва сжществуването си и следъ разтурването на Ипекската патриаршия, което е станало въ 1767 г. Тогава тази епархия бива подчинена на Цариградската патриаршия.

Ипекскитѣ патриарси сж признавали българския характеръ на подчиненитѣ имъ български епархии и по тази причина това откъсване отъ Цариградската патриаршия въ продължение на 210 години е било полезно за българската народност. Въ тия краища се запазва и развива славянското богослужение и славянската писменостъ. Народътъ свикналъ съ тѣхъ и не е могълъ леко да понеса богослужението, извършвано на грѣцки езикъ по-късно. Не е проста случайностъ, че отъ Самоковската епархия произхожда Отецъ Паисий и че Самоковъ е единъ отъ първитѣ градове, повели борба срещу грѣцкото духовенство.

Възъ основа на едно специално постановление на екзархийския уставъ, Самоковската епархия бѣ закрыта на 1. I. 1908 г. следъ смъртта на последния ѝ митрополитъ Доситей.

Хаджи Калфа, чието описание се отнася къмъ срѣдата на XVI в., пише за града: „Самоковъ между Кюстендилъ и София, градецъ и кадалъкъ. Водитѣ около Самоковъ по поля и градини, всички съдържатъ желѣзо. Самоковъ по тамошень мѣстенъ езикъ е името на уреда, който движи водата съ чиято помощъ се обработва желѣзото и името на единъ голѣмъ чукъ, съ който се кове нажеженото желѣзо. Отъ Цариградъ се дохожда за 11 часа“.

Въ XVII в. въ Самоковъ има малки частни килийни училища въ кжшитѣ на нѣкои свещеници, както и въ метоситѣ на Рилския манастиръ и на Светогорскитѣ манастири. Това се изрично засвидетелствува отъ съвременни приписки. По-късно,

презъ последнитѣ десетилѣтия на XVIII. в., децата почватъ да се учатъ и въ килиитѣ на девическия манастиръ. Тамъ е сложилъ началото на образование о си, при баба си Фота, игуменка на манастира, Константинъ Фотиновъ. Въ края на този вѣкъ, въ Самоковъ вече има общинско училище, което е най-старого, засвидетелствувано досега отъ тоя родъ.

За високото просвѣтно равнище, на което сж стояли Самоковъ и Самоковско, говорятъ и много други факти. Отъ тоя край имаме запазени въ общественитѣ библиотеки голѣмъ брой ржкописни и старопечатни книги, по много отъ които има твърде ценни приписки. Самоковъ се срѣща често въ списъка на спомоществателитѣ на български книги, особено на тия на х. Иоакимъ Кърчовски и, което е особено характерно, между подписчицитѣ има и самоковки. Ценно свидетелство за грамотността въ Самоковско презъ първитѣ две десетилѣтия на миналия вѣкъ сж думитѣ на стария кюстендилецъ дѣдо Христо, изнесени въ отчета на Кюстендилското училище за 1897 г. и цитирани отъ проф. Иорд. Ивановъ въ книгата му „Северна Македония“. Старото кюстендилско българско население било сиромашко, неуго и невежо; то нѣмало помежду си и писмени хора, та когато ставало нужда да се проводи писмо въ Пловдивъ или Цариградъ, трѣбвало да се отива въ Самоковъ, гдето се намирали грамотни люде.

Всички тия сведения за насъ сж важни, защото тѣ помагатъ да се очертае една културна срѣда, въ която се създаватъ и още по-висши блага, създава се художествената Самоковска школа, една отъ най-блѣскавитѣ страници на българската културна история.

Презъ XVIII. и XIX. в., за които имаме най-много сведения, Самоковъ се очертава, като вземемъ предвидъ поминъка на населението му, като истински градъ, центъръ на занаяти, индустрия и търговия. Освенъ желѣзодобивната индустрия и свързанитѣ съ нея желѣзарски произведения, освенъ различнитѣ занаяти, които ще отбележимъ отдѣлно, часть отъ населението добива прехраната си отъ съобщения. Самоковъ е разположенъ на единъ загубилъ значението си сега важенъ пжтъ, който съединява Адриатическо море съ Цариградъ. Пжтниците, тръгнали отъ Венеция, Дубровникъ и другаде, минавали презъ Босна, затова пжтьтъ се е наричалъ още и Босненски пжтъ, после презъ Скопие, Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ, стигали до Пазарджикъ, гдето тоя пжтъ се сливалъ съ Цариградския пжтъ.

Най-важнитѣ поминъци на самоковскитѣ граждани сж били свързани съ скотовѣдството и по-специално, съ овцевѣдството. Луквилъ, който е миналъ презъ Самоковъ презъ 1805 г., го характеризира като селище на пастири. Фотиновъ, 38 години по-късно, е по-обстоятеленъ. Той пише: „Има же скотопитателствени мѣста зато има доволна торговия сосъ

овцетѣ и съ вълната, която работятъ самоковскитѣ жени да се препитаватъ многожди же и даноко на мъжетѣ си плащатъ претажокъ сии. Соществений же животъ на самоковцитѣ состоитъ въ неотвежното имъ трудолюбие; женитѣ, каквото рекохъ, работатъ вълната, серечъ бала шаяци, гайтяне, а мъжетѣ ги шиятъ, та така живѣятъ.“ Христо Вакарелски, въ брошурката „Народното творчество въ Самоковско“, издадена по случай етнографската изложба, уредена въ Самоковъ, определя народната култура въ Самоковско въ основата си като пастирска (овчарска), та следъ това земедѣлска.

Нужднитѣ за абаджийството аби, шаеци, гайтани, се работѣли въ самия градъ, въ нѣкои села или били донасяни най-вече отъ Лахъръ челеби. Женитѣ купували вълна и отъ пазара, гдето се намирала отъ цѣла Западна България или Македония. За правителствени поржчки купували шаеци и отъ подбалканскитѣ градове. Турското правителство е давало поржчки за войската и жандармерията. Материята, отъ която се кроели дрехитѣ (бѣла, сива, черна аба) или шаекъ, гайтани, се подбирала отъ абаджиитѣ споредъ мѣстната носия на покрайнината, въ която тѣ продавали дрехитѣ. Абаджийството достига най-голѣмъ разцвѣтъ около срѣдата на миналия вѣкъ. Тежки времена започватъ за него съ разпадането на турската държава. Окупирането на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария презъ 1878 год. лишава самоковскитѣ абаджии отъ важенъ пазаръ, който окончателно се закрива презъ 1882 г., когато се налага 100% мито надъ произведенията имъ. Четири години по-късно, по политически причини, тѣ загубватъ пазара въ Македония и Сърбия. Цвѣтущата нѣкога абаджийска чаршия, започва да затваря единъ следъ другъ петнадесеттѣхъ си дюкяна.

Както въ Габрово гайтанджиитѣ построяватъ първитѣ вълнено-тъкачни фабрики, така и тукъ абаджиитѣ основаватъ първата фабрика въ 1885 г., на мѣстото на последния останалъ маданъ, а следъ нея още две малки. Отъ тѣхъ сега само две работятъ, безъ, обаче, да сж могли да се развиятъ въ по-голѣми заведения.

Въ връзка съ абаджийството, били застѣпени тепавичарството, бояджийството, гайтанджийството, както и мутафчийството. То приготвяло чулове за опаковка на абаджийскитѣ произведения.

Докато абаджийството било чисто български занаятъ, кожарството било турски занаятъ. Всички майстори-кожари били турци. На българитѣ се позволявало да работятъ само като чираци и калфи. Кожаритѣ получавали кожи не само отъ тукашното добре развито скотовѣдство, но и отъ цѣла България.

По-голѣмата частъ отъ произведенията имъ се продавала чрезъ търговци българи или евреи въ Виена. Отъ 35-тѣхъ

работилници се давали годишно около 87,000 кожи (овчи, кози и говежди). Следъ Освобождението кожарството минава въ български рѣце, подобрява се значително производството, но голѣмото наводнение презъ 1897 г. му нанася значителенъ ударъ. Сега въ града има две по-уредени кожарски фабрички, които изкарватъ само луксозни кожи.

Въ връзка съ скотовѣдството стоятъ скотобойнитѣ. Въ Самоковъ е имало 4, въ които се приготвяли пастърми, суджуци (тѣ сж се работѣли до преди войнитѣ), обушарството, сарачеството, сапунджийството и др.

Между другитѣ занаяти отъ миналото, трѣбва да споменемъ медникарството, което пази нѣкои стари традиции и до сега; златарството, което освенъ прѣстени, пафти, гривни, колани и пр. е правило и великолепни кандила, предмети отъ сърма, та и накити съ скъпоценни камъни; грънчарството, което все още запазва нѣкои много хубави керамични издѣлия; правенето на стенни часовници и пр.

Обаче, на върха на художественитѣ занаяти стои църковната живопись, която въ Самоковъ създава своя специална школа — най-добрата въ българскитѣ земи. Тя се представя отъ две семейства: това на Христо Димитровъ, което дава и най-личнитѣ представители Захари Зографъ, синъ и Станиславъ Доспевски, внукъ на основателя. Второто семейство живописци сж Образописови. Както едното, така и другото семейство сж имали и много ученици, които сж работѣли въ традициитѣ на основателитѣ. Извънъ свѣтскитѣ елементи, които тѣ сж вмѣквали въ религиозната живопись, отъ тѣхъ сж останали и много свѣтски картини, особено портрети, които говорятъ за високитѣ художествени постижения, до които сж се издигнали Захари Зографъ и Станиславъ Доспевски. При тоя случай трѣбва, наистина, да съжаляваме, че поради тежкитѣ си задължения не е между насъ нашиятъ високоуважаванъ колега проф. Богданъ Филовъ, днешниятъ министъръ-председателъ на България. Той бѣше обещалъ да говори тукъ въ Самоковъ за Самоковската живописна школа, преди три години, когато за първи пѣтъ се обмисляше настоящата екскурзия.

Въ Самоковъ се създава сжщо и рѣзбарска школа, чието първо творение се счита иконостасътъ въ митрополитската църква. Неговата срѣдна часть е направена отъ майсторъ Антонъ въ Св. Гора и донесена въ Самоковъ въ 1793 г. Дветѣ странични крила сж работа на майсторъ Атанасъ, грѣкъ, който ги привѣршилъ въ 1830 г. Презъ време на работата той изучилъ много ученици, които веднага приложили умѣнието си въ новитѣ постройки на Рилския манастиръ.

Съ иконопиство се занимавали и много граждани — търговци, занаятчии, бакали и др., които украсявали къщитѣ си съ разнч картини. Особено забележителенъ е билъ бакали-

нътъ Христо Йововичъ, който всѣка година измазвалъ кѣщата си, за да я опише наново.

Въ Самоковъ сж печатани свети картини (щампи) отъ Николай Карастояновъ и сина му Анастасъ. Ник. Карастояновъ почва тайно да печати съ малка машина отначало по готови дърворѣзби, донесени отъ Св. Гора, после той ги прави самъ, а синъ му почва да работи на медни плочи. Николай Карастояновъ е основателъ и на втората, ако не и първата печатница въ българскитѣ земи.

Тази всестранна любовъ къмъ изкуствата, която г. Иончевъ-Крискарецъ открива и въ домашнитѣ творения на самоковката, правятъ Самоковъ единъ истински български Нюрнбергъ. Но докато въ последния градъ старото ядро е напълно запазено — Самоковъ пази само малки останки отъ архитектурното богатство на миналото. Дано поне въ новия музей, който се строи сега, първата специална постройка за градски музей въ България, ако изключимъ музейното крило на Пловдивската библиотека и музей, се събератъ тия творения, съ които не само самоковци, но и всички българи трѣбва да се гордѣятъ.

Турци въ Самоковската котловина се заселватъ само въ градъ Самоковъ и въ с. Чамурлии — сега преименувано Шишманово. Чамурлии е едничкото село въ Самоковската котловина съ турско име, което турцитѣ, изглежда, сж дали, като сж превели българското име „Мокри ливади“. Последното име споменува Константинъ Костенечки, говорейки за битката между Муса и Мохамеда (Хр. Сем., стр. 110). Заселенитѣ турци предъ повече богати хора — притежатели на видни и мадани. Презъ XVIII. вѣкъ се преселили и потомцитѣ отъ ихтиманския клонъ на Михалбеговци. Презъ миналитѣ два вѣка Самоковъ се украсилъ и съ много паметници. Въ града е имало 12 джамии, една градска баня, часовникова кула, както и една хубава чешма, тъй наречената Голѣма чешма, която се намира предъ читалището-паметникъ, въ което сме събрани. Тя се явява сега като символъ на онова изчезнало вече минало.

Броятъ на турцитѣ, презъ срѣдата на миналия вѣкъ, се изчислява между 3,000 и 5,000, на българитѣ отъ 5,000 до 8,500 души, евреи и цигани — отъ 500 до 1,000 души.

Евреитѣ сж се заселили, по предание, въ втората половина на XVI. в. По-късно тукъ дошли преселници и отъ други градове — знакъ, че благосъстоянието на Самоковъ е било голѣмо. Отначало тѣ живѣели въ отдѣлна махала, при „Шипчанската капия“, гдето сега се намиратъ старитѣ имъ гробища. Занимавали се съ търговия главно на манифактура, изработвали златни предмети (куюмджилѣкъ). Особено много тѣ забогатѣли въ първата половина на миналия вѣкъ, когато нѣкои отъ тѣхъ били станали маданѣи, други — банкери или закупчици на беглика. Отъ това време, което съвпада съ за-

богатяването на българитѣ и съ постепенното осиромашаване на много богатитѣ турци, сж синагогата и хубавитѣ къщи на еврей-богаташи, които имахме случай да видимъ.

Презъ кърджалийската епоха, за да не бжде разграбенъ градътъ и за да не стане това, платили откупъ, а градътъ е билъ заграденъ и съ окопи „ендеци“ и съ стена „дуваръ“. Влизало се само презъ 4 врати „капаци“. Нощно време па-зѣли както турци, така и българи.

Поради културното значение на Самоковъ и поради здравословния му климатъ, въ него се премѣстватъ отъ Стара-Загора Девическото и Мжжкото американски училища. Сега тѣ образуватъ Американския колежъ при София. Въ Самоковъ, като противотежестъ на по-усилената протестантска пропаганда, която се правѣла чрезъ училищата, особено чрезъ мжжкото училище, което първоначално било богословско, въ 1876 год. се основава православно богословско училище, което се премѣства по-късно въ София. Сжщата сждба постига Желѣзарското училище — сега Механо-техническо въ София.

Освобождението заварва Самоковъ съ 9,970 жители, отъ които 608 турци, 833 евреи, 323 цигани и пр. Въ 1900 г. населението е 9,642 души, въ 1910 г., обаче, 10,440 души, отъ които 73 турци, 787 евреи, 409 цигани и 101 разни. Презъ последното преброяване (1934 г.) той показва 11,031 жители.

Въ града преди и следъ Освобождението се правятъ опити за стъкларска фабрика, спиртна фабрика, рафинерия за терпентинъ и пр., но тѣзи инициативи не успѣватъ.

Днесъ въ града има военно депо за мулета, краварникъ, свинарникъ, птицевѣдна и рибовѣдна станция.

Следъ този кратъкъ прегледъ на поселищнитѣ и стопанскитѣ отношения на града, нека спремъ вниманието си на производението, което е разнесло славата на Самоковъ далечъ изъ обширната нѣког: турска империя, а именно на желѣзото.

„Когато се осведомявахъ при висшия миненъ съветъ въ Цариградъ за рудницитѣ въ Европейска Турция“, пише въ 1870 г. Фегниданъ фонъ Хохшетеръ, професоръ по геология въ Виенската политехника, непрекъснато ми се хвалѣше Самоковъ и пакъ Самоковъ. („Ausland, бр. 36, 1876 г. стр. 82). Константинъ Фотиновъ, следъ като отбелязва, че Самоковъ е лишенъ отъ всички изобилия, които иматъ съседнитѣ му градове, понеже има такава жестока и тежка зима, каквато е въ Русия, добавя: „Но съвсемъ що нѣма други произходи (разбирай произведения) може обаче да се хвали, защото има единъ производъ, който е глава и начало на сичкитѣ свѣтски работи, по что има желѣзото, безъ което не може да биде нищо на свѣтатъ и което е предпочетено по премного отъ злато и сребро, почто ако не е желѣзото да го изкопае и да го направи, неще нито името му да се знае и чуе, че е сребро и злато“.

Желъзодобивната област, на която Самоковъ се явява като срѣдище, въ широкитѣ си размѣри обхваща Самоковската котловина, Плана планина, селата около Витоша, Шипочанския ридъ и Костенско — Долнобанската котловина. Руда най-много се е плавлѣла по порѣчието на р. Паликария, селата около която образуватъ покрайнина, наречена сжщо Паликария (Широки долъ, Райово, Рельово, Алино, Поповяне, Ковачевци и Ярлово), както и другитѣ села по Плана-планина (Горни и Долни Окой, Калфово), по Шипочанския ридъ (Драгошиново, Злокучене, Шишманово). Следъ това идватъ селата въ Костенско — Долнобанската котловина, (Костенецъ, Радуилъ, Махлата, сега Марица), около Витоша (Владая, Кладница, Крапецъ, Сръбски Самоковъ (сега Попово), Чупетлово, Бистрица, Горубляне). Желъзната руда представя магнетитенъ пѣсѣкъ, който се съдържа въ старитѣ еруптивни скали, главно въ диорита, сиенита и габрото. Магнетитниятъ пѣсѣкъ съдържа 70% чисто желъзо. Събирането на рудата ставало по следния начинъ: оруденото мѣсто се изкопавало или разоравало, като така получената прѣстъ се занасяла на полегато мѣсто, гдето имало прѣбой. Той представлявалъ улей, въ който течала вода. Рудата се хвърляла и преобръщала съ лопати, та по-лекитѣ части се отнасяли отъ водата, а магнетитътъ оставалъ по улея или лопатата. За да се очисти още повече, рудата се плавлѣла и втори пжтъ въ корита. Следъ това се изсушавала и носѣла на виднитѣ. Начинитѣ за добиване на желъзото у насъ сж проучени отъ технологична гледна точка отъ проф. Ив. Трифоновъ въ труда му „Металургията на желъзото у насъ“ (София, 1924 г.), къмъ която отправяме вниманието на всички, които желаятъ да се осведомятъ по-подробно.

Виднята или вигнята представя пещъ отъ рода на щирйскитѣ Stückofen, т. е. пещи, отъ които желъзото отъ едно топене се изкарвало въ видъ на кюлче или валякъ, наричанъ у насъ разсовачъ. По тази причина и Трифоновъ нарича тоя видъ пещи разсовачни пещи. Той е билъ въведенъ у насъ отъ турцитѣ презъ XVI. в. и то посрѣдствомъ словенци или словаци рудари, които отчасти сж донесли и нѣмскитѣ имена въ българската желъзодобивна терминология. Преди това у насъ се употрѣбявали още по-първобитни пещи.

За да се направи видня, се избиралъ стрѣменъ склонъ, при който има или може да се направи воденъ падъ. Той билъ нуженъ, за да кара духалата, два ковашки мѣха. Въ склона се изравялъ паралелопипедъ, който после отвжтре се изграждалъ съ камъни. Само най-долната часть била затворена, докато горната стояла открита отъ външна страна.

Виднитѣ представляли преходъ къмъ високитѣ пещи. Съ малки подобрения тѣ би могли да станатъ истински високи пещи и да даватъ чугунъ, вмѣсто меко желъзо. За тогаваш-

нитѣ нужди, обаче, добиването направо на меко желѣзо било за предпочитане.

Топенето продължавало, докато се напълнѣло мѣстото определено за желѣзото, т. н. шубѣ. Тогава се отваряла вратата на пещѣта, като разсовачтъ се изваждаше съ помощѣта на голѣми лостове и клещи. Следъ това се разсичае на два „коматя“. За да може така полученото желѣзо, примѣсено съ стомана и съ сгурия, да стане годно за преработка въ други ковашки издѣлия, се прашало въ самокови или мадани, гдето чрезъ повторно нажежаване и изковаване, то ставало търговска стока.

Самоковтъ или мадантъ въ сжщностъ е представлявалъ голѣма механизирана ковачница. И той, като всѣка обикновена ковачница, ималъ огнище съ мѣхове и чукъ и наковалня. Маданското огнище представляло отворено отъ две или три страни ковашко огнище, съ вдълбнатина въ срѣдата. Отличавало се съ голѣми размѣри — 2×2 м. Надъ огнището се дигалъ голѣмъ коминъ, който при нѣкои мадани достигалъ 15 м. Двата мѣха сж духали презъ желѣзно конусообразно кюнче, наречено „форня“. Тѣ били карани съ вода, както и при виднята.

За да се добие кованото желѣзо на пржти, на огнището се нагорещавали до бѣло два коматя, наедно съ богата съ желѣзо сгурия, отъ самата видня. Сгурията се стопявала наедно съ онази частъ отъ коматитѣ, която била по-богата съ вжглеродъ, та се образувалъ въ дѣното трети коматъ, отъ който се получавало най-доброто желѣзо — а именно чиликъ или стомана. Стоманата, както е известно, съдържа повече вжглеродъ ($0.5-1.7\%$). Нажеженитѣ кжсове се изваждали съ голѣми клещи и изковавали най-напредъ на четвъртити плочи, а после на дълги 3—4 м. и широки 8—10 см. пржтове. Чукътъ, наричанъ още самоковъ и млатъ, представлявалъ дебелъ желѣзенъ пръстенъ, закрепенъ на яко и дебело дърво, съ тежина 300—400 килограма. Той се каралъ съ вода. За да може да се направлява по угода движението му, строилъ се специаленъ резервоаръ, нареченъ „корабъ“, предъ самия улей, като съ просто приспособление се пушало повече или по-малко вода. Вследствие на това чукутъ удрялъ по-силно или по-бавно. Наковалнята представляла тѣсенъ желѣзенъ блокъ, забитъ въ огромнъ дебелъ пѣнъ, заровенъ въ земята. Нейната височина, както и височината на огнището, била $\frac{1}{2}$ метъръ.

Самоковското желѣзо е било така ценено, че западнитѣ държави, специално нѣмцитѣ, за да могатъ да прокаратъ своето желѣзо въ Турската империя, сж били принудени да наподобяватъ пржитѣ, на които то се изковавало въ самоковитѣ.

Ако и такава голѣма да е била славата на самоковското желѣзо, неговото производство, въ сравнение съ това, което се получава отъ високитѣ пещи, е незначително. Една видня

е изкарвала за едно денонощие три разсовача, отъ които се е добивало срѣдно 60 оки (77 кгр.) желѣзо. Четири видни сж давали работа на единъ маданъ, чието производство за денонощие се изчислява на 920 кгр.

Проф. Ив. Трифоновъ изчислява, че презъ време на най-голъмото процѣвтяване на желѣзодобиването, когато въ Самоковския край сж работѣли 85 видни и 21 мадани, дневното производство е било максимумъ 20 тона, т. е. отъ 10 до 25 пжти по-малко, отколко дневното производство на само една висока пещъ. Отъ друга страна, като прави смѣтка на каква цена то ще ни струва днесъ, намира, че ако се работи по сжщия начинъ, както въ миналото, цената на кгр. желѣзо ще бжде 1.26 лв. златни за кгр. срещу 0.10 — 0.15 лв. златни за чуждото желѣзо. Той отдава много голѣмо значение на сгурията, която срѣдно съдържа 49.8% желѣзо (кржгло 50%) и отъ която се изчислява, че у насъ се намира около 10 мил. тона, отъ които могатъ да се получатъ 5 мил. тона желѣзо. Тукъ сж взети предъ видъ и всички други желѣзодобивни области (Краишето, Неврокопско, Странджа, Етрополско и пр.).

За да закржглимъ образа на самоковската желѣзодобивна областъ, ние трѣбва да отбележимъ значението на вжглищарството, което е доставяло необходимото гориво на виднитѣ и маданитѣ. Съ горене на вжглища се занимавали не само селата отъ Самоковската котловина, но и отъ цѣлата тогавашна Самоковска кааза. Селищата по Ихтиманска Срѣдна гора (Вакарелъ, Бѣлица, Чукурово, сега с. Габра и др.) сж доставляли сжщо вжглища за Самоковъ. Последнитѣ две села и сега още се занимаватъ съ вжглищарство. Всички българи отъ селата въ Костенско — Долно-банската котловина сж горѣли вжглища за виднитѣ и маданитѣ въ котловината. Працани сж били вжглищари и по-далечъ да горятъ вжглища, като напри-мѣръ въ горитѣ на с. Якоруда (Разложко).

Вжглищарството било въ сжщность ангария, която много тежала на населението, защото вжглищата не се заплащали. Заплащани сж били непосредствено заетитѣ въ производството майстори и работници. Срещу вжглищата селянитѣ получавали: храни, соль, царвули, желѣзо и пр. Окончателно се освободили тѣ отъ тази ангария презъ срѣдата на миналия вѣкъ. Тогава вжглищарството станало доходно, но разноснитѣ на виднитѣ и маданитѣ се увеличили, което става една отъ причинитѣ да западне желѣзодобиването.

Понеже освенъ вжглищарство, сжщо така плавенето на рудата, превозътъ ѝ до виднитѣ, както и превозътъ на желѣзото до мѣстни складове, та чакъ до Цариградъ, е било почти ангария, тая така прославена индустрия е представляла цѣла напасть за населението, което не само че не е печелило, но е обеднявало отъ нея. Приходитѣ сж отивали въ ржцетѣ на бейоветѣ — притежатели на мадани, които презъ миналия

вѣкъ, отдадени на разпустнатъ животъ, задлъжнявали и ги продавали на българи или евреи.

Въ връзка съ желѣзодобиването въ Самоковъ и въ нѣкои селища отъ областта му се създаватъ и разни занаяти, които преработватъ желѣзото. Костенецъ и сега е известенъ съ ножарството си. Въ Долна-баня, въ миналото сж били добре застѣпени клинчарството и ковачлъка. Въ с. Сестримо — на пѣтя на желѣзото къмъ Пазарджикъ, гдето е било главното му товарище, презъ миналия вѣкъ сж правили мотики и лопати.

Въ самия Самоковъ сж работили презъ XVII. в. котви, както съобщава Хаджи Калфа. Тукъ сж работѣли гвоздеи отъ всички видове, брави, резета, катинари, земедѣлски сѣчива, кѣщни предмети (свѣщници, вериги, триножници за огнища и пр.), желѣзни сандѣци — каси и др. Въ Искроветъ и Радуилъ е имало много ковачници за подкови. Уреждани сж били и работилници за пушки, лѣярски фабрики, фабрика за стомана „чиликана“ и др., които, обаче, не се задържали за дълго.

Презъ последнитѣ години у насъ, главно чрезъ училището, системно се насажда култъ къмъ голѣмитѣ заслужили на народа ни люде, особено къмъ голѣмитѣ фигури отъ епохата на нашето Възраждане. Азъ мисля, че всестранното национално значение на тази задача ще бжде значително по-голѣма, ако ние създадемъ не само всрѣди учащитѣ се, но и всрѣдъ по-широкитѣ срѣди, култъ къмъ тия културни и политически срѣдища, отъ които излѣзоха челницитѣ на Възраждането ни. Тия градове, повечето отъ тѣхъ въ лошо стопанско положение, иматъ и сега единъ голѣмъ духовенъ капиталъ въ лицето на гражданитѣ си. Закърмени въ една културна и трудолюбива срѣда, последнитѣ, ако и изселени въ други по-процвѣтяващи селища, даватъ голѣмъ $\frac{1}{10}$ отъ най-проявенитѣ люде въ нашата страна. Това за мене стана особено ясно, като изследвахъ мѣстопроизхода на професоритѣ отъ Софийския университетъ. Затова вѣрвамъ, па и всички ще се съгласимъ, че както отдѣлнитѣ лица, така и разнитѣ организации, начело съ най-голѣмата — нашата държава, трѣбва да полагатъ по-голѣми грижи къмъ най-проявенитѣ културни срѣдища отъ близкото минало. Пренебрегваме ли това, ние пренебрегваме една съкровищница, отъ която още дълго можемъ да черпимъ.